

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEM'DE TÜRKİYE-ERMENİSTAN
İLİŞKİLERİNDE "YUMUŞAK GÜÇ"**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Turkan Asgarova

BURSA - 2018

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEM’DE TÜRKİYE-ERMENİSTAN
İLİŞKİLERİNDE “YUMUŞAK GÜÇ”

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Turkan Asgarova

Danışman:
Prof. Dr. Barış ÖZDAL

BURSA – 2018

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda 701216018 numaralı Turkan Asgarova'nın hazırladığı "Soğuk Savaş Sonrası Dönem'de Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde "Yumuşak Güç" " konulu Yüksek Lisans Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı 23.10.2018 günü 10⁰⁰ - 11³⁰ saatleri arasında yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının BAŞARILI (başarılı/başarısız) olduğuna OKULLU (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Barış Özdal

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Dr. Öğr. Kader Özlem

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ali Burak DARICILI

23.10.2018

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 23/10/2018

Tez Başlığı / Konusu: "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde 'Yumuşak Güç'"

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarında oluşan toplam 170 sayfalık kısmına ilişkin, 23/10/2018 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezimin benzerlik oranı % 10'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarını inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
23/10/2018

Adı Soyadı: Turkan Asgarova
Öğrenci No: 701216018
Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler
Programı: Uluslararası İlişkiler
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
23/10/2018

Prof. Dr. Barış Özdal

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde 'Yumuşak Güç’” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığıma şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

23.10.2018.

Adı Soyadı: Turkan Asgarova

Öğrenci No: 701216018

Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Programı: Uluslararası İlişkiler

Statüsü: Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Turkan ASGAROVA
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler
Bilim Dalı :
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : X +170
Mezuniyet Tarihi : / / 20.....
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Barış ÖZDAL

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEM'DE TÜRKİYE ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNDE “YUMUŞAK GÜÇ”

“Soğuk Savaş Sonrası Dönem’de Türkiye Ermenistan İlişkilerinde “Yumuşak Güç” “ başlıklı tez çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde konuya ilişkin teorik ve tarihsel temel oluşturulmuştur. İkinci bölümde ilgili dönemde Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin temel dinamikleri analiz edilmiştir. Çalışmamızın son bölümünde Türkiye Ermenistan ilişkilerinde “yumuşak güç” Soğuk Savaş Sonrası Dönemde uygulanmış mıdır? Günümüzde uygulanmakta mıdır? Gelecekte uygulanabilir mi? Uygulanabilirse hangi alanlarda, ne şekillerde uygulanabilir soruları tartışılmıştır.

Hipotezimize göre Soğuk Savaş Sonrası Dönem’de Türkiye Ermenistan ilişkilerine genel hatlarıyla bakılmıştır. Türkiye bu dönemde Ermenistan’la ilişkilerinde “yumuşak güç” adına bazı girişimlerde bulunmuştur. Çalışmada komşularıyla sorunlarını “yumuşak güç” üzerinden çözmeye çalışan Türkiye’nin Ermenistan’a yönelik attığı adımların sorunların çözümünde ne kadar önemli ve etkili olup olduğu değerlendirilmiştir.

Çalışmada yerli ve yabancı kitaplar, akademik makaleler ve akademik niteliği olan süreli yayınlar kullanılmış, çeşitli kütüphanelerin ve internet veritabanları taranmıştır.

Anahtar Sözcükler: Yumuşak Güç, 1915 Olaylarına İlişkin Ermeni İddiaları, Dağlık Karabağ Sorunu, Komşularla Sıfır Sorun Politikası, Medya.

ABSTRACT

Name and Surname : Turkan ASGAROVA
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : International Relations
Branch :
Degree Awarded : Master
Page Number : X +170
Degree Date : / / 20.....

“SOFT POWER” IN RELATIONS BETWEEN TURKEY AND ARMENIA IN THE POST-COLD WAR ERA

The thesis titled ““Soft Power” in Relations Between Armenia and Turkey in the Post-Cold War Era” consists of three chapter. The theoretical and historical basis about the subject was established in the first chapter, The fundamental dynamics of Turkey-Armenia relations in the relevant period was analyzed in the second chapter. In the last chapter of the thesis, the following questions were discussed: Was “soft power” applied to Turkey-Armenia relations in the post-Cold War era? Is it being applied at the present time? Is it possible to be applied in the future?If it is in what fields and in what forms?

According to our hypothesis, the Turkey-Armenia relationship in the post-Cold War era has been researched in general terms. In this period Turkey has taken some initiatives related with “Soft Power” in its relations with Armenia. The steps taken towards Armenia by Turkey which trying to solve their problems with neighbors through "soft power", how important and effective in solving the problems have been evaluated in our work.

Academic books, essays and periodicals which are noteworthy as academic essay in both native and foreign language are used in our work, databases of various libraries and internet sources are scanned.

Keywords: Soft Power, Armenian Claims Regarding The Events of 1915, The Nagorno-Karabakh Problem, The Policy of Zero Problems with Neighbors, Media.

ÖNSÖZ

Bilindiği üzere “güç” olgusu aktörlerin algısına göre değişmektedir. Zira bir aktör güç kavramından ne algıyorsa, onunla aynı şartlarda olan bir başka aktör aynı şeyleri algılamıyor olabilir. “Güç kavramını nasıl ele almalıyız?” dediğimiz zaman bireyler olarak cevap vermemiz gereken temel sorular ise şöyledir: “Güç nedir? Güç kimdedir? Güç nerededir? Güç gündelik hayatın içine nasıl tatbik edilir? Güç kimin çıkarı doğrultusunda kullanılmaktadır?”

Soğuk Savaş Sonrası Dönem’de ise literatürde “yumuşak güç” gibi yeni kavramlar tartışılmaya başlanmıştır. Aslında “yumuşak güç” cazibe ve ikna kabiliyeti olarak tanımlansa da bunları yapabilmesi için devletlerin öncelikle kendi imkanlarının farkında olması gerekmektedir.

Örneğin yeteri kadar “yumuşak güç” potansiyeline sahip olsa da bu imkanlar Türkiye’nin dış politikasına yansımamıştır. Yani dış politikada “yumuşak güç” uygulanması üzerinde gerektiği kadar durulmamıştır.

Yıllardır süregelen Ermeni Sorunu, Türkiye’nin uluslararası arenada önüne çıkarılan bir konu haline gelmiştir. Özellikle 1915 Olayları’na ilişkin Ermeni iddalarının 100. yılı olan 2015 senesinde Türkiye uluslararası platformda daha fazla baskıya maruz kalmıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu tarafından ortaya atılan “Komşularla Sorun Politikası” çerçevesinde mevcut sorunların çözüme kavuşturulması hedeflenirken, Ermenistan’la ilişkilerde ilk defa yumuşak güç uygulanmıştır.

Bu bağlamda tarafımdan yazılan “Soğuk Savaş Sonrası Dönem’de Türkiye Ermenistan İlişkilerinde “Yumuşak Güç”” başlıklı tezde, o dönemde ortaya atılan “yumuşak güç” kavramının Türkiye Ermenistan ilişkilerine ve ilişkilerin geleceğine olan etkisi analiz edilmiştir.

Tez çalışmamda benden yardımlarını esirgemeyen, yol gösteren ve her koşulda destek olan tez danışmanım Prof. Dr. Barış Özdal’a teşekkürlerimi borç bilirim. Ayrıca bu süreçte benden manevi desteklerini esirgemeyen anneme, babama, eşime ve oğluma en içten teşekkürlerimi sunarım.

Turkan ASGAROVA

BURSA 2018

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	IV
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
ÖNSÖZ	VII
İÇİNDEKİLER.....	VIII
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK ARKA PLAN

1. GÜÇ NEDİR?.....	3
1.1. Realizm ve Liberalizm Açısından Gücün Değerlendirilmesi.....	8
1.2. Neoliberalizm ve Neorealizm Açısından Gücün Değerlendirilmesi.....	12
2. GÜÇ ŞEKİLLERİ.....	15
2.1. Askeri Güç.....	17
2.2. Ekonomik Güç.....	20
2.3. Akıllı Güç.....	21
2.4. Siber Güç.....	22
3. YUMUŞAK GÜÇ NEDİR?.....	26
4. YUMUŞAK GÜÇ'ÜN UYGULANDIĞI DURUMLAR.....	32
5. BİR ÜLKENİN YUMUŞAK GÜÇ'ÜNÜ TESPİT EDEN KATEGORİLER.....	34

İKİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEM'DE TÜRKİYE ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

1. TÜRKİYE ERMENİSTAN ARASINDAKİ BAŞLICA SORUNLAR VE ERMENİSTAN'IN SÖZDE SOYKIRIM İDDİASI	41
1.1. Ermeni Sorununda Kelimelerin Önemi.....	48
1.2. “Soykırım” Kavramının Tanımı.....	51
1.3. Osmanlı Devleti’nde Din ve Mezhep Değiştirme Özgürlüğü.....	54
1.4. Dış Güçler.....	55
1.5. Ermeni Meselesiyle İlgili Kaynaklar.....	61
1.6. Ermenilerin Türkiye’den Toprak İddiaları.....	64
2. AZERBAYCAN İLE ERMENİSTAN ARASINDA YAŞANAN KARABAĞ SORUNU	69
3. TÜRKİYE’NİN AZERBAYCAN’IN SORUNUNU KENDİ SORUNU GİBİ GÖRME NEDENLERİ	73
4. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEM’DE TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEM’DE TÜRKİYE ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNDE “YUMUŞAK GÜÇ”

1. TÜRKİYE’Yİ YUMUŞAK GÜÇ UYGULAMAYA İTEN NEDENLER	91
2. TÜRKİYE’NİN YUMUŞAK GÜÇ UYGULAMA ŞEKİLLERİ	93
2.1. Sivil Toplum Örgütleri.....	111
2.2. Zürih Protokolleri.....	115
2.3. Zürih Protokollerine Azerbaycan Tarafının Tepkileri.....	126
3. TÜRKİYE’NİN YUMUŞAK GÜÇ POTANSİYELİ	129
SONUÇ	135
KAYNAKLAR	138

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ARPANET	The Advanced Research Projects Agency Network
AGİK	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
a.g.m	Adı geçen makale
a.g.e	Adı geçen eser
ASALA	Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu
ANCA	Armenian National Committee of America
AAA	Armenian Assembly of America
ABKA	AB Kurucu Andlaşması
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
ASAM	Avrasya Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Merkezi
AFAD	T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
C.	Cilt
CNN	Cable News Network
CSIS	Center for Strategic and International Studies
DIME	Diplomatik, bilgilendirme, askeri ve ekonomik unsurlar
DIMEFIL	Diplomasi, bilgi, askeri, ekonomik, finans, istihbarat ve yasaların uygulanması
çev.	Çeviren
ed.	Editör
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GPoT	The Global Political Trends Center
haz.	Hazırlayan
IO	Uluslararası Örgütler
İHH	İnsani Yardım Vakfı
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KEİT	Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
MC	Milletler Cemiyeti
M.Ö	Milattan Önce
md.	Madde
MNC	çok uluslu şirketler
NATO	North Atlantic Treaty Organization
nu.	Numara
NGO	Non – Governmental Organizations

OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
p.	Page
S.	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan sayfaya
STÖ	Sivil Toplum Örgütleri
STK	Sivil Toplum Kuruluşları
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SBKP	Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SCADA	Supervisory control and data acquisition
TCK	Türk Ceza Kanunu
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TEBK	Türk-Ermeni Barış Komisyonu
TESEV	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı
TİKA	Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
TDBB	Türk Dünyası Belediyeler Birliği
THY	Türk Hava Yolları
TÜRKSOY	Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi
USA	The United States of America
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UCD	Uluslar arası Ceza Divanı
Vol.	Volume
VAT	Türk-Ermeni Platformu
Yy.	Yüzyıl
www	World Wide Web

GİRİŞ

Soğuk Savaş Sonrası Dönem’de Türkiye ile Ermenistan arasında ki siyasi ilişkiler resmi olarak 16 Aralık 1991 tarihinde Türkiye’nin Ermenistan’ın bağımsızlığını tanınmasıyla başlamış olsa da bu zamana kadar iki devlet arasında diplomatik ilişkilerin tesis edilmesi ve geliştirilmesi için uygun koşullar oluşmamıştır.¹ Diğer bir deyişle ikili ilişkiler genellikle tarihi olayların gölgesinden kurtulamadığı için bir ilerleme kaydedilememiştir.

Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte klasik “güç” kavramı sorgulanmaya başlamış ve “yumuşak güç” başta olmak üzere yeni güç politikalarının uluslararası aktörler, özellikle de büyük güçler tarafından benimsenmesine ve uygulamaya konmasına neden olmuştur. Bu bağlamda esasen kültür ağırlık olan “yumuşak güç” politikalarının Türkiye’nin de dış politikasını etkilediği görülmektedir.

Örneğin, dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül “yumuşak güç” politikaları kapsamında ilk defa 2008’de Türkiye-Ermenistan maçını izlemek için Erivan’a gitmiştir. İki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerde dönüm noktası olarak nitelendirilebileceğimiz “futbol diplomasi”sini 2009’da imzalanan “Zürih Protokolleri” izlemiştir. Türkiye, Ermenistan Dışişleri Bakanlıkları ile İsviçre Federal Dışişleri Bakanlığı’nın Türkiye ile Ermenistan’ın “Diplomatik İlişkilerin Tesisi Protokolü” ve “İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolü”nü parafladıklarını kamuoyuna duyurdukları 31 Ağustos 2009 tarihi gerek Ermeni Sorunu özelinde Türk Dış Politikası’nın Avrupa Birliği (AB), Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) nezdindeki açılımları gerekse de Türkiye-Ermenistan ilişkileri bağlamında başta Güney Kafkasya’daki mevcut dengelere olan etkileri olmak üzere son derece önemli bir gündür.² Ermenistan’la ilişkilerin normalleşmesine yönelik girişimlere kamuoyu ve siyasi çevrelerde tepkiler zaman zaman hem olumlu hem de olumsuz olmuştur.

Türkiye-Ermenistan arasındaki “yumuşak güç” girişimlerine geçmeden önce, tezimizin birinci bölümünde konuya ilişkin teorik arka plan oluşturulması amaçlanmıştır. Öncelikle, uluslararası ilişkilerde realizm-liberalizm ve neorealizm-neoliberalizm tartışmaları çerçevesinde “güç nedir?” sorusuna cevap aranmış ve gücün tanımı yapılmaya çalışılmıştır. Türkçe ve İngilizce literatür taraması yapıldığında Türkiye - Ermenistan ilişkilerinin genellikle “sert güç” boyutunun araştırıldığı, günümüzde uluslararası ilişkilerde çok önemli

¹ Türkiye - Ermenistan Siyasi İlişkileri, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (07. 07.2018)

² Uluslararası basın yayım organlarında yer alan ilk tepkilere toplu halde bakış için bkz., “Yakınlaşma Dünya Basınında”, Cumhuriyet, 1 Eylül 2009’dan aktaran: Barış Özdal, ”Türkiye-Ermenistan Diyalogu: Uzun Bir Sürecin Başlangıcı mı?”, *Ortadoğu Analiz*, Ekim 2009. Cilt 1 - Sayı 10, s. 68

yer kaplayan “yumuşak güç” uygulamalarının yüksek lisans ve doktora tez düzeyinde analiz edilmediği tespit edilmiştir. Bu nedenle daha sonraki başlıkta öncelikle uluslararası ilişkilerde mevcut olan “güç şekilleri” araştırılmıştır. Bölümün sonunda neoliberalizm akımının en önemli temsilcilerinden olan J. Nye tarafından ortaya atılan “yumuşak güç” kavramı, “Yumuşak Güç’ün uygulandığı durumlar” ve “bir devletin yumuşak gücünü tespit eden kategoriler” incelenmiştir.

İkinci bölümde konuya ilişkin tarihsel arka plan oluşturulması amaçlanmıştır. Türkiye ile Ermenistan arasındaki başlıca sorunlar “*Ermenistan’ın Sözde Soykırım İddiaları*” ve “*Ermenilerin Türkiye’den Toprak İddiaları*” açısından ele alınmış, sonraki aşamalarda ise “*Azerbaycan ile Ermenistan Arasında Yaşanan Karabağ Sorunu*” ve “*Türkiye’nin Azerbaycan’ın Sorununu Kendi Sorunu Olarak Görme Nedenleri*” incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise “*Soğuk Savaş Sonrası Dönem’de Türkiye Ermenistan İlişkilerinde Yumuşak Güç*” çerçevesinde “*Türkiye’yi Yumuşak Güç Uygulamaya İten Nedenler*”, “*Türkiye’nin Yumuşak Güç Uygulama Şekilleri incelenmiş*”, “*Gürcistan’ın Türkiye’nin Yumuşak Güç Uygulamasına Yaklaşımı*” ve “*Türkiye’nin Yumuşak Güç Potansiyeli*” ele alınmıştır.

I. BÖLÜM

TEORİK ARKA PLAN

Türkiye-Ermenistan arasındaki “yumuşak güç” girişimlerine geçmeden önce, tezimizin ilk bölümünde konuya ilişkin teorik arka plan oluşturulması amaçlanmıştır. Öncelikle, uluslararası ilişkilerde realizm-liberalizm ve neorealizm-neoliberalizm tartışmaları çerçevesinde “güç nedir?” sorusuna cevap aranmış ve gücün tanımı yapılmaya çalışılmıştır. Türkçe ve İngilizce literatür taraması yapıldığında Türkiye Ermenistan ilişkilerinin genellikle “sert güç” boyutunun araştırıldığı, günümüzde uluslararası ilişkilerde çok önemli yer kaplayan “yumuşak güç” uygulamalarının yüksek lisans ve doktora tez düzeyinde analiz edilmediği tespit edilmiştir. Bu nedenle daha sonraki başlıkta öncelikle uluslararası ilişkilerde mevcut olan “güç şekilleri” araştırılmış, en sonda neoliberalizm akımının en önemli temsilcilerinden olan J. Nye tarafından ortaya atılan “yumuşak güç” kavramı, “yumuşak gücün uygulandığı durumlar” ve “bir ülkenin yumuşak gücünü tespit eden kategoriler” incelenmiştir.

1. GÜÇ NEDİR?

Güç kavramı, sosyal bilimlerdeki birçok kavram gibi farklı şekillerde tanımlanan ve farklı anlamlarda kullanılan bir kavramdır. Güç, bazılarında göre kapasite, bazılarında göre etki, bazılarında göre karşılaştırıldığı zaman bir anlam ifade eden görece bir kavram, bazılarında göre siyasetin amacı, bazılarında göre ise amaca ulaşmak için bir vasıta.³ Bir devletin uluslararası ilişkilerde uyguladığı politikanın yegâne vasıtasına güç denmektedir. Bu vasıtayı elde etmek devletin en önemli hedeflerinden birisidir.⁴

Güç güdüsü, başkalarını manipüle etme ve onlar üzerinde üstünlük sağlama ihtiyacı olarak tanımlanmaktadır. Güç ihtiyacının bu tanımından yola çıkarak, gücün kendisi, bireyin ya da grubun bir şeyleri yapmasını sağlama- bireyi ya da grubu bir şekilde değiştirebilme yeteneği olarak tanımlanabilir. Güce sahip olan birey, başkalarını manipüle etme ya da değiştirebilme yeteneğine sahiptir. Böyle bir güç tanımı onu otorite ve etkiden ayırmaktadır.⁵ Gücün etkili olmak amacıyla kullanılmasına gerek yoktur. Diğer aktörlerin bunu dolaylı veya açık bir şekilde kabul etmesi yeterlidir. Bunun nedeni, kabul edilmiş gücün potansiyel

³ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 5. b., İstanbul: Alfa Yayınları, 2004, s. 120.

⁴ Sait Yılmaz, “Uluslararası İlişkilerde Güç ve Güç Dengesinin Evrimi”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2008, s. 41.

⁵ Fred Luthans, *Organizational Behavior: An Evidence-Based Approach*, 12th Edition, New York, NY: Published by McGraw-Hill/Irwin, Inc., 2011, s. 313

kullanımının gerçek kullanımı kadar korkutucu olabileceğidir. Tarihsel olarak, bazı uluslararası aktörler güç elde edebilmek için güç aramışlardır; Bununla birlikte, devletler normal olarak itibar, toprak veya güvenlik içeren hedeflere ulaşmak veya bunları savunmak niyetiyle de güce başvurmuşlardır. Bu amaçlara ulaşmak için, devletler, ikna veya tehditlerin ödüllendirilmesi, gerçek güç kullanımı gibi çeşitli etki teknikleri kullanmışlardır. Bir devlet pek çok askeri imkâna sahip olduğu için güçlü görünebilir, ancak imkânlar potansiyel bir düşmaninkilere karşı ya da çatışmanın doğası gereği uygun olmayabilir. Sorulması gereken soru her zaman şöyle olmalıdır: kimin üzerinde güç ve neye göre güç? Güç tarihsel olarak askeri kapasite ile bağlantılıdır. Yine de tek bir güç unsuru, ulusal gücü belirleyemez.⁶

Tarih öncesinden günümüze kadar devam eden süreçte güce yaklaşımda tarihsel dönüşüm gerçekleşmiştir. Klasik Yunan Dönemi'nde yaşamış Sokrates gibi düşünürler “Erdem bilgidir, bilgi güçtür” gibi ahlaki değere sahip güç anlayışından bahis ettikleri halde, modern ve post-modern dönemde “bilgi güçtür” şeklindeki ahlaki hassasiyetlerden arındırılmış güç anlayışı benimsenmiştir. Modern politikanın babası sayılan Machiavelli politikayı ve politikanın çok önemli unsurlarından biri olan gücü değerlerden ayırdığı için güç anlayışının dönüşüm sürecinde çok önemli bir yer tutmaktadır. Sonraki dönemlerde realist yaklaşımı benimseyenler bu konuyu daha sistemli bir şekilde temellendirmişlerdir.⁷

Uluslararası siyasetin doğasının, güç ilişkileri tarafından şekillendirildiği gibi ifadeler, Realizmin belirleyici özellikleri arasında yer alıyor. Çok büyük bir önem arz etmemekle beraber Realistlerin iddiasına göre uluslararası siyaseti araştıran herkes Realist olabilir. Neoliberaler gücün önemini kabul ederler, Marksistler gücün önemini kabul ederler, post modernistler bile gücün her yerde olduğunu kabul ederler. Realizmin çelişkili görüşlerinin, tek bir Realist değerlendirme listesi altında asimile edilmesi Realizm teorisini değerden düşürür. Gerçekçilik anlamsız ya da önemsiz hale gelir. Bunun yerine, teorileri gücün nasıl oluşturduğuna göre ayırmak daha iyi olur. Bu açıdan bakıldığında, Realistlerin iddiasına göre materyalist hipotez, gücün etkilerinin öncelikle kaba maddi güçler (kaba somut güçler / *brute material forces*) tarafından oluşturulmasıdır. Rakip idealist hipotez ise, gücün öncelikle fikirler ve kültürel bağlamlar tarafından oluşturulduğu şeklindedir.⁸

⁶ Martin Griffiths and Terry O’Callaghan, *International Relations: The Key Concepts*, London and New York: First published 2002 by Routledge, Taylor & Francis Group, s. 253-254
file:///C:/Users/turkan/Downloads/epdf.tips_international-relations-the-key-concepts-routledge.pdf (23.06.2018)

⁷ Murat Silinir, *ABD Gücünün Geleceği*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2007, s. 16. <https://docplayer.biz.tr/11963422-Abd-gucunun-gelecegi.html> (03.07.2018)

⁸ Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, s. 97

1945'ten sonra Realistler, 1990'larla birlikte ise çağdaş yazarlar güce ilişkin tanımlamalar yapmışlardır.⁹ Çağdaş yazarların birçoğu gücü devletin sahip olduğu güç olarak değerlendirip, genellikle ulusal güç ve onu oluşturan öğeler üzerinde dururken, bazı yazarlar da gücün kullanılabilirliği üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu dönem yazarlara göre gerçek güç kullanılabilen ve diğer ülkelere etki yapabilen güçtür. Kullanılmayan ve diğer ülkeler üzerinde etkisi olmayan veya bu amaçla kullanılma olasılığı olmayan fiziksel unsurları güç olarak değerlendirmek gerçeği yansıtmaz.¹⁰

Nye'a göre güç dönüşümü "*power conversion*", kaynaklarla ölçülen potansiyel gücün, başkalarının değişen davranışlarıyla ölçülen gerçekleşmiş güce dönüştürülme kapasitesidir. Güç dönüşümü, güç unsurları açısından düşünüldüğünde ortaya çıkan temel bir sorundur. Bazı ülkeler, bazı yetenekli kart oyuncuları zayıf elle yüzleşmesine rağmen, imkânlarını etkin bir baskı haline getirmek meselesinde diğerlerinden daha iyi oluyolar.¹¹ Sonuçları doğru tahmin etmek için bulundurduğu güç unsurlarının yanı sıra bir ülkenin güç dönüşüm yetenekleri hakkında da bilgi sahibi olmak gerekir.¹² Bu unsurları diğer ülkelere etki yapabilecek şekilde kullanan ve kullanma yeteneğine sahip olan devletler güçlü devletlerdir. Dolayısıyla önemli olan fiziksel unsurlara değil, gücün temelini oluşturan etki ve kapasite gibi unsurları kullanma yeteneğine sahip olmaktır.¹³

Diğer bir sorun ise hangi unsurların belirli bir bağlamda en iyi gücü sağladığının belirlenmesidir. Önceki dönemlerde, güç unsurlarını yargılamak daha kolaydı.¹⁴ Tarihçi A. J. P. Taylor'a göre geleneksel olarak "Büyük Güç'ün test edilmesi... Savaş gücünün test edilmesi demektir."¹⁵

Bir milletin ulusal hedefleri doğrultusunda ulusal çıkarlarını temin etmek amacıyla sahip olduğu ve kullanacağı siyasi, askeri, coğrafi, demografik, bilimsel ve teknolojik, psiko-sosyal ve ekonomik kapasitelerinin bir araya gelmesi sonucunda oluşan genel yeteneği ulusal güç olarak nitelendiriliyor¹⁶. Bir ulus devlet sadece, güç politikası uygularsa, başka bir

⁹Müzeeyen Bozkır, "Uluslararası Politikada Güç Analizi", *TUIC Akademi*, 2012, <http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/diger/3152-uluslararası8i-politikada-guc-analizi> (28.01.2015)

¹⁰Joseph Nye, "The Changing Nature of World Power", *Political Science Quarterly*, 105/2: s. 178. aktaran: Haluk Özdemir, "Uluslararası İlişkilerde Güç: Çokboyutlu Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63-3, s. 117.

¹¹ Joseph Nye, "The Changing Nature of World Power," *Political Science Quarterly*, 105/2: s. 178.

¹² Nye, "The Changing Nature of World Power", op. cit., s. 117

¹³ Ari, op. cit., 120

¹⁴ Nye, "The Changing Nature of World Power", op. cit., s. 117

¹⁵Ibid., s. 178-179

¹⁶ Yılmaz Tezkan, *Jeopolitikten Milli Güvenliğe*, İstanbul: Ülke Kitapları, 2005, s. 137'den aktaran: Sait Yılmaz, "Yumuşak Güç ve Evrimi", *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, C.3, S. 12, 2011, s. 31

deyişle, güç kullanmaya ve kayıplara katlanmaya istekliyse, aşağılanmayı reddederse, saygı uyandırırsa büyük bir güç olarak adlandırılabilir.¹⁷

Siyasetçiler ve diplomatlara göre güç; “toprağa, nüfusa, doğal zenginliklere, ekonomik güce, askeri kuvvetlere ve siyasi istikrara sahip olmaktır”.¹⁸ Geleneksel olarak büyük bir gücün test edilmesi gerektiğinde savaştaki gücü baz alınır. Ancak bugün, gücün tanımı, daha önceki dönemlerde belirtilen askeri güç ve fetih üzerindeki vurgusunu kaybediyor. Teknoloji, eğitim ve ekonomik büyüme faktörleri uluslararası güçte daha da önem kazanırken, coğrafya, nüfus ve hammaddeler biraz daha önem kaybediyor.¹⁹ Ünlü öncü sosyolog Max Weber, gücü “toplumsal ilişki içindeki aktörün (kişinin) direnmeye rağmen kendi iradesini yerine getirme olasılığı” olarak tanımlamıştır.²⁰ Pfeffer’in güce yaklaşımı “davranışları etkileme, olaylarının akışını değiştirme, direnişle başa çıkma ve insanların bu yöndeki davranışlarını sağlayarak onları kazanma yolunda potansiyel bir kabiliyet”²¹ şeklinde olmuştur. Quigley ise gücü “işleri halletme, kaynakları harekete geçirme, bir insanın ulaşmaya çalışmıştırgı hedefler için gerek duyduğu ne varsa elde etme ve kullanma yeterliliği”²² olarak tanımlamıştır.

Frankel’e göre de güç maddi ve maddi olmayan unsurlardan oluşmaktadır ve başkalarının davranışları üzerinde etki yapabilme kapasitesidir.²³ Fakat yalnızca kapasiteye sahip olmak ta yetmiyor. Kapasitenin kullanılabilceği bir devlet ve bu devletle ilişkilerin olması da çok önemlidir. Ayrıca güç devletin uluslararası sisteme angajmanı ile de ilgilidir. Devletin uluslararası sistemle bağlantısı arttıkça diğer devletlerle ilişkileri de aratacak ve diğer devletler üzerinde bir etkiye sahip olabilecektir. Gücün ilgili olduğu diğer bir kavram da algılama kavramıdır. Abartılı verilere dayalı rakamlar veya kullanılması beklenildiği halde

¹⁷ Oswaldo De Rivero, *The Myth of Development: Non-viable Economies and the Crisis of Civilization*, New York: published by Zed Books, 2010, s. 37

¹⁸ J. S. Nye Jr., “Soft Power”, *Foreign Policy*, s. 154, aktaran: Tuğçe Ersoy Öztürk, “ABD’nin “Yumuşak Güç” Kullanımı: Barack Obama İmajı Üzerinden Amerikan Dış Politikasının Yeniden İnşası”, *TASAM*, 2009, s. 8 <https://docplayer.biz.tr/9784875-Abd-nin-yumusak-guc-kullanimi-barack-obama-imagi-uzerinden-amerikan-dis-politikasinin-yeniden-insasi-tugce-ersoy-ozturk.html> (03.07.2018)

¹⁹ J. S. Nye Jr., “Soft Power”, *Foreign Policy*. No. 80, Twentieth Anniversary (Autumn, 1990), pp. 153-171, s. 154. http://lionelgram.com/560_Nye%20Soft%20Power%20Foreign%20Policy.pdf (11.06.2018)

²⁰ Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*, A. M. Henderson and Talcott Parsons (tran s. and Ed.), New York :Free Press, 1947, p. 152. aktaran: Luthans, op. cit., s. 313

²¹ J.Pfeffer, *Managing With Power*, Harvard Business School Press, Boston, 1992, s. 20. aktaran: Sabahat Bayrak, “Yönetimde Bir İhmal Konusu Olarak Güç ve Güç Yöntemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 2000, C. 5, S. 2, s. 23

²² J.V. Quigley, *Vizyon: Oluşturulması, Geliştirilmesi ve Korunması*, Çev. Berat Çelik, İstanbul: Epsilon Yayıncılık, ,1993, s. 35. aktaran: Ibid., s. 23

²³ Arı, op. cit., s. 122

kullanılmayan kapasite değerleri üzerinde olduğundan daha fazla bir etki yapabilir ve abartılı bir güç söz konusu olabilir.²⁴

Davranışsalıcılar güç kavramının çok belirsiz bir şekilde kullanılmasından çok rahatsız oldukları için kavramın tüm tanımlarındaki ortak noktaları incelemişler ve gücü devletlerin davranışlarında değişiklik yaratabilecek bir araç olarak değerlendirmişler.²⁵ Çoğulcu güç anlayışı ise uluslararası politik mücadelelerde gücün nasıl uygulandığından çok sonuçların çözümlenmesini ön plana çıkarmıştır.²⁶

Eleştirel yaklaşımlar uluslararası ilişkilere büyük güçler perspektifinden bakarak güçlü devletlerin her zaman istedikleri sonucu alabilecekleri varsayımı üzerinde dururlar.²⁷ Dünya-Sistemi yaklaşımının önermesine göre ise uluslararası sistem hiyerarşik bir yapıya sahiptir. Bir birinden merkez, yarı-çevre ve çevre şeklinde farklılaşan devletler arasında güç dağılımı hiyerarşik bir şekilde gerçekleşiyor. Burada güç olgusunun devlette kurumsallaşmasının yanı sıra çok uluslu şirketler de gücün yoğunlaştığı aktörler arasında yer almaktadır. Bu nedenle de gücün ana işlevi uluslararası sistemdeki eşitsizliklerin yeniden üretimi şeklindedir.²⁸

Aynı zamanda, bazı kaynaklar bir ülkenin güç merkezi olabilmesi için yedi genel kuralı temin etmesi gerektiğini savunurlar;²⁹

- “(1) Ekonomik Alan (Yeteri kadar ekonomik kapasitesi olmak).*
- (2) Teknolojik Alan (Enerji ve iletişim alanındaki gelişmelere hakim olmak).*
- (3) Parasal Alan (Uluslararası alanda itibarı olan ve tasarruf edilebilir olarak değerlendirilen bir paraya sahip olmak.)*
- (4) Askeri Alan (Nükleer silahlara ve deniz aşırı kullanılabilecek düzeyde 10 kadar Piyade Tümenine sahip olmak).*
- (5) Coğrafi Alan (Hayati bir müttefiki, esas deniz ulaştırma yollarını, içilebilir su rezervlerini ve enerji kaynaklarını ülke sınırları dışında koruyabilecek pozisyona sahip olmak).*

²⁴ Ibid., s. 122

²⁵ Uluslararası İlişkilerde Temel Metinler, “Davranışsal Güç Yaklaşımı”, 20 Ekim 2010, <http://temelmetinler.blogspot.com.tr/2010/10/devlet-ve-otesi-1hafta-sunulari.html> (10.02.2015)

²⁶ Uluslararası İlişkilerde Temel Metinler, “Çoğulcu Güç Anlayışı”, 20 Ekim 2010, <http://temelmetinler.blogspot.com.tr/2010/10/devlet-ve-otesi-1hafta-sunulari.html> (10.02.2015)

²⁷ Yaşar Kalafat, “Ortak Türk Kimliğinde Önemi Yeterince Kavranılamamış Bir Köprü Halk İnanmaları Kültürü”. <http://www.yasarkalafat.info/index.php?l=newsdetails&w=1&yid=468> (11.02.2015)

²⁸ Immanuel Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm*, çev. Necmiye Alpay, İstanbul: Metis Yayınları, 2006, s. 28-30. file:///C:/Users/turkan/Downloads/immanuel_wallerstein_-_tarihsel_kapitalizm.pdf (24.06.2018)

²⁹ Nevzat Denk, *21 nci Yüzyıla Girerken Türkiye'nin Jeopolitik Durumu ve Jeostratejik Öneminin Yeniden Belirlenmesi*, İstanbul: H.A.K. Yayını, 2000 (1988), s. 24. aktaran: Yılmaz, Uluslararası İlişkilerde Güç ve Güç Dengesinin Evrimi, s. 49.

(6) *Kültürel Alan (Ulusal ya da dinsel boyutta, diğerlerinin menfaatleri ile işbirliği yapmaya müsait ve eserleri ile diğerlerini kendisine çeken evrensel bir kültüre sahip olmak).*

(7) *Diplomatik Alan (Emperyalist bir dış politikayı tasarlayan ve uygulamaya koyan, uyumlu ve yeteri kadar kuvvetli bir devlete sahip olmak.)³⁰*

Güç ilişkileri birçok boyuta göre değişiyor. Bu boyutların bazıları, güç ilişkisini belirlemek için gerekirken, diğerleri, bir tür güç ilişkisini diğerinden ayırt etmenin basit yollarını gösteriyor. Baldwin gücün her bir politika bağlamında ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğini savunuyor. Gücün kapsam, bağlam ve miktarının analiz edilebilmesi adına “kim, kime, hangi araçlarla, nerede, ne zaman ve hangi maliyetleri göze alarak, hangi başarı oranında, ne yaptırmaya çalışıyor?” sorularını cevaplamak gerekiyor.³¹

Poulantzas, gücün bir sosyal sınıfın kendine özgü, nesnel çıkarlarını gerçekleştirme kapasitesi olduğunu iddia etmiştir.³² O sınıf ilişkileriyle güç ilişkilerinin aynı olduğunu savunuyor. Sınıf ilişkileri ve güç ilişkileri karşılıklı olarak bir biri için temel oluşturuyorlar. Herhangi bir güçlü grup toplumun ve başka bir kollektivitenin çıkarlarını koruduğunu iddia ederek bir alt grup üzerinde gücünü meşrulaştırıyor. Burada unutulmaması gereken genel çıkarların ne olduğunu veya nasıl olması gerektiğini tanımlamada, güçlü grubun daha avantajlı konumda olmasıdır.³³

1.1. REALİZM VE LİBERALİZM AÇISINDAN GÜCÜN DEĞERLENDİRİLMESİ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra idealistler kendileri de devletler hukukuna, uluslararası norm ve ahlaka, uluslararası kuruluşlara güvenlerini yitirince idealizm yaklaşımından realizm yaklaşımına geçiş gerçekleşmiştir. Realist teori, Edward Carr'ın önerisini göz önünde bulundurarak, gücün uluslararası politikada ihmal edilmemesi gerektiğini her dönemde vurgulamıştır.³⁴ Carr güç unsurlarını bir birine bağlı olmak üzere üçe

³⁰ Ibid., s. 58.

³¹ David A Baldwin, “Interdependence and Power: A Conceptual Analysis”, *International Organization*, 34/4: the Board of Regents, Autumn 1980. s. 497 <https://pdf.semanticscholar.org/ad09/3115ce753d6932dc7ae0f145887224050f0c.pdf> (24.06.2018)

³² Nicos Poulantzas, *Political Power and Social Classes*, London: Sheed and Ward, 1973, s. 104. aktaran: Engin Yıldırım, “Güç Kavramı ve İstihdam İlişkisi”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 31, Sayı 4, 1998, s. 53.

³³ Ibid., s. 53.

³⁴ Edward H. Carr, *The Twenty Year Crisis, 1919 -1939, An Introduction to the Study of International Relations*, New York: Perennial, 2001, s. 97. aktaran, Osman Bahadır Dinçer, Mustafa Kutlay, “Türkiye'nin Ortadoğu'daki Güç Kapasitesi Mümkünün Sınırları Ampirik Bir İnceleme”, *USAK Raporları* NO: 12-03 2012, s. 9.

bölmüştür: askeri güç, ekonomik güç, fikri güç (fikirleri üstündeki güç).³⁵ O, en ciddi savaşların bir ülkeyi askeri yönden daha güçlü yapmak veya başka bir ülkenin askeri yönden daha güçlü olmasını engellemek için gerçekleştirildiğini savunmaktadır.³⁶ Realistler, uluslararası ilişkilerde en önemli ögenin güç ve çıkar olduğunu ve toplumbilimlerinde ana kavramın güç olduğunu kabul etmekte. ³⁷ Onlar insan doğasını bencil, güç ve iktidar hırsıyla hareket eden ve kendi çıkarları peşinde koşan varlık olarak tanımlamışlardır. Uluslar da bireyler gibi kendi çıkarları peşinde koştukları için ulusal çıkar ile güç arasında önemli bir ilişki vardır.³⁸ Devlet adamları ulusal çıkarlarını savunurken kendi güçleriyle çıkarlarını uyumlu bir hale getirirlerse, ulusal hedeflerine ulaşabilirler.³⁹ Fakat realistlere göre güç ilişkileri ve güce dayalı davranışlar ahlak ve hukuk deyimlerini kullanarak gizlenmeye çalışılmalıdır.⁴⁰

Realizme göre uluslararası sistemde, devletlerin sürekli rekabet ve çatışma yaratmak amacıyla güç için mücadele etmeleri gerekmektedir.⁴¹ Klasik realistler, güç kavramını politik anlamda caydırıcılık yeteneği şeklinde yorumladıkları için güvenlik ve güç kavramları eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Güç özünde caydırıcılığa dayandığı için objektif bir ulusal çıkar kavramı da güç yoluyla tanımlanmaktadır.⁴²

Westphalia (Vestfelya) Antlaşması sonrası ortaya çıkan ulus-devlet sistemi, her şeyden önce “ulusal çıkar” sayesinde kurulan sistemi teşkil eden birimler arasındaki güç ilişkilerine dayanarak oluşturulmuştur. Bu durumun ortaya çıkma nedeni, uluslararası siyasetteki farklı güç şekilleri ve bu gücün yeni küreselleşen siyasi konjonktürdeki karışık halleridir.⁴³ Morgenthau gücün bir yerde politikanın temel amacını oluştururken bir başka yerde güç kavramının bir ilişki biçimini veya hedefi gerçekleştirmek için bir araç oluşunu

³⁵ Edward Hallett Carr, *Twenty Years' Crisis, 1919-1939*, London: Macmillan & Co.Ltd, 1949, s. 108. aktaran: Ainur Nogayeva, “Orta Asya’da ABD, Rusya ve Çin Stratejik Denge Arayışları”, Ankara, *USAK Yayınları* 2. Baskı, 2011, s. 43.

³⁶ Edward Hallett Carr, *Twenty Years' Crisis, 1919-1939*, London: Macmillan & Co.Ltd, 1949, s. 111. aktaran: Ibid., s. 43.

³⁷ Mehmet Gönlübol, *Uluslararası Politika: İlkeler-Kavramlar-Kuramlar*, Ankara: Ankara üniversitesi Basımevi, 1978, s. 4. aktaran: Bülent Uğrasız, “Uluslararası ilişkilerde İki Farklı Yaklaşım”, *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal BilimlerEstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı:2, 2003, s. 140

³⁸ Ibid., s. 143

³⁹ Ibid., s. 143-144

⁴⁰ Mehmet Gönlübol, *Uluslararası Politika: İlkeler-Kavramlar-Kuramlar*, Ankara: Ankara üniversitesi Basımevi, 1978, s. 4 aktaran: Ibid., s. 140

⁴¹ Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, New York: Alfred A. Knopf, 4th Edition, 1967; Jack Donnelly, “Realism and International Relations”, Cambridge: *Cambridge University Press*, 2000. Aktaran: J. Boone Bartholomees, Jr., *The U. S. Army War College Guide To National Security Issues Volume II: National Security Policy And Strategy*, 4th Edition, 2010, s. 162.

⁴² Özdemir, op. cit., s. 127

⁴³ Omair Anas, “Türkiye’nin Arap Dünyasındaki Yumuşak Gücü: Yükselen Trendler ve Beklentiler”, *ATCOSS Kongresi'nde sunulan bildiri*, Ankara, 2010, s. 279.

savunmaktadır. Morgenthau'ya göre güç mücadelesi kavramı devletler arasındaki politik etkileşimi her zaman tam olarak ifade etmiyor veya mücadele kavramı bazı devletler arasındaki ilişki dikkate alındığında en azından gerçeği yansıtmayabiliyor.⁴⁴

Morgenthau'ya göre devletler durmadan güçlenmeye ve karşılıklarını güçsüz duruma düşürmeye çalışmaktalar. Bunun sonucunda, uluslararası barışı koruma kapasitesine sahip yegâne düzen olan “güç dengesi” ortaya çıkmaktadır. Uluslararası arenada mevcut olan tek gerçek güç ona karşı duran bir güç tarafından dengelendiği takdirde barış ve düzen hüküm sürmüş olur. Barışın kurulması ve korunması için başka yol mümkün değildir. Morgenthau birçok örnekler ve tezler ileri sürerek, bu konu ile ilgili idealistlerin ileri sürdüğü “Ortaklaşa Güvenlik” ve “Dünya Devleti” gibi çözüm yollarının geçersizliğini kanıtlamaya çalışmıştır. Morgenthau'ya göre uluslararası ahlak, uluslararası hukuk gibi kavramlar, “ulusal güç ve ulusal çıkar” unsurları karşısında yalnızca ikinci dereceli kavramlar olarak görülmektedir.⁴⁵

Bir devletin sahip olduğu kapasiteye ilişkin unsurlardan yalnızca birinin veya bir kaçının önem taşıması o devletin güçlü devlet olarak tanımlanmasına yetmemektedir.⁴⁶ Örneğin ülkenin ekonomik durumu, nüfusu gibi öğelerin olumsuz olması halinde askeri kapasitesinin iyi olması fazla bir değer taşımayacaktır.⁴⁷ Morgenthau'nun aksine Holsti ve diğerlerine göre bunlar yalnızca siyasal amaçlarla kullanıldığı zaman güç olarak tanımlanabilir.⁴⁸ Ashley'e göre ise klasik realizmde bu kavram iki anlamda kullanılmıştır, diğer aktörleri etkileme yeteneğine sahip olma (güce sahip olma – “to have power”) ve nitelikli tanım olarak bu yetenekleri elinde bulunduran güç olma (güç olma – “to be power”).⁴⁹ Alman sosyal bilimci ve kuramcı Max Weber *gücü*, bir sosyal ilişki çerçevesinde kendi istediklerini, karşı tarafın karşı koymasına rağmen tüm koşullarda diğerine empoze etme şansı olarak tanımlamıştır.⁵⁰

Realistler genelde ulusal gücü askeri güçle özleştirmekte ve diğer unsurları daha ikincil önemde görmekteler. Onlara göre devletin temel amaçları hayatta kalmak, gücünü artırmak ve güvenliğini sağlamaktır ve bu amaçları gerçekleştirmesi için askeri güç devletler

⁴⁴ Arı, op. cit., s. 120

⁴⁵ Hans, J. Morgenthau, *Uluslararası Politika*, Çevirenler: Oran Baskın ve Oskay Ünsal, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970, s. XXXIII. aktaran: Rövsen İbrahimov, “Uluslararası İlişkilerde Realistler ve Realizm Paradigması”, Bakü: *Qafqaz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, s. 6-7.

⁴⁶ Arı, op. cit., 120.

⁴⁷ Arı, op. cit., s. 123-124

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Richard K. Ashley, “The Poverty of Neorealism”, *International Organization*, 1984, 38/2: s. 272. <https://people.ucsc.edu/~rlipsch/migrated/Pol272/Ashley.pdf> (24.06.2018)

⁵⁰ Max Weber, *Soziologische Grundbegriffe*, Tübingen: 1981, s. 89. Aktaran: Efe Çaman, “Uluslararası İlişkilerde (Neo)Realist Paradigmanın Almanya'daki Gelişimi ve Evrimi: Kindermann ve Münih Okulu”, Cilt 2, No: 8 s. 36-52 2007. s. 40

açısından vazgeçilmezdir.⁵¹ Anarşik yapıya sahip ortamda istedikleri siyasal sonuçları daha kolay bir biçimde elde ederek güvenliklerini sağlama söz konusu olduğunda askeri güce sahip devletlerin daha yetenekli oldukları varsayılmaktadır.⁵²

Klasik realizme göre devletlerin güç ile ilişkilerinde iç ve dış politikalarında üç durum geçerli olmaktadır: Birinci durumda devletler, uluslararası sistemde güç dengesinin bozulmasını önlemeye çalışırlar ve bunun için de öncelikle *statükoyu* korurlar. Daha sonra ise emperyalist / hegemonyal bir siyaset uygulayarak uluslararası sistemdeki güç dengesini kendi yararlarına bozup güçlerini artırmaya çalışırlar. En son üçüncü durumda ise var olan güçlerini ortaya koyarak ilk iki durumu gerçekleştirmeye çalışırlar.⁵³

Realistlerin aksine liberaller savaşı uluslararası ilişkilerin doğal bir ihtiyacı olarak görmezler. Liberaller de askeri güç kullanımına önem verirler, fakat askeri gücü realistler kadar ön planda koymazlar. Liberallerin uluslararası ilişkiler aktörleri arasında ulus-devletin yanı sıra, çokuluslu şirketler ve ulus aşan aktörler de yer almaktadır. Bu bağlamda, ulus-devlet kendi ulusal çıkarları peşindeki bir bütün veya birleşmiş bir aktör değil, ona yön veren çıkarları peşinden koşan bürokratik organizasyonların toplamıdır. Liberallere göre uluslararası ilişkiler yalnızca güç dengesiyle değil; bir biriyle karşılıklı etkileşimde olan uluslararası düzeydeki yönetim düzenlemeleri, uzlaşmış hukuk kuralları, kabul edilmiş normlar, uluslararası rejimler ve kurumsal kurallar çerçevesinde yürütülmektedir.⁵⁴ Liberal veya idealistlere göre bireyin bir tek kendi çıkarları için değil toplum çıkarları için de çalışması gerekmektedir.⁵⁵ İdealistlere göre kimlik, ideoloji ve kültür, güç ve çıkarlardan farklıdır ve sosyal hayatta nedensel bir rol oynar.⁵⁶ Aynı zamanda öncesinde realist daha sonrasında ise Marksist düşünceleri savunan İngiliz tarihçi Edward Hallet Carr, aslında liberal ve idealistlerin kendi çıkarlarını saklamak amacıyla “evrensel çıkar” adı altında dünyayı etkilemeye çabaladıklarını belirtmiştir.⁵⁷ Carr’a göre tüm devletler barışla ilgilenmiyor.⁵⁸ Aslına bakılırsa liberaller de güç kavramını realistlere benzer biçimde ele almaktadırlar ancak

⁵¹ Arı, op. cit., s. 123-130

⁵² Davut Ateş, “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm / Realizm Tartışması ve Disiplinin Özerkliği”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10 (1) 2009, 11-25, s. 19.

⁵³ H. J. Morgenthau (1978) *Preolitics among Nations*, 5. ed., rev. New York. s. 34,43 aktaran: Ergin Güneş, “Tehdit Algılamaları Ekseninde Rusya’nın Yakın Dönem Kafkasya ve Orta Asya Politikası”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* (27) 2013, s. 180

⁵⁴ Yılmaz, “Yumuşak Güç ve Evrimi”, op. cit., s. 30.

⁵⁵ Zeliha Sağlam, “Güç Kavramı ve Ortadoğu’da Değişen Dengeler Üzerinden Güç Okuması”, *İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*, s. 3

⁵⁶ Yee, Albert (1996) “The causal effects of ideas on policies”, *International Organization*, 50, 69-108. aktaran: Wendt, op. cit., s. 93

⁵⁷ Sağlam, op. cit., s. 3

⁵⁸ Griffiths, op. cit., s. 149

gücün doğasından ve kaynaklarından daha çok istenilen sonuca ulaşmada nasıl kullanıldığına ve sonuçların analizine önem vermektedirler.⁵⁹ Sözün kısası güç realist analizlerde tek başına bir amaç olarak kabul edilirken liberal analizlerde sadece bir araç olarak kabul edilmektedir.⁶⁰

1.2. NEOLİBERALİZM VE NEOREALİZM AÇISINDAN GÜCÜN DEĞERLENDİRİLMESİ

Neorealistler gücü tanımlarken aktörlerin kapasitesinden ve diğer aktörlerin hareketlerini etkileme yeteneğinden ziyade uluslararası sistem üzerinde durmaktalar.⁶¹ Waltz uluslararası sisteminin yapısını üç unsurla açıklamıştır; anarşi, güç, işlevsel benzerlik. Sistemde güç unsurunun dağılım şekli ve bulunduğu pozisyon devletler için belirleyicidir.⁶² Neorealistlere göre bir devlet uluslararası sistemin baskıcı ve davranış alanını kısıtlayıcı etki ve yapılarından ne kadar az bir şekilde etkilenmeyi başarır o kadar güçlü olur. Bu anlamda hareket serbestliğini temin eden unsur, aktörün (devlet) sahip olduğu niteliklerden ziyade sistemin yapısıdır. Neorealistlere göre gücü tanımlarken önemli olan yeteneklerin varlığı değil, diğer aktörlerle kıyaslandığında ifade ettiği anlamdır. Aktörlerin sahip olduğu yetenekler sistem içerisinde eşit olmayan şekillerde dağıtılmıştır ve bu eşitsizlik uluslararası ilişkilerde gücü belirleyen en önemli öğedir. Waltz'a göre güç yeteneklerin dağılımıdır. Sistemin yapısını tespit eden yetenek dağılımı, aktörlere hareket özgürlüğü verir ya da sınırlamalar getirir. Bu yapı, sahip olunan yetenek ve kapasiteleri diğer aktörleri yönlendirebilmek amacıyla kullanma imkânı sağlayabilir, bu fırsatları ortadan kaldırmaya da bilir. Nihayetinde güçlü olan aktörler karar alma ve alınan kararı uygulama konusunda daha serbest hareket edebilir.⁶³

Neorealist yazarlardan olan Gilpin'e göre güç dediğimiz zaman, devletlerin sahip olduğu askeri, ekonomik ve teknolojik yetenekler akla gelmektedir.⁶⁴ Waltz'a göre uluslararası sistemde kontrolü neredeyse mümkün olmadığı için güç, kaynaklar, aktörler ve de olaylar üzerinde kontrol değildir.⁶⁵ Bir süper gücün sistem içerisinde en güçlü aktör olmasına

⁵⁹ James A. Caporosa ve Stepan Hoggard, "Power in International Political Economy", Power in World Politics, Richard J. Stoll, Michael D. Ward (der.), Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1989, s. 103. aktaran: Kalafat, "Ortak Türk Kimliğinde Önemi Yeterince Kavranılmamış Bir Köprü Halk İnanmaları Kültürü", loc. cit.

⁶⁰ Ibid

⁶¹ Özdemir, op. cit., s. 129

⁶² Uluslararası İlişkilerde Temel Metinler, "Neorealizm ve Neoliberal Kurumsalcılık", 20 Ekim 2010, <http://temelmetinler.blogspot.com.tr/2010/10/devlet-ve-otesi-1hafta-sunulari.html> (10.02.2015)

⁶³ Özdemir, op. cit., s. 129

⁶⁴ Robert Gilpin, *War and Change in International Politics*, New York: Cambridge University Press, 1981, s. 13. Aktaran: Deniz Ülke Arıboğan, *Globalleşme Senaryosunun Aktörleri (Uluslararası İlişkilerde Güç Mücadelesi)*, İstanbul, Derin Yayınları, 1996, s. 17. aktaran: Nogayeva, op. cit., s. 44.

⁶⁵ Kenneth Waltz, *Theory of International Relations*, New York: McGraw Hill, 1979, s. 191. aktaran: Özdemir, op. cit., s. 129

neden diğer tüm aktörler üzerinde her anlamda kontrol sağlaması değil, o sistem içerisinde en çok hareket alanına sahip ülke olmasıdır. Waltz, aktörlerin diğer aktörlerin davranışlarını istedikleri şekilde yönlendirmesinin genellikle mümkün olmadığını ve bunun da aslında zayıflık olmadığını iddia etmiştir. Waltz gücün süreçleri ile sonuçlarını karıştırmamak gerektiğini savunmuştur. Başkalarını yönlendirebilmek gücün bir sonucudur ve sistemin yapısı gereği sonuçlar her zaman belirsizdir. Güç ise süreçlere tesir edebilme kapasitesidir.⁶⁶ Waltz'a göre güç, sistemik kısıtlamalar kapsamında "bir devletin birleştirilmiş yetenekleridir" ("*the combined capability of a state*").⁶⁷ Büyük güçler komuta ettikleri birleştirilmiş yetenekleri (veya güç) ile diğerlerinden ayrılırlar.⁶⁸

Neorealistler gücün ulaşılması gereken bir amaç olmadığını, uluslararası sistemde temel amacı varlığını sürdürmek olan devletin bu amaç doğrultusunda yalnızca ihtiyaç duyduğunda başvurması gereken bir araç olduğunu savunmaktalar.⁶⁹ Uluslararası sistemde bir aktör diğerinin davranışlarında değişime neden olması o aktörün daha güçlü olduğunu anlamına gelmemektedir. Güçten söz edebilmek için başkalarının davranışlarını yalnızca amaçlar doğrultusunda değiştirmek gerekir.⁷⁰

Klasik realistler gücü, başkalarının hareket alanlarını kısıtlama yeteneği olarak yorumlarken, neorealistler güç anlayışında başkalarının hareket alanlarının kısıtlanması yerine kendi hareket alanının genişletilmesine dikkat çekmişlerdir. Yani klasikler başka aktörler üzerinde kontrole vurgu yaparken, "neo"lar ne aktörlerin ne de sonuçların kontrol edilebileceğini kabul etmişlerdir.⁷¹ Klasik realistlerin gücü bir amaç olarak değerlendirmesine karşılık neoklasiklerin asıl amacın güvenlik olduğunu ileri sürerek gücü bir araç olarak görmesi klasik realistler ve neorealistler arasındaki bir başka farkı ortaya koymaktadır. Waltz devletlerin gerçek amacının gücü maksimize etmek değil güvenliği temin etmek olduğunu savunmuştur.⁷²

⁶⁶ Kenneth Waltz, *Theory of International Relations*, New York: McGraw Hill, 1979, s. 192. aktaran: Ibid., s. 129

⁶⁷ Kenneth Waltz, "Realist Thought and Neorealist Theory", *Journal of International Affairs*, 1990, 44/1: 35, aktaran: Ibid., s. 130

⁶⁸ Kenneth Waltz, "Realist Thought and Neorealist Theory", *Journal of International Affairs*, s s. 29-30 <http://lib.jnu.ac.in/sites/default/files/ReferenceFile/realist%20thought.pdf> (25.06.2018)

⁶⁹ Kalafat, "Ortak Türk Kimliğinde Önemi Yeterince Kavranılmamış Bir Köprü Halk İnanmaları Kültürü", loc. cit.

⁷⁰ Kenneth Waltz, *Theory of International Relations*, New York: McGraw Hill, 1979, s. 74-75. aktaran: Özdemir, op. cit., 129

⁷¹ Özdemir, op. cit., s. 129

⁷² Kenneth Waltz, "Realist Thought and Neorealist Theory," *Journal of International Affairs*, 1990, 44/1: 35, aktaran: Ibid., s. 131

Keohane ve neoliberallere göre sisteme hakim hegemonik bir güç konumuna gelebilmek için bir ülkenin tüm kaynakları ve güç unsurlarını kontrol etmesi gerekmemektedir. Uluslararası siyasette üstün güç olmak için tamamen askeri ve zora dayalı yöntemlere başvurmak yeterli değildir. Oluşturulan düzenlemelerin korunabilmesine yönelik askeri güç hala çok önemli bir güç unsuru olarak kalsa da güç kavramını bir bütün olarak açıklamada eksik kalıyor.⁷³ Dünya siyasetini, liberal ideolojinin hegemonyasına gönderme yaparak açıklamak devletin çıkarlarına atıfta bulunmaktan farklıdır. Üst yapı tabandan farklıdır. Dolayısıyla, nedensel bir yaklaşım yanlış değildir. Neoliberaller, fikir ve kurumların en azından uluslararası yaşamın nispeten otonom belirleyicileri olduğu yönündeki iddiasını yeterince göstermişlerdir ki bu, “ kaba “ maddeciliğe karşı önemli bir meydan okumadır.⁷⁴ Hem neoliberaller hem de neorealistler sistemik etkenler üzerinde yoğunlaşmıştır.

Güç neorealistler tarafından çatışma ve askeri unsurlar temelinde ele alındığından sonuç olarak uluslararası sistemde devletler arasında işbirliğinin ortaya çıkması zor bir ihtimal olarak değerlendirilmiştir. Neorealistlerin bu şekilde yaklaşımının eleştirisi, neoliberal çatışmaların odak noktasını oluşturmuş ve uluslararası ilişkilerle güç olgusunu ekonomik temelde inceleyen Neoliberal araştırmaların yaygınlaşmasına neden olmuştur.⁷⁵

Neoliberallere göre güç karşılıklı bağımlılık kavramıyla bağlantılıdır.⁷⁶ Yani hiç kimse kimseden tamamen bağımsız hareket edemeyeceğinden mutlak anlamda kontrolü eline alan bir güçlü devletten de söz edilemez. Bu bağlamda neoliberallerin kullandığı asimetrik karşılıklı bağımlılık kavramına göre bütün aktörler konulara göre değişen miktarlarda ve değişik oranlarda birbirlerine tabidir. Aslında neoliberaller tarafından bağımlılık derecesi olarak nitelendirilen durumla, neorealistler tarafından hareket özgürlüğü olarak adlandırdıkları durum aynıdır.⁷⁷ Neoliberallere göre güç, başkalarının yürüttüğü politikaların ortaya çıkardığı maliyetlerden değişen davranışlar sayesinde kurtularak kendi istediklerini yapabilmektir. Politika değişikliği aracılığıyla kendine empoze edilen durumlardan kurtulabilen aktörler bu anlamda güçlü olarak değerlendirilebilir.⁷⁸

1980’lerin başında neoliberaller güç ve çıkarın önemini kabul ederek, uluslararası politikada uluslararası kurumların da önemli bir rol oynadığını tartışmaya başladılar.

⁷³ Ibid., s. 131

⁷⁴ Wendt, op. cit., s. 93.

⁷⁵ Yiicel Bozdağlıoğlu, Çınar Özen, “Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 4 (Kış 2004), s. 63.

⁷⁶ Robert Keohane, Joseph Nye, *Power and Interdependence*, New York: Longman, 2001, aktaran: Özdemir,, op. cit., 131

⁷⁷ Ibid., s. 131-132

⁷⁸ Ibid., s. 133

Neorealistler ve Neoliberalerler, hangisinin daha ağırlıklı olması konusunda aynı fikirde olmasalar da muhtemelen bu üç faktörün (güç, çıkar ve uluslararası kurum), uluslararası sonuçlarda tutarsızlıkların büyük bir kısmını açıkladığına katılıyorlardı.⁷⁹

2. GÜÇ ŞEKİLLERİ

Dört yüzyılı aşkın bir zaman önce, Niccolo Machiavelli İtalya’da prenslere korkulan olmanın sevimli olmaktan daha önemli olduğunu tavsiye ediyordu. Ancak günümüz dünyasında, her ikisinin de olması en iyisi. Kalpleri ve zihinleri kazanmak her zaman önemli olmuştur, ancak küresel bilgi çağında bu önem daha da artmıştır. Bilgi güçtür ve modern bilgi teknolojisi tarihin diğer dönemlerine kıyasla her zamankinden daha geniş çapta bilgi yaymaktadır. Buna rağmen siyasi liderler gücün doğasının nasıl değişmesi üzerine daha az düşünerek, spesifik olarak, güç sahibi olmak için kendi stratejileri içine yumuşak boyutların dahil edilmesiyle ilgilenmektedirler.⁸⁰

Joseph Nye gücü şu şekilde açıklamaktadır: *“Güç hava gibidir, herkes ona bağlıdır, onunla ilgili konuşur fakat çok azı anlar. Çiftçiler ve meteoroloji uzmanları hava durumunu tahmin etmeye çalışmıştı gibi, siyasi liderler ve araştırmacılar güç ilişkilerinde meydana gelen değişiklikleri tanımlamaya ve tahmin etmeye çalışırlar. Aynı zamanda güç aşk gibidir, onu denemek, açıklamaktan ve ölçmekten daha basittir fakat bu onun gerçekliğini azaltmaz.”*⁸¹

Nye’a göre güç her zaman, “hangi bağlamda güç?” sorusunu akla getirmelidir. Bir zamanlar Stalin, papalık’ın gücünü aşağılamak amacıyla, kaç tümene sahip olduğunu sorgulamıştı. Bu sorgulama üzerinden elli yıl geçtikten sonra, Papalık fikir anlamında yaşamaya devam etse de Stalin’in imparatorluğu çöktü. Günümüzde güç dağılımını üç boyutlu karmaşık bir satranç tahtasına benzeten Nye, en üst düzeyde genellikle tek kutuplu askeri gücü yerleştiriyor. Dünyanın en büyük gücü olan ABD, bir süre daha bu alandaki üstünlüğünü koruyacağına benziyor. İkinci düzeyde, on yıldan fazla bir süredir çok kutuplu hale gelen ve temel oyuncularını ekonomik güç yer almaktadır. En alt düzeyde ise, devlet kontrolü dışında olan uluslar ötesindeki ilişkiler diyarı mevcuttur.⁸²

⁷⁹ Wendt, op. cit., s. 92

⁸⁰ Joseph S. Nye, Jr., “Soft power: the means to success in world politics”, New York: *Public Affairs*, 2004, s. 1
file:///C:/Users/turkan/Downloads/Joseph_S._Nye_Jr._Soft_Power_The_Means_T.pdf (26.06.2018)

⁸¹ Nye, Jr., “Soft power: the means to success in world politics”, *Public Affairs*, s. 1

⁸² Joseph S. Nye, Jr. “Gücün Geleceği (The Future of Power)”, s. 4
http://www.ozetkitap.com/kitaplar/gucun_gelecegi.pdf (03.07.2018)

Nye güç üreten kaynaklarla güç kavramı eşanlamli olarak tanımlanmasını doğru bulmamaktadır. Ona göre güç kaynaklarına sahip olmak, onlarla en iyi şekilde donatılmak her zaman istediğiniz sonucu alacağınızı garanti etmez. Örneğin, kaynaklar açısından ABD Vietnam'dan çok daha güçlü, ama yine de Vietnam Savaşı'nı kaybetmişti. Kısacası, güç kaynakları mevcut şartlar bilinmeden değerlendirilemez. Yüksek kartları elinde tutanları yargılamadan önce, nasıl bir oyun onadığınızı ve kartların nasıl değer değiştirdiğini anlamanız gerekmektedir.⁸³ Nye'a göre belirli bir oyuncuyu ele alsak bile oyuncunun "gücü olup olmadığını" söylememiz için "neyi yapma" gücü olduğunu belirtmemiz gerekmektedir.⁸⁴

		Davranışlar	Temel Araçlar	Hükümet Politikaları
SERT GÜÇ	Askeri Güç	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Zorlama ▪ Caydırma ▪ Koruma 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Tehdit ▪ Kuvvet 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Zorlayıcı diplomasi ▪ Savaş ▪ İttifak
	Ekonomik Güç	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Teşvik ▪ Zorlama 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Para verme ▪ Yatırım 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Yardım ▪ Rüşvet
	YUMUŞAK GÜÇ	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Hayranlık uyandırma ▪ Gündem yaratma 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Değerler ▪ Kültür ▪ Politikalar ▪ Kurumlar 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Kamu Diplomasisi ▪ İki taraflı ve çok taraflı diplomasi

Tablo 1: Joseph S. Nye, Jr.'ın Güç Tipolojisi⁸⁵

Nye, sert ve yumuşak gücün benzer olduğunu, çünkü her ikisi de başkalarının davranışlarını etkileyerek kişinin amacına ulaşmasını sağlamak özelliklerine sahip olmalarını savunmuştur. Bunların arasındaki fark davranışların doğası ve kaynakların somutluk derecesiyle ilgilidir. Komut güç-başkalarının yaptıklarını değiştirebilme özeliğidir-zorlama veya teşvik üzerinde durabilir. Co-optive Güç başkalarının istediklerini şekillendirme ve ya çok gerçekçi görünmediği için başkalarının bazı tercihlerini ifade etmelerini başarısız kılacak bir şekilde siyasi seçimler gündemini manipüle etme yeteneğidir-birisinin kültür ve değerlerinin çekiciliği üzerinde durabilir. Komuta ve ortak opsiyon arasındaki davranış türleri baskıdan ekonomik teşvik, gündem ayarlama, saf cazibeye doğru bir spektrum boyunca değişmektedir. Yumuşak güç kaynakları, davranış spektrumunun co-optive tarafı ile ilişkili

⁸³ Nye, Jr., "Soft power: the means to success in world politics", s. 2-4

⁸⁴ Nye, Jr. "Gücün Geleceği (The Future of Power)", s. 7-8

⁸⁵ Bu tablo Joseph S. Nye, *Yumuşak Güç*, çev.Rayhan İnan Aydın, Ankara: Elips Kitab, Ekim 2005, s. 37'den alınmıştır. aktaran: Bülent Şener, "Dış Politikada Yumuşak Güç Olgusu", *Politik-Sosyal-Kültürel Araştırmalar Merkezi*, 2014 <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/politik-sosyal-kulturel-arastirmalar-merkezi/2014/02/10/7423/dis-politikada-yumusak-guc-olgusu#> (16.06.2015)

olma eğilimindedir, sert güç kaynakları ise genellikle komut davranışı ile ilişkilidir. Ancak bu ilişki kesin değil. Örneğin, bazen ülkeler yenilmezlik mitleriyle komut güç sayesinde başkalarını kendilerine çekilebilirler, bazen de komut güç sonradan meşru olarak kabul edilen kurumları kurmak için kullanılabilir. Güçlü bir ekonomi sadece yaptırımlar ve ödemeler için kaynak sağlamaz, aynı zamanda çekicilik kaynağı da olabilir. Ancak bütün olarak bakıldığında, davranış türleri ve bazı kaynaklar arasındaki genel ilişki bizim sert ve yumuşak güç kaynaklarına kullanışlı bir şekilde en kısa yoldan ulaşmamıza izin verecek kadar güçlüdür.⁸⁶

Sert, yumuşak veya akıllı olsun, bir aktörün gücü, sahip olduğu güç araçlarını kullanma yeteneğine göre ölçülmektedir. Bu ölçüm her zaman başka bir aktör ya da aktörlerle ilişkili olarak ve gücün kullanılabileceği özel durum bağlamında yapılmaktadır. Mevcut güç araçları potansiyel düşmanlığa veya çatışmanın niteliğine uygun mudur?⁸⁷ Amerikan güvenlik uzmanları, geleneksel olarak diplomatik, bilgilendirme, askeri ve ekonomik unsurları ifade eden DIME kısaltması ile güç araçlarını kategorize etmişlerdir ve şu andaki DoD doktrini tanımını korumuştur.⁸⁸ Bu kavram, Bush 43 yönetimi döneminde ulusal düzeydeki bazı stratejilerde genişletilerek DIMEFIL olarak işaretlenmiştir. DIMEFIL'in açılımı: “diplomasi, bilgi, askeri, ekonomik, finans, istihbarat ve yasaların uygulanması” şeklindedir.⁸⁹

En çok görünen güç kullanımlarından biri şiddet/baskı kullanımınıdır.1966'da, güç ve nüfuz kullanımı üzerine klasik analist olan Thomas Schelling, güç kullanımı ya da tehdidinden bir tür “kısırlı diplomasi” olarak bahsetmiştir. Güç kullanmanın caydırıcılık, zorlama, baskı ve kaba kuvvet gibi dört farklı yolu olduğunu söylemiştir.⁹⁰

2.1. ASKERİ GÜÇ

⁸⁶ Nye, Jr., “Soft power: the means to success in world politics”, s s. 7-8

⁸⁷ Griffiths, op. cit., , s. 253-254

⁸⁸ M. G. Mullen, Joint Publication (JP) 1, *Doctrine for the Armed Forces of the United States*, Washington, DC: Joint Chiefs of Staff, May 2, 2007 Incorporating Change 1, March 20, 2009, s s. I8-I10. http://www.apexnet.org/docs/joint_publication_1.pdf (24.06.2018)

⁸⁹ The White House, National Strategy for Combating Terrorism, Washington, DC: U. S. Government Printing Office, September 2006, p. 1; Chairman of the Joint Chiefs of Staff, National Military Strategic Plan for the War on Terrorism, Washington, DC: The Pentagon, February 1, 2006, p. 6; and Homeland Security Council, National Strategy for Homeland Security, Washington, DC: U. S. Government Printing Office, October 2007, p. 13. aktaran: Bartholomees, Jr., op. cit., s. 160

⁹⁰ Tami Davis Biddle, “The Use of Military Force,” unpublished paper; Harry R. Yarger, Theory of War and Strategy “Instructor Notes: Weapons of Mass Destruction and Theory,” U. S. Army War College, September 19, 2005. aktaran: a.g.e, s. 160

Sert güç, “sopa” ve “havuç” politikaları aracılığıyla istenilen çıktılar elde edebilme kapasitesi olarak değerlendirilebilir.⁹¹ Nye sert gücü ülkenin sahip olduğu askeri ve ekonomik güçten kaynaklanan zorlama yeteneği şeklinde ele almıştır.⁹²

Askeri güç edindiği zaman her ne kadar akla tank, top, tüfek, askeri olanak ve yöntemler gelse de aslında askeri güç bundan çok daha fazlasını ifade etmektedir.⁹³ Askeri güç (Sert güç), yardım, rüşvet veya ekonomik yaptırımlara dayanan ekonomik güç kullanımıyla da elde edilebilir.⁹⁴

Günümüzde güçlü bir orduya sahip olma isteği, açgözlülük ve hükmetme hırsıyla değil, güvenliği temin etme ve varlığı sürdürülebilirlik isteğine yöneliktir. Taraflardan biri güvene dayalı olarak silahlanmayı reddederse, diğer taraf ise silahlanmaya devam ederse, barışçıl olan ve etrafındakilere güven duygusuyla yaklaşan tarafın, belli bir süre içinde yok olması kaçınılmazdır. Bu nedenle askeri güç, her koşulda geçerli olmasa da hala güç türleri arasında en önemli tür olarak kabul edilmektedir.⁹⁵

Sanayi Devrimine kadar olan dönemde ulusal gücün en belirleyici unsuru askeri güç olmuştur. Fransız İhtilali’ne kadar olan dönemlerde en iyi şekilde yetiştirilmiş, yüksek savaşma kapasitesine sahip fakat az sayıda askerden oluşan profesyonel ordular askeri gücün temelini oluşturuyordu. Fransız İhtilali sonucunda ortaya çıkan milliyetçilik duygularını temel alan Napolyon da az yetiştirilmiş fakat sayıca kalabalık ordular oluşturmaya başladı. Sayıca fazla oldukları için askerler savaşlarda daha kolay feda edilebiliyorlardı. Savaşlara daha kolay girebilen bir ordu yaratılmıştı. Böylece Napolyon’un ordularının tüm Avrupa’da hakim olduğu dönemlerde askeri gücün temel kriteri asker sayısı olmaya başlamıştı.⁹⁶

Sanayi Devrimi ile birlikte asker sayısı ve askeri yetenekler ulusal gücü tanımlamakta kifayetsiz kalıyordu. Endüstriyel üretim kapasitesi sayesinde hem büyük ordulara sahip olunuyordu, hem de kaybedilen araç ve teçhizatlar en kısa sürede tekrar üretim yoluyla yerine konuluyordu.⁹⁷

⁹¹ M. Turgut Demirtepe, Hasan Selim Özertem, “Yükselen Tehdit Algısı Karşısında Çin’in Yumuşak Güç Siyaseti: Politikalar ve Sınırlılıkları”, *Bilig*, BAHAR 2013 / SAYI 65, 95-118, s. 97.

⁹² Yılmaz, “Yumuşak Güç ve Evrimi”, s. 34

⁹³ Nye, Jr. “Gücün Geleceği (The Future of Power)”, s. 13

⁹⁴ Joseph S. Nye Jr, “The Benefits of Soft Power,” Cambridge, MA: *Harvard Business School Working Knowledge for Business Leaders*, August 2, 2004, available from hbswk.hbs.edu/archive/4290.html; Ernest J. Wilson, “Hard Power, Soft Power, Smart Power,” *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Los Angeles, CA: *Sage Publications*, March 2008, pp. 110-124. Aktaran: Bartholomees, Jr., op. cit., s. 159

⁹⁵ Nye, Jr. “Gücün Geleceği (The Future of Power)”, s. 14

⁹⁶ Özdemir, op. cit., s. 135-136

⁹⁷ *Ibid.*, s. 136

Askeri gücün yeterli düzeyde olması, milli varlığın bir güvencesidir.⁹⁸ Savunma gücünün en etkili biçimde kullanılması için barış zamanında bile diplomasi ve silahlı kuvvetler uyumlu ve iyi bir iş birliği içinde olmalıdır. Bir devletin silahlı kuvvetleri ne kadar etkiliyse devlet askeri açıdan o kadar güçlü oluyor. Dünya politikasında mühim bir rol üstlenmek isteyen ülkeler, daima güçlü ordulara sahip olmaya çalışmışlardır.⁹⁹

Askeri işlevleri olan zorlayıcı güç unsurları Silahlı Kuvvetlerle kısıtlı değildir. Paralı askerlerden farklı olarak, yasal bir yapıya sahip olan özel askeri şirketler de vardır.¹⁰⁰ Özel askeri şirketler, devletlerin özel jandarmalığı, her hangi bir devletin başka devletin topraklarındaki faaliyetleri, gizli operasyonlar, ticari şirketlerin menfaatlerinin korunması, mafya ve terör örgütleriyle işbirliği içerisinde bulunmaya kadar, çeşitli alanlarda faaliyet göstermektedir.¹⁰¹

Askeri uygulamaların başarılı olup olmaması, hedef olarak seçilen toplumlar üzerinde gücün etkisinin doğru hesaplanmasına bağlıdır. Seçilen stratejinin doğruluğuna bağlı olarak sonuç “kabullenme” de olabilir, “direniş” de.¹⁰² Aynı zamanda askeri güç ve savaş becerisi iklim değişikliği, uluslararası finans, devlet dışı güçler üzerinde de pek bir etkiye sahip değildir.¹⁰³

Askeri güç kullanımı zaman içerisinde azalmıştır.¹⁰⁴ Günümüzün büyük güçleri, amaçlarına ulaşmak için geleneksel güç kaynaklarını geçmişe göre daha az kullanabilmektedirler.¹⁰⁵ Bunun nedeni milli ve sosyal sebeplerle motive olan toplumların askeri güç aracılığıyla kontrol altında tutulmasının çok daha fazla masraflı hale gelmesidir.¹⁰⁶ Savaş ve askeri güç her ne kadar geri plana atılmış olsa da tamamen devre dışı bırakılmış değil. Yalnızca yeni nesil kural ve taktiklere göre evrim geçiriyor.¹⁰⁷

⁹⁸ Askeri Güç Nedir? <http://www.delinetciler.org/bilgi-merkezi/160122-askeri-guc-nedir.html> (08.06.2015)

⁹⁹ Yılmaz, “Uluslararası İlişkilerde Güç ve Güç dengesinin Evrimi” s. 39-40

¹⁰⁰ Barry Yeoman, Michael Scherer , Louis Neaver: (2004), “Dirty Warriors”, **Mother Jones**, Vol. 29 Issue 6. s. 30. aktaran: Ibid., s. 41

¹⁰¹ Umur Talu, “Yeni Lejyonerler (2)”, Milliyet Gazetesi, 31 Ocak 2001 aktaran: Ibid., s. 41

¹⁰² NYE Joseph Samuel, *Dünya Siyasetinde Başarının Yolu Yumuşak Güç*, çev. Rayhan İnan Aydın, İstanbul, Elips Yayınları, 2005, s. 18. aktaran: Leyla Yıldırım, “Dış Politikada Yumuşak Güç ve Seçili Örnek Hindistan” *Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, s. 4

¹⁰³ Nye, Jr. “Gücün Geleceği (The Future of Power)”, s. 7

¹⁰⁴ Nye, Jr. “Gücün Geleceği (The Future of Power)”, s. 15

¹⁰⁵ Joseph S. Nye, Jr., *Soft Power*, Foreign Policy, No. 80, Twentieth Anniversary (Autumn, 1990), s s. 153-171, Washingtonpost.Newsweek Interactive, LLC, s. 160 https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/joseph_nye_soft_power_journal.pdf .(25.06.2018)

¹⁰⁶ Nye, Jr. “Gücün Geleceği (The Future of Power)”, s. 15

¹⁰⁷ Joseph S. Nye, Jr. “Askeri Gücün Geleceği”, Twitter, @Joe_Nye, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/askeri-gucun-gelecegi> (08.06.2015)

2.2. EKONOMİK GÜÇ

“Ekonomik Güç” güç çeşitlerinin temelini oluşturuyor. Gayri safi yurtiçi hâsıla, kişi başına milli gelir, teknoloji, doğal kaynaklar, ticaret ve finans gibi birçok unsur “Ekonomik Gücü” sağlıyor. Bunlardan bir güç oluşturması için ihtiyaçların muhtaçlığa ulaşması gerekmektedir.¹⁰⁸

Bazı düşünürler Soğuk savaşın sonunda “jeopolitiğin” yerini “jeo ekonomi”nin almaya başladığını ileri sürmektedirler.¹⁰⁹ Nye’a göre güçlü silahlı kuvvetlere sahip olmak için canlı ve sağlıklı bir ekonomiye sahip olmak gerekiyor.¹¹⁰ Ülkenin ekonomik gücü milli temellere dayandığında ve bağımsız olduğunda güçlü bir ordu ve güçlü bir devlet meydana gelebilir.¹¹¹

Ekonomik açıdan güçlü devletler hem iç siyasette, hem de uluslararası ilişkilerde söz sahibidirler.¹¹² Büyük ve başarılı bir ekonomi bir tek sert güç imkânları sağlamıyor, aynı zamanda oluşturduğu çekim alanıyla, yumuşak güç imkânları temin ediyor.

Başkalarını kendine, onlara duyduğu ihtiyaçtan daha fazla muhtaç duruma getirmek ekonomik gücü kullanma politikalarının en önemli boyutunu teşkil etmektedir.¹¹³ Zengin doğal kaynaklara sahip olmak, büyük ekonomik güce sahip olmak anlamına gelmediği gibi, doğal kaynakların azlığı da bir ülkenin düşük ekonomik güce sahip olması demek değildir. Esas mesele, ülkenin savunmasız olup olmamasıdır.

Ekonomik gücün temel unsurunun yaptırımlar olduğu düşünülmektedir. Yaptırımlar negatif veya pozitif olabiliyorlar. Bağışlar, kalkınma yardımları gibi pozitif yaptırımlar, hem sert, hem yumuşak güç boyutları içeriyor. Sırf kalkınmaya yönelik olan yardımlar bile, sert ekonomik güç yaratma için kullanılabilir. ABD, Marshall Planı çerçevesinde, 2. Dünya Savaşı’ndan perişan bir şekilde ayrılan Avrupa ülkelerine, ekonomilerini kalkındırmalarına yönelik yardım tahsis ederek komünizm karşısında sağlam bir direnç oluşturarak dış politikasının temel hedeflerinden birini gerçekleştirebilmişti. Bunun karşılığında Avrupa ülkelerinin duyduğu minnet ise, ABD’nin bölgedeki yumuşak gücüne katkı sağlamıştı.

Yardım programları insani amaçlar doğrultusunda uygulanıp iyi yönetildiği takdirde, bir yumuşak güç üretme kapasitesi oluşturmaktadır. Kötü yönetildiği zaman ise yolsuzluğa yol açabilmekte, aynı zamanda yardım alanlarla almayanlar arasında husumet ve kıskançlığa

¹⁰⁸ Yıldırım, op. cit., s. 4-5.

¹⁰⁹ Nye, Jr. “Gücün Geleceği (The Future of Power)”, s. 20

¹¹⁰ Ibid., s. 21

¹¹¹ Ekonomik Güç Nedir? <http://www.habercil.com/ekonomik-guc-nedir/> (08.06.2015)

¹¹² <http://www.bilgisevdasi.org/tarih/1232-ekonomik-guc-nedir-kisaca-bilgi.html> e.t. 08.06.2015

¹¹³ Nye, Jr. “Gücün Geleceği (The Future of Power)”, s. 21

neden olabilmekte ve sonuçta bu çekişmeler sebebiyle yardım veren zararlı çıkabilmektedir.¹¹⁴

2.3. AKILLI GÜÇ

Akıllı güç, dayatma ve ödetmeyi baz alan “sert güç” ile ikna ve cezp etmeye odaklı “yumuşak gücün” karışımından oluşmaktadır. Bu kavram ilk defa Nye tarafından 2004 yılında yazılan, etkili stratejiler oluşturmak niyetiyle sert ve yumuşak güç kaynaklarının birleştirilmelerine yönelik fikirlerin tartışıldığı “Yumuşak Güç: Dünya Politikasında Başarılı Olmanın Yöntemleri” adlı kitapta gündeme getirilmiştir.¹¹⁵ Daha sonra bu kavram 2006 yılında ABD’nin önde gelen düşünce üretim merkezi olan CSIS’nin (Center for Strategic and International Studies) bünyesinde oluşturulan Akıllı Güç Komisyonu’ tarafından hazırlanan “Daha Akıllı, Daha Güvenli Amerika” (A Smarter More Secure America) başlıklı raporda yeni bir konsept olarak ortaya atılmıştır.¹¹⁶

2003’te Irak’ta ABD’nin askeri güç uygulaması tüm dünyada Amerika’nın imajında ve nüfuzunda düşüşe neden olunca tüm dünya ulusal hedeflere ulaşmak için askeri gücün tek başına yeterli olmayacağı kanaatine varmıştır. Böylece akıllı güç (smart power) konseptini esas alan yeni bir dış politika yöntemi meydana çıkmıştır. Akıllı güç, ne yalnızca sert güçtür (hard power), ne de yalnızca yumuşak güçtür (soft power); akıllı güç, hem sert gücü, hem de yumuşak gücü içeren bütünleşmiş bir stratejidir.¹¹⁷ Ayrıca yumuşak güç unsurlarının ön plana çıktığı akıllı güç stratejisinde kamu diplomasisi de önem kazanmaktadır.¹¹⁸

Akıllı strateji’nin beş soruyu yanıtlayabilmesi gerekmektedir:

1. Seçilen amaçlar ya da ulaşılmaya çalışılan sonuçlar nelerdir?
2. Eldeki imkânlar nelerdir ve bu imkânlar hangi çerçevede kullanılabilir?
3. Etkilemeye çalışılan hedefin konumlanması ve tercihleri nelerdir? Rakiplerin ellerinde ne var, en önemlisi ne düşünüyorlar? Hedef bir tek düşmanı öldürmekse onun ne düşündüğünün bir önemi yok, peki ya sonrası?

¹¹⁴ Ibid., s s. 23- 28

¹¹⁵ Ibid., s. 3-4

¹¹⁶CSIS, “Commission on Smart Power: A Smarter More Secure America”, 2007, Bkz. csi s. org/files/media/csis/pubs/071106_csissmartpowerreport.pdf aktaran: Bekir Aydoğan, “Rapor: Güç Kavramı ve Kamu Diplomasisi”, s. 3-4

¹¹⁷ Emine Akçadağ, “Yumuşak Güç Japonya’nın Sert Güç Arayışları”, *Bilge Strateji*, Cilt 2, Sayı 3, Güz 2010 s. 2

¹¹⁸ Emine Akçadağ, “ABD’nin Kamu Diplomasisi Stratejisi: Akıllı Güç...,” s. 3. <http://www.kamudiplomasisi.org/pdf/abdkdstratejisi.pdf> (03.07.2018)

4. Başarı olasılığı en yüksek olan güç kullanım yöntemi hangisidir? Örneğin hangi durumlarda sert, hangi durumlarda yumuşak güç tercih etmek gerekiyor? Bunların birbirlerini tamamlamaları hangi şekilde ve ne zaman gerçekleşebilir?
5. Başarılı olma olasılığı ne kadardır?¹¹⁹

Akıllı güç, yalnızca güçlü devletlerin kullanabileceği bir güç değildir, bu gücü küçük devletler, hatta devlet olmayan aktörler de uygulayabilir. Örneğin, beş milyon nüfusa sahip küçük Norveç, barışçıl politikaları, kalkınma yardımları gibi yumuşak güç yöntemleri sayesinde imajını yükseltmiş, öte yandan NATO'nun önemli bir askeri ortağı olmayı başarmıştır.

Akıllı güç kullanımı ve gücün akıllı stratejilere dönüştürülmesine yönelik atılması gereken ilk adım, niteliksel ve niceliksel olarak elde bulunan güç kaynaklarının tümünün bilincinde olmak ve belirlenen hedef için en uygun olanlarını etkin bir şekilde kullanabilmektir. Dünya siyasi arenasında, sert yoksa yumuşak gücün daha çok tercih edildiğini sorgulayacak olursak genellikle sert gücün tercih edildiğini görürüz. Akıllı güç ise her iki güce sahip olunmasını önermektedir. Yumuşak güç, askeri güçle aynı hedefler doğrultusunda ve bir koordinasyon kapsamında kullanılmadığı zaman, askeri güç genellikle istenen sonuçlara ulaşamıyor. 2006 yılında ABD Savunma Bakanı D. Rumsfeld, Başkan Bush'un teröre karşı başlattığı savaşla ilgili şöyle söylemişti: "Bu savaşın en kritik çatışmaları Afganistan dağlarında veya Bağdat sokaklarında değil, New York, Londra, Kahire veya başka yerlerdeki televizyon stüdyolarında gerçekleşebilir".¹²⁰

2.4. SİBER GÜÇ

Siber güç son dönemler ortaya çıkan yeni bir kavramdır.¹²¹ Günümüzde dünya üzerinde iki tür savaş mevcuttur. Bunlar bombaların ve silahların patladığı fiziki savaşlar ve dijital virüsler sayesinde sistemleri kilitleyen, devletleri işleyemez hale getiren, uçakları uçamaz duruma sokan, doğalgaz sistemlerini patlatabilen siber savaşlardır.¹²² Siber alanların nasıl oluştuğuna bakacak olursak, 1969 senesinde ABD Savunma Bakanlığı, bir kaç bilgisayarın birbirleriyle iletişim kurabildiği ARPANET (The Advanced Research Projects Agency Network) adlı bir uygulama başlattı. 1972 yılında, iptidai seviyede dijital bilgi çözümü yapılabilen bir internet oluşturuldu. Dünya ilk bilgisayar virüsüyle 1983 yılında

¹¹⁹ Nye, Jr. "Gücün Geleceği (The Future of Power)", s. 69-70

¹²⁰ Ibid., s. 12-13

¹²¹ Ibid., s. 39

¹²² "Bir Siber Güç Olarak İran", 2014, [http://www.ankarstrateji.org/haber/bir-siber-guc-olarak-iran-1367/\(08.06.2015\)](http://www.ankarstrateji.org/haber/bir-siber-guc-olarak-iran-1367/(08.06.2015))

tanıştı. En yaygın arama motoru Google 1998 yılında, en popüler açık ansiklopedi olan Wikipedia ise 2001 yılında meydana çıktı. Şirketler, 1990 sonlarında bu yeni teknoloji sayesinde global bir tedarik zinciri oluşturdu. Son dönemlerde bilgilerin bilgisayarlarda değil de internet ortamında (cloud = bulut) saklanması için yeni sistem oluşturuldu. İnsanlar interneti, devlet kontrolünün bittiği yer olarak algıladılar ve mesafe kavramı ortadan kalktı. Gücü ellerinde bulunduran aktörlerin sayısı epey arttı.¹²³

Siber alanlar kendine özgü fiziki ve sanal (bilişsel) unsurlardan oluşan hibrit bir yapıya sahiptir. Siber alanların fiziki altyapı katmanı, egemen güçlerin yasaları ve kontrol mekanizmalarıyla yönetilmektedir. Sanal katmanın yasalarla kontrolü ise mümkün değildir. Sanal alanlardan fiziki alanlara doğru gerçekleştirilen saldırıların maliyeti düşük olmakta ve bu tür saldırılar sıklıkla yapılabilmektedir. Ancak bu saldırıların fiziksel alanlar tarafından giderilmesinin maliyeti çok yüksek oluyor. Her şeye rağmen, fiziksel alanları yöneten güçler, sanal alanlar üzerinde hem bölgesel anlamda, hem sınır ötesi bağlamda etkiye sahip oluyorlar.¹²⁴

Nye, Siber Güç`ü: *“insan kaynağı ve yeteneği, yazılım ve donanım teknolojiler, altyapılar ve ağ teknolojileri ile ilgili tüm kaynaklar vasıtasıyla yaratılan bir imkan”* şeklinde tanımlamıştır. Nye`a göre siber uzay alanındaki gelişmelere bağlı olarak güç dağılımı yeniden analiz edilmelidir. Gücün, bir güçlü devletten diğerine kayması örneğine tarihte çok rastlanmaktadır. Ancak yaşadığımız bilgi çağında siber uzaydaki gelişmelerin de etkisiyle güç yayılarak dağılıyor. Artık devletlere devlet dışı aktörler de eşlik ediyorlar. Nye bu şekilde güç dağılımı sürecini “diffusion of power” olarak tanımlıyor. Ayrıca Nye`a göre Siber güç kavramının neden olduğu değişim ve güç uygulamaları hem yumuşak güç, hem de sert güçle ilgilidir.¹²⁵

Siber güç kapasitesi aktif ve pasif yönleriyle analiz edildiği zaman ABD, Rusya ve İngiltere birinci, Çin ikinci, İran ve Kuzey Kore ise üçüncü kademe ülkeler olarak gösteriliyor. Siber ordular, zayıf geleneksel askeri imkânlarla sahip olan İran, Kuzey Kore ve Suriye gibi ülkeler için ilgi çekici bir alternatiftir. Maliyet ve sonuç kıyaslandığı zaman saldırgan ülke lehine olağanüstü bir asimetriden söz etmek mümkündür. Örneğin, 2012’de İran tarafından Suudi enerji firması Aramco’nun bilgisayar ağlarını ele geçirmiş ve 300 bin bilgisayarın kayıtları silinmiştir. Aynı zamanda farklı dönemlerde gerçekleştirilen ve pek çok

¹²³ Nye, Jr. “Gücün Geleceği (The Future of Power)”, s. 39

¹²⁴ Ibid., s. 39-40

¹²⁵ Ali Burak Darcılı, *“Siber Uzay ve Siber Güvenlik Nedir?: ABD`nin Siber Güvenlik Stratejisi Rusya Federasyonu`nun Siber Güvenlik Stratejisi”*, Bursa: Dora, 2017. ss. 51-54.

Amerikan bankası ve petrol, gaz ve elektrik firmasını hedef alan siber saldırıların arkasında İran'ın bulunduğu malumdur.¹²⁶

En eski dönemlerden günümüze kadar devam eden süreçte üzerinde hâkimiyet kurulabilecek alanlar şu şekilde bir birbirini takip etmiştir: karasal alanları denizler, denizleri hava, hava uzayı ve en sonunda uzayı da siber alanlar.¹²⁷ Bir zamanlar uzay gücü, 18. yüzyılda deniz gücüne sahip olmakla eşit tutulmaktaydı. Bu nedenle de küresel hedefleri olan ülkeler, geniş çaplı bir uzay kapasitesine sahip olmadıkları için küresel seviyede başat rol üstlenemeyeceklerinin farkındalardı.¹²⁸ Şimdi benzer durum siber alanlar için geçerlidir. Teknolojinin gelişmesiyle yönetilebilecek alanları da değişiyor, siyasi liderler de bu değişime ayak uydurmak için çabasına harcıyorlar. Siber alanların genel özellikleri şu an çok yeni olmaları, insan üretiminin mahsulü olmaları ve diğer alanlara nispeten teknolojik gelişmeler sonucunda büyük değişim olasılıklarının bulunmasıdır.¹²⁹

Siber güç siber uzayda olduğu gibi, siber uzayın dışında da kullanılabilir.¹³⁰ Suçlular hırsızlık amacıyla, devletler ise diğer aktörler üzerinde üstünlüklerini temin etme amacıyla sıkça sistemlere virüs bulaştırılarak her türlü gizli bilgilerin çalınması yöntemini başvururlar. Özellikle, Çin bu konuda sıkça suçlansa da bu gibi durumların ispatlanması çok zordur.¹³¹

Devletler, yumuşak güç üretmek amacıyla özel donanım ve yazılımlara yatırımlar yapıyorlar.¹³² Örneğin bir odadan Facebook ile yönetilen yarım milyon kişinin Mısır'da devrim gerçekleştirmesi olabilir. Bu gibi faaliyetlerin hepsi ABD hükümeti ve Soros'un Açık Toplum Enstitüsü tarafından desteklenmekteydi.¹³³

Siber alanda farklı derecelerde güçlere sahip sayılması mümkün olmayacak kadar çok aktör vardır. Henüz yirmisini doldurmamış genç bir bilgisayar korsanı olarak devletler için siber uzayda ciddi problemler yaratabilir. Siber alandaki aktörler farklı güç kaynaklarına

¹²⁶Oğuz Kaan Pehlivan, "Siber Güç Kapasitesi Asimetrik Savaşın Parametreleri", 2013, s. 66 <http://www.usakanalist.com/detail.php?id=716> (08.06.2015)

¹²⁷Nye, Jr. "Gücün Geleceği (The Future of Power)", s. 40

¹²⁸Vincent G.Sabathier, G.Ryan Faith, "Çin'in Uzay Programının Küresel Etkileri", 17 Ağustos 2013, http://yenidunyagündemi.com/haber-102-cin%E2%80%99in_uzay_programinin_kuresel_etkileri.html aktaran: Özgül Eren, *Strateji Yazıları-I Milli Güvenlik Perspektifinden İç ve Dış Meseleler: Günümüzde Küresel Güç Dengesi ve Güçler Arası İlişkiler*, Ankara: Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, 2014, s. 30 https://www.mgk.gov.tr/kaynaklar/yayinlar/strateji_yazilari_1/strateji_yazilari_1.pdf (03.07.2018)

¹²⁹Nye, Jr. "Gücün Geleceği (The Future of Power)", s. 40

¹³⁰Cemalettin Demircioğlu, "Siberuzayda Güç ve Güvenlik", *İdarecinin Sesi*, 2014, s. 40.

¹³¹Nye, Jr. "Gücün Geleceği (The Future of Power)", s. 40-41

¹³²Ibid., s. 41

¹³³Evgeny Morozov, "How Much Did Social Media Contribute to Revolution in the Middle East?" *Public Affairs*, Apr/May 2011. aktaran: Sait Yılmaz, "Kamu Diplomasisi: Başka Halklara Angaje Olmak, Ayaklandırmak", *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler*, Sayı: 1 / Eylül-Ekim-Kasım 2012, s. 210

sahipler ve yetenek bakımından devletler onlar aralarındaki uçurum gitgide daralmaktadır. Siber uzaydaki oyuncuları üç kategoriye ayırabiliriz:

1. Devletler-İnternetin fiziki altyapısının belli bir bölgede olduğu ve o bölgede belli devletlerin yasal egemenliği bulunduğu için siber uzay denildiği zaman coğrafya kavramı önem kazanıyor. Devletler, kendi sınırları içinde, eğitimden ticarete kadar birçok alanda gelişimi desteklemek için internet altyapısına büyük yatırımlar yaparlar. Bunun yanı sıra devletlerin siber saldırı kapasiteleri de vardır.
2. Gelişmiş Yapılanmalara Sahip Devlet Dışı Güçler-İdeolojik ya da suç amaçlı, servis durdurma ve sistem çökertme gibi siber saldırıları devlet dışı aktörler de düzenleyebiliyorlar. Ancak bu örgütlerin yetenekleri, büyük devletlerinki kadar gelişmemiştir. Bazı çok uluslu şirketler ise sahip olduğu bütçe ve insan kaynakları sayesinde birçok devleti güç imkânları bakımından geride bırakabiliyorlar. Microsoft, Apele, Google gibi şirketler hem geniş pazarlarda işlerini yürütebilmek, hem de marka değerlerini koruyup saklamak için yerel hükümetlerle iyi geçinerek, onların yasalarına uyuyorlar. Suç örgütleri ise böyle bir zorunlulukla karşılaşmıyorlar. Çünkü onların bazıları küçüktür, yasaların takibine girmeden vur-kaç eylemleri yaparlar. Bazıları örgütler ise çok etkileyici sınır ötesi yeteneklere sahiptirler. Büyük ihtimal zayıf devletleri satın alarak onlara sığınır, hatta o devletlerle gizli yollarla işbirliği yaparlar. Her ne kadar siber suçlular büyük tahribat yaratma imkânlarına sahip olsalar da siber saldırı yerine fiziki saldırıları tercih ederler. Bunun nedeni siber saldırının, hedef alınan kitle üzerinde, fiziki saldırı kadar etki ve korku yaratmıyor olmasıdır. Suç örgütleri genellikle interneti teşkilatlarını yönetmek, para toplamak, eleman bulmak, onları eğitmek ve daha pek çok bu gibi amaç doğrultusunda kullanırlar.
3. Kısıtlı Yapılanmalara Sahip Bireysel Aktörler- Maliyetlerin iyice düşmesi, giriş-çıkışın kolaylaşması ve saklanma olanakları sayesinde bireysel aktörler de siber alanda yerlerini tutmaya başladılar. Bireysel aktörler bazen devlet onayıyla çalışırlar, bazen de devletlerin aleyhine faaliyet gösterirler. Büyük aktörler kadar kaybedecek şeylere sahip olmayan bireysel oyuncular, bu asimetriyi kendilerine fayda sağlayacak şekilde değerlendirirler.¹³⁴

Günümüzde kapsamı ve çözümü itibariyle birbirinden farklı dört tip siber tehdit ile karşı karşıyayız: İktisadi casusluk, siber savaş, cürüm ve siber terörizm. Siber savaşlar, bu potansiyel tehlikeler arasında en fazla dramatik olanıdır. Siber savaşların en zor tarafı, siber

¹³⁴ Nye, Jr. "Gücün Geleceği (The Future of Power)", s. 43-44

hedeflerin, askeri hedeflerden nasıl ayrı tutulacağıyla ilgili hususlar ve vurulan dolaylı zararın boyutlarıdır.¹³⁵

3. YUMUŞAK GÜÇ NEDİR?

1980'lerde ABD'de Georgetown Üniversitesi'nin Strateji ve Uluslararası İlişkiler Araştırma Merkezi'nin direktörü olan Ray. S. Cline, bir ülkenin geniş kapsamlı gücünü tahmin etmek için bir formül ortaya koymuştur: “Devlet gücü = (nüfus +ülke arazisi + ekonomik güç + askeri güç) x (stratejik plan + devlet stratejisini uygulamak için irade). Formüle göre “devletin toplam gücünü belirleyen unsurlar maddi ve manevi olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır¹³⁶. Günümüzde barış ortamını korumak amacıyla savunma masraflarını minimuma indirecek, uluslararası barışı ‘kontrol altında tutmak’ (containment) ve ‘caydırıcılık’ gibi saldırganlıktan uzak daha az maliyetli yumuşak güç yöntemleri kullanılmaktadır.¹³⁷ “Yumuşak Güç” (“Soft Power”) kavramı, ilk defa Joseph S. Nye’in 1990’da yayınladığı “Liderliğe Mecbur: Amerikan Gücünün Değişen Doğası” (Bound to Lead: The Changing Nature of American Power) adlı kitabında kullanılmıştır.¹³⁸

“Yumuşak Güç” (“Soft Power”) kavramına öncülük eden John Arquilla ve David Ronfeldt gibi araştırmacılar, 1992’de yayınladıkları bilimsel araştırmalarında bu kavramın tanımını şöyle yapmışlardır: Önce Amerika’nın evrensel değerlerinin büyüleyiciliğine kapılabilecek bir ruh hali yaratmak. Daha sonra bu değerler üzerinden Amerika ideolojilerinin benimsenmesine uygun bir ortamı oluşturmak.”¹³⁹

Irak Savaşı’ndan sonra dünyada Amerikan karşıtlığının yükselmesi ile ‘yumuşak güç’ kavramı yeni anlam kazanmıştır. Nitekim Joseph Nye 1990’ların başlarında bu kavramı ABD’nin sert güç’ündeki düşüşü rasyonalize etmek için ortaya atsa da 2003 yılında ABD’nin sert güç’ünün artmasıyla yumuşak güç kavramının anlamını açıklama ve onu sistematik hale getirme gereği hissetmiştir. 2000’li yıllarda Nye’in asıl amacı yirmi birinci yüzyılda tek süper

¹³⁵ Ibid., s s. 46-47

¹³⁶ Лю Цзайци, “МЯГКАЯ СИЛА” В СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ КИТАЯ, s. 149. http://www.polisportal.ru/files/File/puvlication/LZ_soft_power.pdf (09.14.2015)

¹³⁷ Sait Yılmaz, “Avrupa Birliği ve Postmodern Jeopolitik”, *KAÜ-İİBF Dergisi*, CİLT: 3, SAYI: 3, YIL: 2012, s. 190. WEB: <http://iibfdergi.kafka.s.edu.tr> (03.07.2018)

¹³⁸ Salih Altun, “Yeni İşgal Stratejisi: Yumuşak Güç ve Occupy”, *İdarecinin Sesi*, 2013. s. 22.

¹³⁹ Fuat Keyman, “ABD’nin Yumusak Gücüne Ne Oldu?”, Söyleşi, *NPQ Sosyal ve Politik Yorum Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 2005, s. 22. <http://www.bersay.com.tr/assets/images/dergiler/NPQ-c7-s1.pdf> (25.06.2018)

güç olarak ‘tek başına hareket etmekten’ kaynaklanan tehlikelerle ilgili Amerikan yönetimini uyarmaktı.¹⁴⁰

Militanlar devletleri yenmek için çok uygundur, ancak genellikle fikirlerle savaşmak için zayıf enstrümanlardır. Bugün, zafer yabancı nüfusu kendi tarafımıza çekmeye ve yetenekli, demokratik devletler inşa etmelerine yardım etmeye dayanmaktadır. Barışı kazanmak için yumuşak güç şarttır. İnsanları demokrasiye çekmek onları demokratik olmaya zorlamaktan daha kolaydır.¹⁴¹

	Sert Güç	Yumuşak Güç
Davranış Spektrumu	Zorlama İkna etme ←—————●—————●—————→ (Emir)	Gündem yaratma Cazibe (Yanma çekme)
En Uygun Kaynaklar	Baskı Ödemeler Yaptırımlar Rüşvet	Kurumlar Kültür Değerler Politikalar

Tablo 2: Sert Güç-Yumuşak Güç Davranış Spektrumu¹⁴²

Waring Partridge “ yumuşak gücün askeri ve sert ekonomik güçlerin kullanımını desteklediğine, ancak sert gücün kibirli veya adaletsiz kullanımının yumuşak gücü tüketebileceğine” dikkat çekmiştir. ¹⁴³ Yumuşak güç kaynakları, davranış spektrumunun “kendine çekme” tarafıyla, sert güç kaynakları ise genellikle “emir” davranışlarıyla ilişkilidir.¹⁴⁴(Bkz. Tablo 2.) Ancak, Yumuşak gücü sistematik veya bilinçli olarak geliştirmek, yönetmek, kontrol etmek veya uygulamak Sert güce göre çok daha zordur.¹⁴⁵ Partridge, yeni bilgi teknolojilerinin sert ve yumuşak güçteki bazı önemli değişimleri harekete geçirdiğine inanıyor: “Hükümetler tarafından geleneksel olarak uygulanan güç, terörizm örneğinde olduğu gibi bireylere doğru kayıyor. Aynı anda, yumuşak gücün (kültürel meseleler, haberler,

¹⁴⁰ William A. Callahan, “Tianxia, Empire and the World: Soft Power and China’s Foreign Policy Discourse in the 21st Century”, *BICC Working Paper Series, No. 1*, University of Manchester, 2007, s. 3.

¹⁴¹ Richard L. Armitage, Joseph S. Nye, Jr., “CSIS Commission on Smart Power: A Smarter, More Secure America”, Washington, DC: *Center for Strategic and International Studies*, 2007. s. 6 <https://carnegieendowment.org/files/csissmartpowerreport.pdf> (24.06.2018)

¹⁴² Bu tablo Joseph S. Nye, *Yumuşak Güç*, çev.Rayhan İnan Aydın, Ankara: Elips Kitab, Ekim 2005, s. 37’den alınmıştır. aktaran: Şener, loc. cit.

¹⁴³ David Bollier, "The Rise of Netpolitik. How the Internet is Changing International Politics and Diplomacy", Washington D.C.: *A Report of the Eleventh Annual Aspen Institute. Roundtable on Information Technology*, 2003 s. 17. http://www.bollier.org/files/aspen_reports/NETPOLITIK.PDF (25.06.2018)

¹⁴⁴ Şener, loc. cit.

¹⁴⁵ Bartholomees, Jr., op. cit., s. 159.

medya ve pazarlar) kullanılması bireylerden ve sivil toplum örgütlerinden hükümetlere doğru ilerliyor. “¹⁴⁶

Nye’e göre yumuşak güç, bir ülkenin kültürü ve politik değerlerinin çekiciliğine bağlıdır. Politikalarınız başka ülkeler tarafından ne kadar meşru görülürse yumuşak gücünüz o kadardır.¹⁴⁷ Çünkü yumuşak gücün esasını siyasi gündemi, diğer insanların önceliklerini şekillendirecek biçimde belirleme yeteneği oluşturmaktadır.¹⁴⁸ Vuving, “kabul etmek” sözcüğünü tanımlamaya ekleyerek, yumuşak gücün, başkalarının istediğinizi istemelerini veya kabul etmelerini sağlama yeteneği” olarak tanımlanmasını önermiştir. Ancak, hoş olmayan bir gerçeği değiştirmek için yapabileceğiniz hiçbir şey olmadığına karar vererek bunu kabul etmeniz veya istemeyerek bir şeyi kabul etmeniz gerektiği anlamında “kabul etme” kelimesi ile ilgili bir problem vardır. Dolayısıyla, “yumuşak güç, başkalarının sizin istediğini istemesini ya da istediğini kabul etmesini temin etme yeteneğidir” ifadesi kesin bir tanım değil, ancak, yumuşak gücün tanımına ilk ve kullanışlı bir yaklaşımdır “. ¹⁴⁹

Yumuşak güç, çeşitli şekillerde tanımlanmıştır.¹⁵⁰ Örneğin, yumuşak güç “bir devletin hedeflerine ulaşılmasına yardımcı olabilecek itibar, kültür ve cazip değerler gibi maddi olmayan yetenekler” olarak görülmektedir.¹⁵¹ Reslin ve onunla aynı fikri paylaşımlara göre ise “yumuşak güç, politik ve sosyal sisteminiz, değer ve politikalarınız cazip geldiği için başkalarının size ve politik tercihlerinize uyum sağlayacağı fikir olarak tasarlanmıştır”.¹⁵² Bilim adamları, yumuşak güç kavramının yanlış anlaşılmasının ve doğru bir biçimde tanımlanamamasının, “teorikleştirilmemiş”(“under-theorized”), “akademik arınma eksikliğinin”(“lack of academic refinement”) ve “analitik bulanıklığın” (“analytical fuzziness”) olmasından kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir.¹⁵³ Yumuşak güç ayrıca “rıza” kavramı ile de ciddi bir bağa sahiptir. Kültürel veya ideolojik değerler ağırlıklı “yumuşak

¹⁴⁶ Bollier , loc. cit.

¹⁴⁷ Joseph S. Nye, “Soft Power and American Foreign Policy”, *Political Science Quarterly*; 119, Research Library Core, 2004, s. 256. aktaran: Yılmaz, Uluslararası İlişkilerde Güç ve Güç dengesinin Evrimi, s. 41

¹⁴⁸ Ibid., s. 41

¹⁴⁹ Vuving, op. cit., s s. 1-20.

¹⁵⁰ “Soft Power”, <http://internationalrelations.org/soft-power/> (06.06.2018)

¹⁵¹ Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi, *International Relations and World Politics*, 5th Edition, Pearson Education, 2012, s. 207

¹⁵² Shaun Breslin, “The Soft Notion of China’s ‘Soft Power’”, London: *Chatham House*, Asia Programme Paper: ASP PP 2011/03, s. 1-18. http://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Asia/0211pp_breslin.pdf (06.06.2018)

¹⁵³ Alexander L. Vuving., “How Soft Power Works”, Paper presented at the panel “Soft Power and Smart Power,” *American Political Science Association annual meeting*, Toronto, September 3, 2009 <http://apcs.org/Publications/Vuving%20How%20soft%20power%20works%20APSA%202009.pdf>, (25.06.2018)

güç” kullanarak sistem inşa ediliyorsa sistemi oluşturan diğer unsurlardan “rıza” almak kaçınılmazdır.¹⁵⁴

İlk bakışta propagandayı çağrıştırsa da “Yumuşak Güç” kavramı, propagandadan ayrılmaktadır.¹⁵⁵ Propagandanın kullanımında esaslı gelişme, iki savaş arası dönemde olmuştur.¹⁵⁶ Propagandanın amacı kontrol altına almaktır. Propaganda diğer halklara, yumuşak güç ise hem halk, hem de devletlere hitap ediyor. Propaganda bencilcedir, yumuşak güç ise iknaya dayalıdır. Propaganda bir güç şekli değil gücün uygulandığı alandır, yumuşak güç ise tek başına bir güç kaynağıdır.¹⁵⁷

“Kaynak Tabanlı Yumuşak Güç Teorisi” üzerine çalışmalar yapmış olan Geun Lee göre yumuşak güç zorlayıcı, sert güç ise işbirlikçi olabilir. Aralarındaki en önemli fark kaynakların kullanımındadır. Yumuşak güç kaynakları kullanıldığı zaman sonuç yumuşak güç, sert kaynaklar kullanıldığı zaman ise aynı şekilde sonuç sert güç olacaktır. Böylece Lee, sert ve yumuşak güç konusunda kaynakları öne çıkartmış oldu.¹⁵⁸

Yumuşak güç üç temel dayanağa sahiptir:

- 1) Kültür (Uygulanacağı bölgenin insanına çekici gelmesi şartıyla).
- 2) Siyasi Değerler (Hem içerde, hem de dışarıda bu değerlere sadık kalınması şartıyla)
- 3) Dış Politika (Diğer unsurların bu politikaları meşru görmeleri şartıyla)

Kültür diplomasisi günümüzde, ister bölgesel isterse de iç çatışmaların barışçıl yollarla çözümünde ve istikrarın sağlanması gibi konularda öne çıkan siyasi bir araç, yumuşak bir güç haline gelmiştir.¹⁵⁹ Ancak popüler kültür, her zaman doğrudan hükümetin kontrolünde olmuyor ve ya kontrolden çıkabiliyor. Aynı zamanda kültür bazen aynı ülke içindeki farklı gruplar üzerinde çelişkili yankılar uyandırabiliyor. Ayrıca kültürel kaynaklara sahip olması

¹⁵⁴ Fuat Keyman, “ABD’nin Yumuşak Gücüne Ne Oldu?”, Söyleşi, *NPQ Sosyal ve Politik Yorum Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 2005, s. 28. aktaran: Silinir, op. cit., s. 20.

¹⁵⁵ Yıldırım, op. cit., s. 6.

¹⁵⁶ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 5. Baskı, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004, s. 344 aktaran: Ibid., s. 6.

¹⁵⁷ Ibid., s. 6

¹⁵⁸ Geun Lee (26.09.2011), A Theory of Soft Power and Korea’s Soft Power Strategy, <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10163270902913962#preview> , 26.09.2011, NYE, Joseph s. (2005), Dünya Siyasetinde Başarının Yolu Yumuşak Güç, Çev: AYDIN, Rayhan İ. Elips, Ankara aktaran: Tuba Çavuş, Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye’nin Yumuşak Güç Kullanımı. s. 25-26

¹⁵⁹ Süleyman Şensoy, “Balkan Savaşının Yüzüncü Yılında Birlikte Yaşama Kültürü ve Kültür Diplomasisi”, Edirne: 4. Uluslararası Balkan Formu [28--- 30 Nisan], 2011, s. 1. <http://www.mozaikdergisi.com>, (25.04.2011) aktaran: Zülfiyar Bayraktar, “Türkiye’nin Balkanlar’daki Yumuşak Gücü Türk Kültürü”, *Karadeniz Araştırmaları* , Sayı 35, 2012, s s. 181-189, s. 184

ülkenin herkes için cazibe merkezi olacağı ve her zaman çekicilik yaratacağı anlamına gelmemektedir.¹⁶⁰

Siyasi bakımdan değerlendirildiğinde günümüzde demokratik sistemler, otoriter ve totaliter rejimlerle kıyaslamada önemli ölçüde bir çekiciliğe sahiptir. Bu yönden demokratik değerlere ve demokratik sisteme sahip olmak bir avantaja sahip olmak gibi nitelendirilebilir. Ancak sözde bu değerlerin savunucusu olmak, iç ve dış siyasette farklı bir tavır sergilemek ise demokrasinin bir yumuşak güç aracına dönüşmesinin önüne geçebilir.¹⁶¹

Dış politika açısından bakıldığında ise bir ülke gerçekleştirdiği siyasetle uluslararası meşruiyet arayışında olursa, kendi etrafında yer alacak bir ittifak inşa etmesi kolaylaşır, tek taraflı atılan adımlar ise bunun tersi bir sonuca neden olabilir. Bunun yanı sıra dış politikada kullanılan ekonomik ve askeri araçlar da hem sert hem de yumuşak gücün kaynağı olabilir. Aynı şekilde askeri operasyonlar zamanı kullanılan ordu sert, barış operasyonları veya insani müdahaleler sırasında kullanılan ordu ise operasyonun niteliğine göre yumuşak güç aracı da olabilir.¹⁶²

Nye'nin dualist güç teorisinin teorik ve ampirik incelemesine bakacak olursak elbette, yumuşak güç kavramı, yeni uluslararası şartlarda kamuoyunun önemini vurgulamakta önemli bir rol oynamıştır. Bu, toplumların giderek demokratikleşmesinin, eğitime daha fazla erişimin, daha sosyal sınıflara yeni bilgi teknolojilerinin ulaşmasının ve küresel haber ve bilgi medyasının etkisinin bir sonucudur. Ancak, teori ciddi sorunlar ortaya koymaktadır. Yumuşak güç bir tür güç değildir; askeri yetenekler de dahil olmak üzere, örneğin insani yardım gibi herhangi bir kaynak, yumuşak bir amaca hizmet ettiği sürece yumuşak olarak algılanabilir. Aslında, sıradan vatandaşların algılarının analizi, Nye'nin görüşlerini paylaşmadıklarını göstermektedir. Bunun nedeni, öncelikle insanların güç olarak “gerçekçi” bir güç algısına sahip olmalarıdır. Öte yandan insanlar sert ve yumuşak faktörler arasındaki bir çatışmayı algılamazlar. Aslına bakacak olursak, Nye'in dualist bakış açısı evrensel değildir. Göreceli olarak, muhtemelen en ileri, post-modern toplumların değerlerini yansıtıyor. Bunun için de Nye'in yumuşak ve sert güç şeklindeki sınıflandırması, dualist görüşleri bir takım bilim adamları tarafından geçerli bulunmamaktadır.¹⁶³

¹⁶⁰ Aydoğan, *Ibid.*, s s. 30-31

¹⁶¹ Demirtepe, *op. cit.*, s. 99

¹⁶² Nye, Joseph S. “Notes for a Soft Power Research Agenda”. *Power in World Politic s.* Ed. Felix Berenskoetter ve M. J. William s. New York: Routledge, 2007, s s. 165-168. aktaran: *Ibid.*, s. 99

¹⁶³ Javier Noya, “The Symbolic Power of Nations”, *Real Instituto Elcano*, Working Paper (WP) 35/2005. s. 16. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download;jsessionid=3C41913064508172F8C4F4BDBC685D23?doi=10.1.1.612.4927&rep=rep1&type=pdf> (25.06.2018)

Ayrıca yumuşak gücün ekonomik ilişkiler için de yararlı olduğu savunulmaktadır. Geliştirilmiş yumuşak gücün bir ülkenin ekonomisine nasıl yarar sağlamasıyla ilgili çeşitli yollar belirtiliyor. İlk olarak ekonomik büyüme için huzurlu ve elverişli bir ortam yaratabilmektedir. İkincisi, bir ülkenin ürünlerinin boykot olasılığını azaltmak suretiyle veya gelişmiş ülke imajı aracılığıyla başka bir ülkede bir ülkenin ürünlerinin satışını artırabilmektedir. Üçüncüsü, kültürel çekiciliği nedeniyle bir ülkenin kültür ürünlerini çekici ve popüler yapabilmektedir. Dördüncüsü, daha fazla DYY (doğrudan yabancı yatırım) çekmede bir ülkeye yardımcı olabilmektedir. Beşincisi, gelişmiş turizm endüstrisine sahip ülkelere daha fazla turist ve iş adamı çekmeye yardımcı olabilmektedir. Son olarak, ülkede eğitim almak için daha fazla yabancı öğrenci çekebilmektedir. Bu öğrenciler ülkeye ekstra gelir getiriyor ve kendi ülkelerine döndükten sonra bu ülkenin ‘büyükelçileri’ olabiliyorlar.¹⁶⁴

Tüm iyi yönlerine rağmen aslında “Yumuşak Güç” sömürgeciliğin yeni aracı olarak kullanılmaktadır.¹⁶⁵ “Yumuşak Güç”, yabancı bir ülkede gücü ele geçirme ve daha sonra onu şu an için gerekli insanlara transferi anlamına gelen, ABD tarafından geliştirilmiş bir mekanizmadır. “Yumuşak güç” ün gücü ele geçirmekte amacı onu kendinde saklamak veya reform etmek değildir. “Yumuşak Güç”ün kullanım amacı kısa bir süre için gücü ele geçirdikten sonra uzun süreliğine, en iyisi ise sonsuza dek mülkiyete el koymaktır. “Soygun” kelimesi kulağa güzel gelmeye bilir, ama sürecin özünü anlatmaktadır.

İlk önce “Yumuşak Güç” yerel halk arasından “elitleri”, yani etki ajanlarını arar ve bulur. “Yumuşak Güç” casusları veya izcileri değil, kendi iradesinin takipçilerini arar. Bu önemli ve belirleyici bir adımdır. Gorbaçov ve Yeltsin olmasaydı, 1991 – 1999 yıl ABD yanlısı Rusya Federasyonu gerçekleşmiş olamazdı. Yerel “elitler” yani etki ise ajanları doğrudan ABD’den ithal edilmektedir, her ne kadar olmasa da Amerika’da her kes göçmen. Eğer aniden Afganistan’da ve ya Letonya’ da yeni cumhurbaşkanına ihtiyaç varsa, ya da Ukraynalı bankacı Yuşenko’ya uygun eş gerekiyorsa ABD`nin çöp kutularında kolaylıkla aranan kişiyi bulabilirsiniz.¹⁶⁶

Bir sonraki ve aynı derecede önemli bir adım - medyanın kontrol altına alınmasıdır. Küçük ülkelerde medya satın alınmakla kalmamakta, aynı zamanda “Yumuşak Güç”ün yararına çalışarak gelir elde edilmesine bile fayda sağlamaktadır. Kontrol altına alınmış medya kurumlarında sadık “Yumuşak Güç” gazetecileri yetiştirilmektedir. Genel olarak,

¹⁶⁴ Xin Li, “Verner Worm, Building China’s soft power for a peaceful rise”, Asia Research Centre, CBS, *Copenhagen Discussion Papers*, 2009 – 28, s. 7-8.

¹⁶⁵ Altun, op. cit., s. 22.

¹⁶⁶ Сергей Хелемендик, “Soft Power - мягкая сила „made in USA“”, / Sergey Helemendik, “Soft Power-myagkaya sila „made in USA“”, <http://www.chelemendik.ru/ShowDoc.php?d=620> (09.14.2015)

gençler, neredeyse çocuklar alınmakta ve “Yumuşak Güç”ün medya ihtiyaçlarını karşılamak için biraz yaratıcı teknikler öğretilmektedir. Yumuşak Güç için eleman yetiştirmek üzere sivil toplum örgütleri ve vakıflar ağı yaratılmaktadır.¹⁶⁷

Amerika (ABD) “Yumuşak Güç” konularında kendisinin mali cömertliğini hiç kimsenin becermediği gibi büyük bir tantana ile reklam etmektedir ama bu kibirli ve çok başarılı PR’den (public relations) başka bir şey değildir. Bir zamanlar zeki bir slogan vardı: “Boğulanların kurtarılması onların kendi elindedir”. “Yumuşak Güç” için ise bu slogan “Yüzenlerin suda batırılması tamamen ön ödemeli olarak boğulacakların kendi hesabına gerçekleştiriliyor” gibi formüle edilebilir.¹⁶⁸

“Yumuşak Güç” her zaman ve her yerde akıllanmayacak kadar karlı bir girişimdir. Amerika Birleşik Devletleri etki ajanlarını sadece vaat veya cep giderleri gibi küçük paralarla elde etmektedir. “Yumuşak Güç” zafer kazanıp, başarılı bir şekilde “soygun” hayata geçirdiğinde, etki ajanlarının önüne tekrar çay için bir kaç kuruş atılmaktadır. “Yumuşak Güç”ün tasarruf etmediyi tek sey devrim teknolojilerinin bilimsel olarak geliştirilmesi ve bunun için bilgi ve medya desteğinin sağlanmasıdır. Bu amaçla, ABD’de farklı düzeylerde binlerce enstitü faaliyet göstermektedir.¹⁶⁹

4. YUMUŞAK GÜÇ’ÜN UYGULANDIĞI DURUMLAR

Büyük imparatorluklar ve modern devletlerin ortaya çıkması her ne kadar savaşlarla mümkün olsa da baskı ve zorbalık yöntemleri ile hâkimiyeti korumak yeterli olmamıştır. Uzun yıllar hâkimiyetini sürdürmeyi başarmış Roma İmparatorluğu bile kendisi için tehlike arz eden kavimlere Roma vatandaşlığı vaat ederek onları yandaş haline getirmeye çalışmış, sonuçta yumuşak güç olanağını kullanmıştır.¹⁷⁰

Kültür kavramı insanın doğasına yaptığı etkiler sonucunda oluşmaktadır. Dilimiz, dinimiz, mutfığımız, kıyafetlerimiz, müziğimiz gibi bizi biz yapan değerler bütününe kültür demektedir. Bu değerler bütünü “Yumuşak Güç” olarak kullanıldığı zaman etki yapabilmektedir.¹⁷¹ Kültürel faaliyetler bir toplumun kendine has, benzersiz, değişik yanlarını yansıttığı gibi, diğer toplumlarla benzer özelliklerini ve evrensel değerlerini göstermekte de etkili yöntemlerdir. Bu yüzden de kültürel diplomasi kamu diplomasisinin ve yumuşak gücün

¹⁶⁷ Ibid.,

¹⁶⁸ Ibid.,

¹⁶⁹ Ibid.,

¹⁷⁰ Nye, Jr. “Gücün Geleceği (The Future of Power)”, s. 14

¹⁷¹ Yıldırım, op. cit., s. 18.

ayrılmaz parçası olarak değerlendirilmektedir.¹⁷² Bunun aksine kültürel muhafazakârlık, güvensizlik, sivil kayıplar ve yolsuzluk kültürü ise yumuşak güç kullanarak kalpleri ve zihinleri kazanmaya engel oluyor.¹⁷³ Kültür bireyden bireye, çoğunlukla dolaylı vasıtalarla yayılıyor; Uluslararası ziyaretçiler ve Fulbright, Humphrey ve Muskie gibi öğrenci değişim programlarında kişiden kişiye iletişim kurularak, aile değerleri, eğitim ve inançlar aktarılıyor, yeni düşünme biçimleri oluşturuluyor.¹⁷⁴

Nye, “gücün nihayetinde daha büyük ortakta değil, gizemli çekim ortamında olduğunu” öne sürmüştür.¹⁷⁵ Yumuşak gücün gündem belirleme, çekim gücü oluşturma, ikna etme gibi davranış biçimleri vardır. Bunları gerçekleştirmek için olaylar cazip gösterilecek şekilde sunulmaktadır. Cezbetmenin esas unsurları sevecenlik, hoşgörü, yetenek ve karizmadır. Kültür, değerler ve politikalar gibi anlayışların güce dönüştürülmesini de sağlayan bu unsurlardır. Bir toplum için çekim gücüne sahip bir değer, başka bir toplum için itici olabilir. (örneğin, Hollywood filmlerindeki özgür, bağımsız kadın modeli, Rio’da başka Riyad’da başka algılanır).¹⁷⁶

İkna metodu ile cazibe yöntemi birçok benzerliğe sahiptir. Bunlardan birisi olumluyu öne çıkarırken, diğeri olumsuzluğu gizleme yöntemidir. Cazip söylemlerle süslenmiş bir mesele çoğunlukla hedef toplum tarafından ikna edici bulunur. Ancak açık şekilde propaganda kokuyorsa ikna ediciliğini kaybeder. Yumuşak gücün oluşmasını, genellikle, hedef alınan toplumun idrak etme seviyesi belirlemektedir.¹⁷⁷

Yumuşak güç, doğrudan veya dolaylı işleyiş şekillerine sahiptir. En çok rastlanan işleyiş biçimi ise iki adımdan oluşmaktadır. İlk önce toplumlar etki altına alınır, daha sonra ise o toplumlar kendi liderlerini etki altına alırlar. Yumuşak gücün aşağıdan yukarıya doğru işleyişinde ise toplumun yöneticilere etki yapması, liderlere, istediklerini yaptırmak veya caydırmak şeklinde olabilir. Örneğin 2003 yılında Irak olayları zamanı Türk kamuoyu, karar vericilere baskı yaparak ABD birliklerinin ülke toprakları üzerinden İrağa geçmelerine izin vermemelerini istemiştir. Bunun sonucunda ABD birlikleri Türk topraklarını kullanamadı ve

¹⁷² “Report of the Advisory Committee on Cultural Diplomacy, Cultural Diplomacy: The Linchpin of Public Diplomacy”, *US Department of State*, 2005, s. 4. aktaran: Fırat Purtaş, “Türk Dış Politikasının Yükselen Değeri: Kültürel Diplomasi”, *Akademik Bakış*, Cilt 7, Sayı 13, 2013. s. 4.

¹⁷³ Nye, Jr. “Gücün Geleceği (The Future of Power) s. 17

¹⁷⁴ “Report of the Advisory Committee on Cultural Diplomacy U. S. Department of State”, *Cultural Diplomacy The Linchpin of Public Diplomacy*, September 2005, s. 4. <https://www.state.gov/documents/organization/54374.pdf> (25.06.2018)

¹⁷⁵ Joseph Nye Jr. “Soft Power: The Means To Success In World Politics”, *Public Affairs*, 2004, p.5 aktaran: Şavkat Kasymov, *Conflict for Space: A Focus on Identity Duality*, Hamilton Books, New York, 2017, s. 65.

¹⁷⁶ Nye, Jr. “Gücün Geleceği (The Future of Power)”, s. 31-32

¹⁷⁷ *Ibid.*, s. 32

Bush yönetimi, yumuşak gücünü iyi kullanamadığı için kendi sert gücünün zedelenmesine neden oldu.¹⁷⁸

Sivil toplum örgütleri, finans kurumları, esnaf, ticaret, sanayi, eczacı odaları ve Barolar gibi kamu kuruluşları ile sivil toplum gibi özelliklere sahip dini cemaat ve tarikatlar yumuşak gücün öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır.¹⁷⁹ Devletler, özel sektör ve sivil toplumdaki engin yumuşak kaynaklara dokunmayı ve bunları kullanmayı öğrenmelidirler.¹⁸⁰ Yumuşak güçlerini dolaylı ve doğrudan yöntemlerle kullanan ülkeler, yalnızca birbirlerini etkilemeye çalışmaz, aynı zamanda diğer ülkelerin çekim gücüne ve meşruiyetine zarar vermek için de girişimlerde bulunurlar. Diplomasi, istihbarat teşkilatları, değişim ve eğitim programları bu gibi amaçlar için kullanılır.¹⁸¹

Yumuşak güç uygulamasında temel zorluklar şöyledir:

1) ülkelerin yumuşak güç kaynaklarının önemli bir kısmı devletlerin kontrolü dışındadır yani kontrolü zordur,

2) yumuşak güç kaynakları dolaylı yoldan işlediği için bazen istenilen sonuçların elde edilmesinin uzun yıllar alabilir,

3) güç uygulamalarının etkisi büyük ölçüde hedef toplumların kabul etmesine bağlı olduğundan, istenilen etkinin sağlanabilmesi için hedef ülkelerde ayrıntılı analizlerin yapılmasına ve kaynakların koordineli kullanılmasına ihtiyaç duyuluyor. Bu yüzden yumuşak güç uygulamalarında, her ülkenin ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir.¹⁸²

5. ÜLKENİN YUMUŞAK GÜCÜNÜ TESPİT EDEN KATEGORİLER

Tanım olarak, yumuşak güç askeri kahramanlık gibi sert güçten farklıdır ve bu nedenle yumuşak güç rekabeti esas itibariyle huzurlu bir yarışır.¹⁸³ Yumuşak gücün en önemli unsurlarında

an biri, devletin, uluslararası siyasetin gündemini belirlemek ve sadece dünya sorunlarını tanımlamak için değil aynı zamanda bu sorunlara çözüm aralığını da tanımlamak

¹⁷⁸ Ibid., s s. 32-33

¹⁷⁹Sait Yılmaz, "Ulusal Savunma, Yumuşak Güç Nedir, Nasıl Uygulanır", beykent.edu.tr.12.04.2007, aktaran: Kasım Esen, Orhan Gafarlı, "Yumuşak Güç Olarak Sivil Toplum Örgütleri"

¹⁸⁰ Armitage, op. cit., s. 64

¹⁸¹ Nye, Jr. "Gücün Geleceği (The Future of Power)", s. 33

¹⁸² Yılmaz, op. cit., s. 36

¹⁸³ Li, op. cit., s. 6.

için kendi değerlerini kullanabilme yeteneğidir.¹⁸⁴ Farklı güç kaynakları farklı dönemlerde kritik roller oynamıştır. Güç kaynakları asla sabit olmamıştır ve bugünün dünyasında değişmeye devam etmekte. Bu değişim sayesinde teknoloji, ekonomi, bilgi ve ekonomik büyüme gibi faktörler gücün unsurları içerisinde önem kazanmıştır.¹⁸⁵

Lider Devletler ve Büyük Güç Kaynakları, 1500'ler-1900'ler

Dönem Lider Devlet	Başlıca Kaynakları
On altıncı yüzyıl İspanya	Altın külçe, sömürge ticareti, paralı askerler, hanedan bağları
On yedinci yüzyıl Hollanda	Ticaret, sermaye piyasaları, donanma
On sekizinci yüzyıl Fransa	Nüfus, kırsal endüstri, kamu yönetimi, ordu
On dokuzuncu Yüzyıl Britanya	Sanayi, siyasi uyum, finans ve kredi, donanma, liberal normlar, ada konumu (kolay savunmak)
Yirminci yüzyıl Amerika Birleşik Devletleri	Ekonomik ölçek, bilimsel ve teknik liderlik, evrenselci kültür, askeri güçler ve ittifaklar, liberal uluslararası rejimler, ulus ötesi iletişim merkezi

Tablo 3.¹⁸⁶

Kitle iletişim araçları, bilgi, düşünce ve görüşlerin paylaşılmasını sağlayan; sosyal örgütlenmeyi destekleyen; kamuoyu oluşturan; insanın anlama, anlatma, öğrenme ve eğitim görme gibi temel ihtiyaçlarını karşılayan; insan ilişkilerini değiştirip geliştiren; yeni tutum ve davranış şekilleri, görüş ve düşünce akımlarını yaygın hale getiren en etkili iletişim araçlarıdır.¹⁸⁷

1940'lı yıllarda ABD `de yapılan çalışmalar sonucunda ortaya çıkan internet teknolojisi “Yeni medya”nın yaranmasını yani medyanın dijitalleşmesini ve yaygınlaşmasını sağlamıştır.¹⁸⁸ Günümüzde küresel düzeyde medya alanında yaşanan bu gelişmelere yeni bir iletişim dili olan “Kamu Diplomasi”si de eklenmiştir.¹⁸⁹ “Kamu Diplomasi” kavramının meydana çıkması, uluslararası ilişkiler alanındaki gelişmeler ve diplomasi kavramının

¹⁸⁴ Nye, Joseph S. , Jr. 2004. *Soft Power: The Means to Success in World Politic s*. New York: Public Affairs, 7. Aktaran: Callahan, op. cit., s. 3.

¹⁸⁵ Joseph Nye, “The Changing Nature of World Power”, The Academy of Political Science, Political Science Quarterly, Vol. 105, No. 2 Summer, 1990, s s. 177-192, s. 183 https://kwilliamson3.weebly.com/uploads/8/9/9/1/89912375/nye-_changing_nature_of_world_power-_reading.pdf (25.06.2018)

¹⁸⁶ Joseph Nye, “The Changing Nature of World Power”, Ibid., s. 183.

¹⁸⁷ E. Ülkü, M. Demir, “Kitle İletişim Araçlarının Öğrencilerin Sınıf İçi Davranışlarına Etkisi”, *International Journal of Social Science*, Vol. 6, 2013, s. 592. aktaran: İletişim ve Diplomasi, *Yeni Medya ve Kamu Diplomasisi Aktörü Olarak BYEGM*, s. 6. <http://www.iletisimvediplomasi.com/wp-content/uploads/2013/10/1-%C4%B0leti%C5%9Fim-ve-Diplomasi.pdf> (05.07.2018)

¹⁸⁸ Selim Kanat, “Uluslararası İlişkiler Yaklaşımları Açısından Dijital Medya ve Savaş”, *TRT Akademi*, Dijital Medya Sayısı, Cilt 1, Sayı 2, 2016, s. 531 <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/218548> (25.06.2018)

¹⁸⁹ İletişim ve Diplomasi, s. 7

değişmesiyle alakalı olmuştur.¹⁹⁰ “Kamu Diplomasisi” kavramsal anlamda ilk defa 1965 yılında Tuft Üniversitesi’ne bağlı Edward Murrow Merkezi’nin başkanı olan Edmund Gullion tarafından gündeme getirilmiştir.¹⁹¹ “Kamu diplomasisinde genel olarak hükümetleri adına müdahalede bulunacak devlet temsilcileri değil, daha çok iki kültür arasında bir diyalog kurmaya çalışan iki toplum anlaşılmalıdır.¹⁹² Kamu diplomasisi, “diplomatik iletişim”den daha geniş bir kapsama alanına sahiptir.¹⁹³

Cull’a göre geleneksel diplomasi uluslararası aktörün uluslararası çevreyi başka bir uluslararası aktörle ilişki kurarak yönetme çabasıdır; Kamu diplomasisi ise, uluslararası bir aktörün uluslararası çevreyi yabancı bir kamuoyuyla ilişki kurarak yönetme çabasıdır.¹⁹⁴ Kamu diplomasisi sürecinin üç ayrı özelliğe sahip olması gerekmektedir: 1. kapsayıcı olmak, 2. samimi ve dürüst olmak ve 3. hedeflenen ülke/ülkelerin milli “kimliğine” ve değerlerine saygı göstermek.¹⁹⁵ Bir merkez tarafından kurgulanmamış şahısların, bire bir diyalog aracılığıyla oluşturdukları sosyal paylaşım ağları vasıtasıyla yapılan diplomasi türüne “Yeni Kamu Diplomasisi” denmektedir.¹⁹⁶ Yeni Kamu Diplomasisinin önemli bir özelliği, “Yumuşak Güç” teriminin yükselişidir.¹⁹⁷

Küreselleşme sürecinde devletler kendi imajlarını daha iyi duruma getirmek için farklı iletişim kanallarını kullanmaktadırlar. Hem uluslararası kamuoyu, hem de ulusal kamuoyu açılarından insani boyutu ön planda tutan girişimler en etkili imaj oluşturma yöntemlerindedir. Bu tür girişimlere ise insani projeler ile kalkınma ve işbirliği için yapılan yardımlar öncülük etmektedir.¹⁹⁸ Bazıları, yumuşak gücün başlangıçta uluslararası yardım

¹⁹⁰ Aslı Yağmurlu, “Halkla İlişkiler Yöntemi Olarak Kamu Diplomasisi”, *İletişim: araştırmaları*, 2007, s. s. 9-38, s. 10 <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/23/1819/19187.pdf> (05.07.2018)

¹⁹¹ The Neaman Document, “A Study on Israeli Public Diplomacy”, Mart 2009, s. 26. aktaran: Aydoğan, op. cit., s. 23

¹⁹² Emine Akçadağ, "Dünyada ve Türkiye'de kamu Diplomasisi", 2012. www.kamudiplomasisi.com, s. 6. aktaran: Bayraktar, op. cit., s. 4

¹⁹³ İbrahim Kalın, “Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi” <https://kdk.gov.tr/sag/turk-dis-politikasi-ve-kamu-diplomasisi/20> (25.06.2018)

¹⁹⁴ “Engagement between an actor and its own public is known in the United States as Public Affairs”. Aktaran: Nicholas J. Cull, *Public Diplomacy: Lessons from the Past*, Los Angeles : Figueroa Press, 2009, s. 12. [http://kamudiplomasisi.org/pdf/kitaplar/PDPerspectivesLesson s. pdf](http://kamudiplomasisi.org/pdf/kitaplar/PDPerspectivesLesson%20s.pdf) (25.06.2018)

¹⁹⁵ Michael S. Kugelman, “Winning Hearts and Minds Through Actual Deeds: U. S. Public Diplomacy During the Occupation of the Philippines in Comparison With the American Involvement in Iraq Today”, Boston: Tufts University, The Fletcher School, 7 February 2005. s. 3. <https://dl.tufts.edu/bookreader/tufts:UA015.012.DO.00092#page/3/mode/2up> (04.07.2018)

¹⁹⁶ Nicholas J. Cull, *Public Diplomacy: Lessons from the Past*, Los Angeles: Figueroa Press, 2009, s. 12. aktaran: Vedat Demir, “Kamu Diplomasisi ve Türkiye’nin Komşu Ülkelerle İlişkilerine Katkısı”, s. 2

¹⁹⁷ Cull, op. cit., s. 15.

¹⁹⁸ OECD, “Net Official Development Assistance From DAC and Other OECD Members in 2011”, 2011 <http://www.oecd.org/dac/aidstatistics/50060310.pdf>, (14.10.2012). aktaran: Soner Karagül, “Türkiye’nin Balkanlar’daki “Yumuşak Güç” Perspektifi: Türk İşbirliği Ve Kordinasyon Ajansı”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi* (8:1), 2013, s. 80

veya uluslararası yatırımı içermediğini ve şimdi bunun yumuşak gücün başka bir yönü olduğunu öne sürmektedirler.¹⁹⁹

Yumuşak güç yaratan aktörler aşağıda belirtilmiştir:

- Burslar, öğrenci değişim programları ve teşvik edici yardımlar- Devletlerin yumuşak güç stratejileri sırasında eğitim, kültür-sanat, edebiyat gibi alanlarda verdiği burslar ve teşvik edici yardımlar büyük önem arz etmektedir.²⁰⁰ Bu yönde ilk kapsamlı yumuşak güç uygulaması, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD tarafından gerçekleştirilen "Marshall Planı" olmuştur. Söz konusu plan çerçevesinde 1962-1972 yılları arasında, ABD yapılan anlaşma kapsamında dünyanın 70 ülkesinde, aynı zamanda Türkiye'de de yüzlerce "Barış Gönüllüsü" görevlendirmiştir. Barış Gönüllülerinin amacı birçok ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınmasına katkıda bulunmanın yanı sıra Amerikan kültürünü yaymaktır.²⁰¹ Uluslararası burslu öğrencilerin birçoğu, kendi ülkelerinde, üniversite eğitimleri sırasında kazandıkları bilgileri bağlamsallaştırdıkları ve yaygınlaştırdıkları kamu ve özel sektörde üst düzey görevlerde bulunan potansiyel liderlerdir. Fulbright Programı, Chevening Ödülleri ve Colombo Planı Bursları, hükümetlerin yüksek öğrenimi kalkınma yardımı vasıtası olarak kullandıkları ve değerlerini eğitim değişimi yoluyla yaygınlaştırdıkları örneklerden bazılarıdır.²⁰²
- Filmler/Müzik/Eğlence- Sinema hem gönüllü bir tanıtımcı, hem de simgeler ithalatçısı olarak da faaliyet göstermektedir. Çünkü görüntüler zamanla kelimelerden daha güçlü bir etki yapabiliyor. Filmlerin sahip oldukları Yumuşak Güç potansiyelini ilk defa keşfeden Amerika, Hollywood ile bu gücü silaha dönüştürmüş, Hindistan da Bollywood ile onu izlemiştir. Hindistan'ın Bollywood filmleri de dünya çapında oldukça popülerdir ve 3,5 milyar dolarlık bir endüstridir. Hint eğlence ve medya endüstrisi 2013'te 29 milyar dolara ulaşmıştır.²⁰³ Kültürün aslında en iyi tanıtılabileceği kanal burasıdır çünkü her filmde kültür unsurları kolayca görülebilmektedir.²⁰⁴ Bunun yanı sıra popüler müzikte bazı şarkı sözleri de siyasi etki

¹⁹⁹ Joshua Kurlantzick, "China's Charm: Implications of Chinese Soft Power". *Carnegie Endowment Policy Brief*. 47, 2006, s s. 1-7. http://carnegieendowment.org/files/PB_47_FINAL.pdf (06.06.2018)

²⁰⁰ Karagül, op. cit., s. 80

²⁰¹ Yılmaz, "Yumuşak Güç ve Evrimi", s. 32

²⁰² Charles Chia Sheng-Kai, "Higher education scholarships as a soft power tool: an analysis of its role in the EU and Singapore", *EU Centre in Singapore*, Working Paper No. 23, March 2015, s. 3.

<http://aei.pitt.edu/63496/1/WP23-HigherEducation-EUSG.pdf> (23.07.2018)

²⁰³ Daya Thussu, *De-Americanizing Soft Power Discourse?*, Los Angeles: Figueroa Press, 2014 s s. 12-14 http://uscpublicdiplomacy.org/sites/uscpublicdiplomacy.org/files/useruploads/u20150/CPDPerspectives2_2014_SoftPower.pdf (06.06.2018)

²⁰⁴ Yıldırım, op. cit., s. 17-18.

yaratabilir. Şarkılar bile iletilen değerlerde rol oynayabilir.²⁰⁵ Eğlenceye yumuşak güçle ilgili olarak bakıldığında ise, Türkiye, Hindistan ve Brezilya gibi ülkelerden gelen film ve televizyon dağıtımları sayesinde diğer eğlence pazarlarının yükselişini görüyoruz. Örneğin Türkiye, Balkanlar ve Orta Doğu'da popüler olan pembe dizileri üretiyor.²⁰⁶

- Hukukun üstünlüğü-Ülke kurumlarının kalitesini ölçmek için her yıl Dünya bankası tarafından indeks çıkarılıyor. Bu indeks baz alınarak ülkelerde hukukun üstünlüğü belirleniyor. Yolsuzluk, suç ve şiddet yüzdeleri yüksek olan ülkelerin yumuşak güç değişkenleri ters orantılı biçimde düşmektedir.²⁰⁷ Henüz sanayileşmekte olan ve demokrasinin yerleşmediği toplumlarda ise sert güç öne çıkmaktadır.²⁰⁸
- Özgürlük/ Demokrasi - Bu endeks başlığı altında ülkedeki hakim rejim ve ülkenin vatandaşlarına tanıdığı özgürlükler incelenmektedir.²⁰⁹ Otoriter rejimler endekste düşük derecelendirilmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere Demokrasi ve Yumuşak Güç bir biriyle doğru orantılıdır. Çünkü demokrasi ve insan hakları gibi siyasi değerler, güçlü çekiciliğe sahiptir.²¹⁰ Ulusal ve uluslararası politikaların uyumlu olması, ülkenizi diğer ülkelerin nezdinde dürüst gösterecek ve milyonlarca insanın siyasi değerlerinizden dolayı ülkenize hayranlık uyandıracaktır.²¹¹
- Göç- Göç konusu, Yumuşak Güç endeksinde önemli bir yer tutmaktadır. Ülkenin aldığı göç, onun Yumuşak Gücünü potansiyelini artırmaktadır. Ev sahipliği yapan ülkenin kültürüyle içli dışlı olan göçmenler, uzun vadede ülkenin imajı konusunda kalıcı değişikliklere neden olabilmektedir.
- Çevre ve sürdürülebilirlik politikaları- Son zamanlarda gitgide ülkelerin küresel bağlamda yüzleştiği bir sorun haline gelmiştir ve ülkelerin önemle üzerinde durması gereken bir meseledir.
- Seçmen katılımı- Yüksek seçmen katılımıyla gerçekleştirilen seçimler güçlü demokrasileri işaret etmektedir ki bu da yumuşak güç için önemli bir etkidir.

²⁰⁵ Joseph S. Nye, *Dünya Dünya Siyasetinde Başarının Yolu Yumuşak Güç*, terc. Rayhan İnan Aydın, Ankara: Elips Kitap, 2005, s. s. 50-53 aktaran: Demir, op. cit., s. 5.

²⁰⁶Thussu, *De-Americanizing Soft Power Discourse?*, loc. cit., s. 12-14

²⁰⁷ Yıldırım, op. cit., s. 24

²⁰⁸Aydoğan, op. cit., s. 17

²⁰⁹ Yıldırım, loc. cit.

²¹⁰ Saif Yılmaz, "Yumuşak Güç Nedir? Nasıl Uygulanır?", *Beykent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi*,2007

<http://www.beykent.edu.tr/WebProjects/Web/egitim.php?CategoryId=897&ContentId=591&phpMyAdmin=26b1ab37aa748d52c4747d623bec741b> (10 Aralık 2012) aktaran: Ibid., s. 24-25.

²¹¹ Aydoğan, op. cit., s. 31.

- Medya İhracatı- Medya ihracatı film, müzik, kitapları içermektedir. Bunlar potansiyel yumuşak güç kaynağıdır çünkü aslında bu şekilde ihraç edilen kültürdür.²¹² ABD eski dışişleri bakanlarından Madeleine Albright, “CNN Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin on altıncı üyesidir” diyerek aslında medyanın uluslararası politikada önemli bir güç ögesi ifade etmiştir.²¹³
- Turizm- Vuving’e göre yumuşak güç iki anlama sahiptir. Dar anlamda kültürel etkiye benzerken geniş anlamda sivil güçle eş anlamlı olmaktadır. Bu durumda yumuşak güç hem kültürel gücü hem de ekonomik gücü içermektedir.²¹⁴ Turizm ev sahibi ülke için kültür ihracına imkân sağlamaktadır, böylece hem “Yumuşak Güç” hem de “Ekonomik Güç” artırımına katkı yapmaktadır.²¹⁵ Ülkelerin diğer ülkelere önyargılı baktıkları durumlarda turizmin yumuşak güç unsuru olma potansiyeli daha çok önem taşıyor.²¹⁶ Facebook, Twitter, YouTube, bloglar ve sosyal forum siteleri gibi sosyal medya araçlarıyla ülke ve dış politika tanıtımlarının yapılması turizm faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için de uygun araçlar sunmaktadır.²¹⁷ Turizm faaliyetinin katılımcıları kendilerini güvende hissedebilecekleri bir ortam arzu etmekte. Bir ülkenin güvenli ülke olması o ülkeye yönelik turizm faaliyetlerini artırmaktadır. Güvenlik sorunu yaşandığı zamanlar ise turistik hareketlilik büyük oranda azalmakta, hatta durmaktadır.²¹⁸
- Olimpiyatlar, Spor - Özellikle Soğuk Savaş döneminde Doğu Bloğu tarafından, Batıya karşı önemli bir fırsat olarak değerlendirilmekteydi. Günümüzde alınan madalya sayısı ile endekse giren bu unsurlar, Yumuk Gücün alt sıralarında yer almaktadır.
- Dil-Bu kategoride altında ülkenin dilinin dünya üzerindeki konuşulma popülarlığı incelenmektedir.²¹⁹ Dil bir halkın kültürünün en belirgin parçasıdır. Bir ulusun dili onun en “doğal özelliği” dir. Yunanlı bir dilbilim profesörü olan George Babiniotis’e göre “bir insanı tanımak için onun dilini öğrenmekten daha açık, daha sağlam, daha

²¹² Yıldırım, op. cit., s. 25.

²¹³ David Bollier, *The Rise of Netpolitik. How the Internet is Changing International Politics and Diplomacy*, Washington D.C.: A Report of the Eleventh Annual Aspen Institute. Roundtable on Information Technology, 2003, s. 3. aktaran: Özdemir, op. cit., s. 138

²¹⁴ Alexander L Vuving, “How Soft Power Works”, 2009. <http://www.apcs.org/publications/vuving%20how%20soft%20power%20works%20apsa%202009.pdf>, (14.09.2011) aktaran: Zafer Akbaş, Hakan Tuna, “Bir Dış Politika Aracı Olarak Yumuşak Gücün Turizm Sektörüne Etkisi: Türkiye Örneği Üzerinden Bir Değerlendirme”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, Cilt: 49, Sayı : 571, 2012, s. 8

²¹⁵ Yıldırım, op. cit., s. 25.

²¹⁶ Nurullah Gür, “Yeni Türkiye’nin Yumuşak Güç Unsuru: Turizm”, *SETA Perspektif*, Sayı:58, 2014, s. 2

²¹⁷ Akbaş, op. cit., s. 10

²¹⁸ Ibid., s. 14-15

²¹⁹ Yıldırım, op. cit., s. 25-26.

kısa başka yol yoktur.” Her ulusal dil, dünyanın ayrı bir taksonomisidir.²²⁰ Tarihte yumuşak güç kullanımına en iyi örnek Fransa'nın dilini diplomasi dili haline getirmesidir.²²¹ Bir dilin uluslararası anlamda geçerliliğe sahip olabilmesi için ekonomi, kültür, bilim gibi alanlarda bir üstünlük sergilemesi gerekmektedir.²²² Realistlere göre de bir ülke hedef aldığı ülkede kendi dilini ne kadar çok yaygınlaştırırsa o kadar etkili olma imkânına sahip olacaktır.²²³

- Üniversiteler- Üniversiteler sıralaması ülkenin üniversitelerini başarı düzeyine göre sıralayarak değerlendirmektedir. Bu hususta Dünya Üniversiteler Sıralaması baz alınmaktadır. Bunun haricinde yurtdışından gelen yabancı öğrenci sayısı ile yurtdışına giden öğrenci sayısı incelenmelidir.

İyi şekilde eğitilmiş bir nesil Yumuşak Gücün artırılması açısından çok önemlidir ve dünyaya barış ancak eğitimle, bilgiyle gelebilir. Ayrıca barış ortamını savunma harcamalarının en aşağıya indirilmesine neden olacak, uluslararası barış, “kontrol altında tutmak” ve “caydırıcılık” gibi saldırgan olmayan daha ucuz, yumuşak güç yöntemleri ile korumak mümkün olacaktır.²²⁴

Türkiye de dış politikasında özellikle komşularına karşı farklı güç şekilleri uygulamıştır. Tezimin İkinci Bölüm'ünde Türkiye'nin Ermenistan'a yönelik politikasının tarihsel arka planına Birinci Bölüm'de detaylı şekilde araştırdığımız güç şekilleri çerçevesinde bakılmaya, özellikle 1915 yılında yaşanan olaylar doğru kaynaklardan incelenmeye çalışılmıştır.

²²⁰ Sofia Kitsou, “The Power of Culture in Diplomacy: The Case of U. S. Cultural Diplomacy in France and Germany”, *Exchange: The Journal of Public Diplomacy*, V.2, 2011, s. 22

²²¹ Tuba Çavuş, “Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye'nin Yumuşak Güç Kullanımı” s. 27 <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/download/article-file/107654> (05.07.2018)

²²²Demirtepe, op. cit., s. 99

²²³ Zbigniew Brzezinski, *The Choice: Global Domination or Global Leadership?* New York: Basic Book s. , 2004, s. 185 aktaran: Purtaş, op. cit., s. 5-6.

²²⁴Sait Yılmaz, “Uluslararası İlişkilerde Güç ve Güç Dengesinin Evrim”, *Beykent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 1, 2008, s. 55 aktaran: Yıldırım, op. cit., s. 26

II. BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEM'DE TÜRKİYE ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

İkinci bölümde konuya ilişkin tarihsel arka plan oluşturulması amaçlanmıştır. Türkiye ile Ermenistan arasındaki başlıca sorunlar “*Ermenistan’ın Sözde Soykırım İddiaları*” ve “*Ermenilerin Türkiye’den Toprak İddiaları*” açısından ele alınmış, sonraki aşamalarda ise “*Azerbaycan ile Ermenistan Arasında Yaşanan Karabağ Sorunu*” ve “*Türkiye’nin Azerbaycan’ın Sorununu Kendi Sorunu Olarak Görme Nedenleri*” incelenmiştir.

1. TÜRKİYE ERMENİSTAN ARASINDAKİ BAŞLICA SORUNLAR VE ERMENİSTAN’IN SÖZDE SOYKIRIM İDDİASI

20. yüzyılın başlarında Osmanlı toprakları savaş, kargaşa içerisindeydi. Ülkenin kuzeyi, doğusu, kuzeydoğusu, kuzeybatısının tamamında Ruslarla, Ege kıyılarında Yunanlılarla, güneyinde İngiliz, Fransız ve Araplarla sürdürülen savaşlar, Balkanlar’daki karışık durumlar, ayrıca devam etmekte olan Çanakkale savaşı ve her gün binlerce şehit vermeler ülkeyi iyice kötü duruma sokmuştu. Bunların yanı sıra Ermeniler ülkenin içerisinde isyanlar çıkarıyor, Anadolu’nun cephelere giden yollarını kesiyorlardı ve böylece cephedeki askerlere yiyecek ve cephane gönderilemiyor, posta, haberleşme felç durumuna getiriliyor, askere gidecekler köylerden çıktıktan sonra yollarda Ermeni çeteleri tarafından katlediliyor, sonuç olarak ta Osmanlı Devleti asker toplayamıyordu. Ermeniler devletin birçok kurumunda önemli görevlerde bulunmakta, bütün sanat ve ticaret alanlarını ellerinde tutmaktalardı. Bu konumlarda olan Ermeniler durumu suiistimal ederek elde ettikleri devlet sırlarını başka milletlere ve Ermenilere ulaştırmaktaydılar.²²⁵

Osmanlı ordusundaki Ermeni askerler, Kasım 1914’ten itibaren silahlarını alarak ordudan firar etmişlerdi. Şubat 1915 tarihinde ise artık Ermeni toplumu Doğu Anadolu’da ayaklanmış durumdaydı. Bu koşullar altında Genel Kurmay Başkanlığı 25 Şubat 1915 tarihinde tüm birliklere; “Ermeniler, ne olursa olsun askeri hizmette kullanılmayacaktır” şeklinde karar veren bir genelge yayınlamıştır. Yine aynı genelgede; “Ermeni halkını korkutacak nitelikteki her türlü baskıyı yasaklayan” hüküm de yer almaktaydı.²²⁶

²²⁵Demir, op. cit., s. 297

²²⁶ Georges de Maleville, *1915 Osmanlı-Rus Ermeni Tradejisi*, (Çev: Necdet Bakkaloğlu), İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998, s s. 38-40 aktaran: Okutman Atila Şehirli, “Ermeni Tehciri”, *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri II Cilt*, ASAM-EREN, Ankara, 2003. s. 15

24 Nisan 1915 tarihinde Devrimci Ermeni Komiteleri kapatılmış ve Ermeni toplumun ileri gelenleri arasından devlet aleyhine faaliyetlerde bulunmakla suçlanan 250'ye yakın kişi tutuklanarak Çankırı'ya sürgüne gönderilmiştir. Ermeniler ise tutuklanan eylemcilerin sayısının 600 olduğunu, onların 300'nün öldürüldüğünü iddia etmekte. ²²⁷

Osmanlı Devleti'nin bu çözümü üzerine ülkede olaylar daha da şiddetlenince Osmanlı hükümeti ordusunu ve halkını korumak için çıkış yolunu savaş bölgeleri ve savaş için önem arz eden yerlerdeki Ermenilerin "sevk edilmesinde" ve ülkenin daha güvenli başka bölgesinde "iskânında" bulmuştur. ²²⁸ Bu noktada üzerinde durulması gereken konu İmparatorlukta yaşayan tüm Ermenileri değil, ön bölgelerde yaşayanları sevk etmesidir. Ermenilerin ülkenin doğusunda yaşayan masum köylülere karşı uyguladığı Ermeni terörünü ve Osmanlı ordusunun arkasında Ermeni çetelerinin eylemlerini önlemek amacıyla, Ermenilerin imparatorluğun Arap illerine taşınması uygun görülmüştür. ²²⁹

21 Aralık 1915'te Berlin'de yayınlanan "Ermeni Sorunu" adlı kitapta, "Ermenilerin yaşadığı en elverişli ülke Türkiye (Osmanlı Devleti) idi. Buna rağmen onlar Türklere ihanet ederek Ruslarla aktif olarak işbirliği içerisine girdiler. Herhangi bir Ermeni soykırımı yapılmamıştır. Türkler çok ciddi önlemler almışlardı. Göçmenler arasında çok yorgun insanları görebilirsiniz, ancak bu nedenle Osmanlı hükümetini suçlamaya hiç kimsenin hakkı yoktur. Hükümet sadece isyancıları değil, isyan için hazırlık yapan Arapları da cezalandırmıştır. Tüm sorumluluk tamamen Ruslara, İngilizlere ve Ermenilere aittir" diye belirtilmiştir. ²³⁰

Bu bakımdan, 1912-1915'te Osmanlı İmparatorluğunun Alman büyükelçisi Hansı Wangenheim şöyle yazmıştır: "*Ermenilerin casusluğunu durdurmak ve yeni kitlesel isyanları önlemek için, Osmanlı Savaş Bakanı Enver Paşa "önemli sayıda Ermeni okulunu ve Ermeni gazetelerini kapatmayı"* planlamıştır. ²³¹

²²⁷ *The New York Times*, 11 Kasım 1914. aktaran: Nurhan Kavaklı, "The New York Times Gazetesi 1915 Ermeni Olaylarının yansımaları". s. 46
file:///C:/Users/turkan/Downloads/The_New_York_Times_Gazetesi_1915_Ermeni.pdf (05.07.2018)

²²⁸ Demir, op. cit., ss. 298

²²⁹ Ильхам Гасанов, "Геноцид армян: Факты и Мифы". / İlham Gasanov, "Genoçid arмян: Faktı i Mifi".
http://maxpark.com/community/4765/content/5797530 (20.06.2018)

²³⁰ "Переселение армян и «Закон о переселение» от 24 апреля 1915 года" / "Pereselenie arмян i "Zakon o pereselenie" ot 24 aprelya 1915 qoda"

http://1905.az/tu/%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D0%B0%D1%80%D0%BC%D1%8F%D0%BD-%D0%B8-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD-%D0%BE-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD/ (20.06.2018)

²³¹ "Имел ли место геноцид в Османской империи?" / "İmel li mesto genoçid v Osmanskoj imperii?"
IslamNews: https://www.islamnews.ru/news-imel-li-mesto-genocid-v-osmanskoj-imperii/ (20.06.2018)

Başkumandan Vekili Enver Paşa 2 Mayıs 1915 tarihinde Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'ya isyan çıkarmaya hazırlanan Ermenilerin dağıtılmasını içeren bir yazı gönderir. Bu yazı üzerine Talat Paşa'nın 9 Mayıs 1915'te 4. Ordu Komutanlığına gönderdiği yazıda Sivas Ermenilerinin göç ettirilmesiyle ilgili her hangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu da o tarihte bir tehcir olayının olmadığını göstermektedir.²³²

Osmanlı Devleti'ne karşı casusluk yapanların ve ihanet edenlerin birlikte ve ya ayrı ayrı savaş bölgelerinden uzaklara gönderilmesiyle ilgili 27 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılan kanunda da Ermeni kelimesi geçmemiştir.²³³Dört maddeden oluşan bu kanunun zaten en önemli özelliği de söz konusu kanun metninde herhangi bir etnik veya dini grubun belirtilmemesidir.²³⁴ Ülkenin her yeri ateş içinde olduğu için Bakanlar Kurulu 30 Mayıs 1915'te ancak toplanarak bu kanunu onaylamıştır.²³⁵Devlet güvenliğinin sağlanması amacıyla uygulanan yer değiştirme, dünyanın en başarılı sevk ve iskân hareketidir ve hiçbir zaman Ermenileri imha etmek gayesini gütmemiştir.²³⁶

Genel olarak, imparatorluğun tüm Ermeni nüfusu sevk edilmemişti. Dolayısıyla eylem, İstanbul, İzmir ve diğer bazı bölgeleri etkilemedi. Kuşkusuz, olay sürecinde Ermenilerden ölenler olmuştur. Milletler Cemiyeti Yüksek Komutanı Fridtjof Nansenin de söylediği gibi olayların akışı sırasında imparatorluğun Türk ve Kürt barışçıl nüfusu da benzer kayıplara maruz kalmıştır.²³⁷

Dâhiliye Nezaretinden valiliklere gönderilen 27 Mayıs 1915 tarihli yazıda Rus hudutlarına yakın olduğu için Erzurum'da bulunan Ermenilerin yerlerinin değiştirilmesi uygun görülmüş, fakat Diyarbakır, Harput ve Sivas Ermenilerinin ihracına gerek duyulmamıştır.²³⁸ Zaten Sevk ve İskân Kanunu 25 Kasım 1915 tarihinde geçici olarak, 24 Ekim 1916 tarihinde ise tamamen uygulamadan kaldırılmıştır.²³⁹

²³²Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler*, TTK yay., Ankara 2001, s. 48. aktaran: Demir, op. cit., s. 298

²³³Azmi Süslü, *Ermaniler ve 1915 Tehcir Olayları*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi yay., Ankara 1990, s. 88, Durmuş Yalçın ve diğerleri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1*. Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2000, s. 111 aktaran: Ibid., s. 298

²³⁴Yusuf Sarıncay, "Ermeni Meselesi ve Gerçekler", *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri II*. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 652

²³⁵Azmi Süslü, *Ermaniler ve 1915 Tehcir Olayları*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi yay., Ankara 1990, s. 88, Durmuş Yalçın ve diğerleri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1*. Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2000, s. 111 aktaran: Demir., op. cit., 298

²³⁶**Yusuf Halaçoğlu, Ermeni Tehcirine Dair Gerçekler (1915), TTK Yayını, Ankara 2001. aktaran:** Türk - Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi, "Sevk ve İskanın Tanımı", <https://atauni.edu.tr/sevk-ve-iskanin-tanimi> (05.07.2018)

²³⁷ Имел ли место геноцид в Османской империи?, loc. cit.

²³⁸BOA.DH.ŞFR, nr. 53/129. s. 111 aktaran: Demir, op. cit., s. 298-299

²³⁹Ayrıntılı bilgi için bkz.; Yusuf Sarıncay, "Ermeni Sorunu ve Türk Arşivleri", <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale53.html> (e.t.18.05.2004); Gündüz Aktan, "Devletler Hukukuna Göre Ermeni Meselesi" <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale16.html> (e.t.

Ermeniler ve Türkler arasındaki “kan davası”nın nedeni tehcir midir? Yani sorun, yaklaşık bir asır önce, “Türklerin yüz binlerce Ermeninin ölümüne yol açmaları” mıdır? Eğer bu sorunun cevabı “evet” olsaydı herhalde yeryüzünde aralarında “kan davası” olmayan ulus olmazdı: Fransızlar Cezayirlilerle; İtalyanlar Libyalılarla; Japonlar Korelilerle; Amerikalılar Japonlarla; Almanlar, Fransızlarla ve Ruslarla; Ruslar tüm Doğu Avrupa uluslarıyla vs. “dargın” olurlar ve geçmişin intikamını alabilmek için kıyasıya çarpışlardı.

Bunları anlayabilmek için “Sevk ve İskân Kanunu”na göre yerleri değiştirilmiş birinci kuşak Ermenilerle, bu olayları hiç görmemiş ikinci kuşağın yaklaşım farkına bakmak yeterli olacaktır. Birinci kuşak Türklerden nefret etmezken, neden bu olayları yaşamamış torunlar, torunların torunları bu olayları “soykırım” olarak göstermeye çalışmaktadır? Bunun nedeni, dış güçlerin özellikle de SSCB’nin etkisiyle Ermeni sorunun Ermeniler için bir kimlik sorunu haline getirilmesidir. Ermeni kimliği oluşturmak için Türk unsuru özenle işlenmiş ve Türklere dış düşman görünümü kazandırılmıştır.²⁴⁰

“Savaş bölgesi” terimi kullanıldığı zaman, bazılarında “Sevk ve İskân Kanunu” ve bu kanunun Ermenilere uygulanmasıyla ilgili tam bir fikir oluşmamış olabilir, ancak “savaş bölgesi” ifadesini önemli kılan sebepler vardır. İlk olarak, “Sevk ve İskân Kanunu” bir tek ordu açısından stratejik öneme sahip alanlarla sınırlıydı. İkincisi, bu kanuna göre Ermeni nüfusunun önemli bir kısmı sevk dışında tutulmuştur.²⁴¹ Osmanlı Hükümeti’nin emirleriyle memleketin müdafaasını ve asayişin teminini ihlal etmeyenler, casusluk yapmayanlar, Katolik ve Protestanlar, mebuslar, asker, subay, askeri doktorlar, amele taburlarında çalışanlar, demiryollarında çalışan memurlar, ameleler, müstahdemler ve aileleri ile Müslüman ailelerin yanında çalışıp da sadakatlerinden kuşku duyulmayanlar, Müslüman olanlar ve benzer durumlarda olanlar göçe tabi tutulmamıştır.²⁴² Dolayısıyla bu yerde şu kritik soru sorulmalıdır: Osmanlı hükümeti Ermeni halkını sırf dini, etnik ya da ulusal kimliklerinden dolayı kısmen ya da tamamen yok etmek isteseydi, bu kadar çok Ermeni’yi neden

26.03.2003) aktaran: Özdal, “Ermeni Sorununun Analizinde Önemli Bir Parametre: Tehcir Kavramı”, op. cit., s. 596

²⁴⁰ Sedat Laçiner, “Ermeni Sorunu’nun Temel Unsurları olarak Ermeni Kimlik Bunalımı ve Güç Politikaları”, *Ermeni Araştırmaları, 1. Türkiye kongresi Bildirileri*, III. Cilt. s. 14-17

²⁴¹ Kemal Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü*, TTK y. yay, Ankara, 2005, s. 76-87 aktaran: Kemal Çiçek, “Osmanlı Ermenilerinin 1915’teki Tehciri: Bir Değerlendirme (Ottoman Armenians and The 1915 Event of Displacement: A Criticism)” *Akademik Bakış*, Cilt 3, Sayı 6, 2010, s. 5

²⁴² Azmi Süslü, Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi rektörlüğü Yayın No:5, Ankara, s. 149-150 ; Yusuf Halaçoğlu, Ermeni Tehciri ve Gerçekler(1914-1918)”, *Türk Tarih Kurumu Yayınları Sayı 90*, Ankara, s. 62-63, aktaran: “Türk-Ermeni İlişkilerindeki Tarihsel Gerçeklikler”, *Talat Paşa Komitesi Yayını -1*, İstanbul, s. 5 <http://www.ozelburoistihbarat.com/Content/images/archieve/turk-ermeniliskilerindeki-tarihsel-gercekler-turkce-27bdce08-a6a8-4720-ae3f-9989cddf76f3.pdf> (05.07.2018)

nakledilmekten muaf tutmuştu? İstanbul'daki Ermeni nüfusu neden sevk edilen kesimin dışında kalmıştı? Bu soruları cevaplamadan, Osmanlı İmparatorluğu, Ermenilere karşı etnik veya dini kimliklerinden dolayı soykırım yapmakla suçlanamaz.²⁴³

Osmanlı Devleti Ermenilerin sevki sırasında onlara bir zarar gelmemesi için elinden geleni yaparak yayalara binek temin etmiş, yolculuk sırasında hastalananlara hastane hizmetleri verilmiş, kimsesiz çocuklar yetimhanelere ve Müslüman ailelerin yanlarında yerleştirilmiştir. Savaş ve isyanlar içerisinde boğulan ülkede Ermenilerin sevki Osmanlı ekonomisinde aşırı bir yük olmuştur.²⁴⁴ Her ne kadar “tehcir” olayı söz konusu olmasa da 1918–1920 yıllarında kurulan Divan-ı Harb-i Örfileri “tehcir” suçuyla itham edilenleri yargılamakla görevlendirilmiş mahkemelerdi ve Ermenilerin şikâyetlerinden haklı görülenler derhal Osmanlı Devleti tarafından yerine getiriliyordu.²⁴⁵ Bu divan-ı harplerde gerçekleşen yargılamaların adları ise gazetelerde “tehcir ve taktil davaları” olarak anılıyordu.²⁴⁶ Mondros Mütarekesi döneminde ortaya çıkan ve tehcir kelimesiyle beraber kullanılan taktil kelimesi öldürmeler anlamını veriyordu. Günümüzde bu kelimenin yerini soykırım, daha hafif şekilde ise kırım kelimeleri almıştır. Şüphesiz bu kelimelere genellikle Ermeni yanlı yayınlarda rastlanmaktadır.²⁴⁷

Ermeni tezleri, Doğu'daki Ermenilerin isyan etmesi gerçek olsa bile Batı'da devlete sadık Ermenilerin de sürülmesini, etnik temizlik olarak görülmesine en önemli delil olarak göstermektedir. Eğer göç eden Ermenilerin geri dönmeleri sağlanmasaydı 1915 olayları “etnik bir temizleme” olarak görülebilirdi. Ancak göçe tabi tutulan Ermenilerin önemli bir bölümü, 1918 yılının Ekim ayında çıkarılan bir kararnameyle yeniden Bursa ve diğer illere gelmiştir.²⁴⁸

Türklerin Ermenilere karşı her hangi bir soykırım girişiminde bulunmadığını gösteren pek çok delil mevcuttur. Osmanlılar en güçlü oldukları dönemlerde bile değil Ermenilerle, diğer Hıristiyan halklar ve milletlerle de böyle bir mesele söz konusu olmamıştır. Osmanlı

²⁴³ Çiçek, op. cit., s. 5

²⁴⁴ Azmi Süslü, *Ermaniler ve 1915 Tehcir Olayları*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi yay., Ankara 1990, s. 88, Durmuş Yalçın ve diğerleri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1*. Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2000, s. 111-125 aktaran: Demir, op. cit., s. 300

²⁴⁵ Süleyman Beyoğlu, “Ermeni Tehciri’ne Dair Araştırmalara Toplu Bir Bakış”, *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, I. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayını, Ankara, 2003, s. 28

²⁴⁶ Nejdet Bilgi, *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey'in Yargılanması*, Ankara: KÖKSAY, 1999, s. 74-81 aktaran: Nejdet Bilgi, “Türkiye’nin Ermeni Meselesinde Bilgilenme ve Bilgilendirme Problemleri”, *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri I. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayını*, Ankara, 2003, s. 39

²⁴⁷ Bilgi, op. cit., s. 40

²⁴⁸ Raif Kaplanoğlu, Turgay Akkuş, “Bursa’dan Ermeni Tehciri”, *Bursa Araştırmaları Vakfı*, 2005, Sayı 9, s. 5-6 file:///C:/Users/turkan/Downloads/Bursadan_Ermeni_gocurulmesi_sureci.pdf (05.07.2018)

Devleti'nde yaşayan Müslüman Türk nüfusun böyle bir düşüncesi olsaydı en güçlü oldukları zamanlarda yaparlardı. Ermeni soykırımını yapıldığı iddia edilen 1914–1918 yılları Müslüman Türk nüfusun en çok yokluk, sıkıntı yaşadığı, en kötü, hayatta kalma mücadelesi verdiği dönemdir ki bu dönemde de değil soykırım yapmak için silah ve mermi almaya para bulmak kendi hayatlarını sürdürebilmek için yemek bulamıyorlardı. Ayrıca 20. Yüzyılın başlarında Osmanlı ordusu birçok cephelerde savaşmaktaydı ve 1911–1918 yılları arasında Türkler hem maddi hem de manevi olarak tükenmiş, her evden bir veya birden fazla şehit düşmüştü. Bu durumda Türklerin soykırım yapacak yeterli askeri gücü de yoktu. Ülkenin içerisindeki isyanlar güvenlik güçleri tarafından kontrol edilemez duruma gelmişti. Müslüman Türklerin cephelere akın ettiği bir zamanda ticaret ve zanaat büyük oranda Ermenilerin eline geçmiş ve Türkler borçlu duruma düşmüşlerdi. Hem kendi ekonomik imkânları hem de misyonerlerden aldıkları yardımlar sayesinde Ermeniler çok iyi bir şekilde teşkilatlana biliyorlardı ülkenin her yerinde. Böyle bir durumda Türklerin ekonomik olarak kendilerinden güçlü olan bir topluluğu karşısına almaya, onlara karşı teşkilatlanmaya ne gerek yoktu ne de öyle bir imkâna sahip değillerdi.²⁴⁹

Ermeni Sorunu'nun bir asrı aşkın bir sürede, önce Osmanlı İmparatorluğu'nun, sonra da Türkiye Cumhuriyeti'nin en mühim dış politika problemlerinden/konularından birisi olmasına rağmen, 1990'lara kadar Türk bilim insanları tarafından çok az araştırılmasının nedeni Mustafa Kemal Atatürk'ün yürüttüğü dış politikanın sonucu olarak imzalan Gümrü, Kars ve Lozan Antlaşmaları'na göre Türkiye Cumhuriyeti'nin Ermeni sorununa siyasal ve hukuksal açılardan sona ermiş sorun olarak bakılması, Ermeni Sorunu'nun bir “sorun” olarak önemslenmemesi ve bununla ilgili kararların tarihçiler tarafından verilmesinin doğru olduğuna inanılması olmuştur.²⁵⁰

Yalnızca 1990'larda Soğuk Savaş'ın bitmesinden sonra Ermeni lobisinin çalışmaları sonucunda bazı Devletlerin 24 Nisan'da “Ermeni soykırımını anma” bildirimleri yayımlaması, ayrıca bazı Devletlerin ulusal parlamentoları ve bir takım uluslararası örgütler tarafından alınan kararlarda Ermeni Sorunu'nu “soykırım” olarak tanımlamaları Türk Hükümetleri ve bilim insanlarınca büyük tepkiyle karşılanmış ve bu konu üzerinde çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.²⁵¹

Aslında Ermenilerin soykırım iddialarını ortaya atmalarında amaçlanan Sedat Laçiner'in de belirttiği gibi “...yaklaşık bir asır önce olmuş olduğu iddia edilen olayları bir

²⁴⁹ Demir., op. cit., , s. 301-302

²⁵⁰Özdal, “Ermeni Sorununun Analizinde Önemli Bir Parametre: Tehcir Kavramı”, s. 589

²⁵¹Ibid, s. 589

*efsane haline getirerek bir Ermeni ulus kimliği oluşturmak, bu sayede Ermeni milletinin varlığını ve birliğini sürdürebilmektir. Bu bağlamda Ermeni sorunu özellikle diaspora Ermenileri için bir var olma davasıdır*²⁵²“.

Ermeni Sorunu'nun “sözde soykırım” olarak tanımlanmasının ve kabul ettirilmeye çalışılmasının Ermeniler açısından içsel amaçları dışında temel hedefi Büyük Ermenistan kurulmasıdır ve bunu gerçekleştirmek için Ermeniler şu stratejileri izlemekteler:

1. “Sözde Ermeni Soykırımı”nın büyük devletler ve birçok uluslararası örgütlerce tanınmasını, kabul görmesini temin etmek,
2. Türkiye'ye baskı yapmakla veya büyük güçler tarafından baskı yapılmasını sağlamakla “sözde Ermeni Soykırımı”nı kabul ettirmek,
3. Türkiye tarafından “sözde Ermeni Soykırımı”nın tanınmasıyla ilgili hedeflerine ulaştıktan sonra Türkiye'den tazminat talebinde bulunmak ve
4. Tazminat talebinden hemen sonra ise Türkiye'den toprak iddiasında bulunmak.²⁵³

Ancak Ermenilerin iki komşu devlet arasındaki ilişkilerin önemini artık anlamaları ve Azerbaycan ve Türkiye'yle normal ilişkilerin kurulmasına çaba göstermeleri gerekmektedir. Tarihte yaşananlara rağmen Ermenilerin bazı gerçekleri kabullenmeleri durumunda Türkiye her zaman geçmişi kenara bırakarak onların bu adımlarına dostça karşılık vermeye hazırdır.²⁵⁴ Bunun gerçekleşmesi için ise Samuel A. Weems *Armenia (Hıristiyan Terörist Bir Ülkenin Sınırları)* kitabında Ermenilerin şu hususları itiraf ve kabul etmeleri gerektiğini belirtmiştir:

1. 30 yıl süresince Osmanlı imparatorluğunu çökertmek için silahlı mücadele verdiklerini,
2. Nüfus itibarıyla çok olmadıkları halde Rus kuvvetleriyle iş birliği içerisine girerek Müslüman topraklarını ele geçirmeye çalışmış olduklarını ve Osmanlı'ya ihanet ettiklerini,
3. Ruslara yardımda buldukları için Osmanlı imparatorluğunun kendini savunmak amacıyla Ermenileri savaş hattı arkasından sevk ve iskâna tabi tutmasının yasal hakkı olduğunu (Belirtelim ki Amerika da aynı nedenlerle II Dünya Savaşı sırasında batı kıyısındaki Amerikalı Japonları iç bölgelerde yerleşen tehcir kamplarında yerleştirmiştir),

²⁵² Özdal, “Ermeni Sorununun Analizinde Önemli Bir Parametre: Tehcir Kavramı”, s. 598

²⁵³ Ibid, s. 598

²⁵⁴ M. Salih Mercan, “Hocalı Katliamı ve Ermeni-Rus İşbirliği”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 1095

4. 1915 senesi öncesinde ve sonrasında çatışma bölgelerindeki bir tek Ermenilerin değil Türk nüfusun da çok büyük kayıplar verdiğini,
5. Osmanlı zamanında olduğu gibi Türkiye’de de her dine serbestçe ibadet edilmesine izin verildiği ve camiler dışında yeterince kilise bulunduğu halde, Ermenistan’da Gregoryen Kilisesi dışında her hangi bir din ve mezhebe izin verilmediğini ve bir tane bile olsa Ermenistan’da cami bulunmadığını,
6. Ermenilerin 1800’lerin ortalarından itibaren Müslümanlara işkence ve terör uyguladıklarını,
7. Bu uygulamaların hep Ermeni kilisesince doğru bulunduğunu.²⁵⁵

1.1. ERMENİ SORUNUNDA KELİMELERİN ÖNEMİ

Alman Generali Ludendorf, Birinci Dünya Savaşı’nda “Bugün kelimeler muharebe etmektedir ve etkili kelimeler savaş kazanmaktadır, yanlış kelimeler ise yenilmektedir” söylemiştir²⁵⁶. Ermeni meselesiyle ilgili dikkat edilmesi gereken hususlardan bir tanesi de kelimelerin özenle seçilmesi ve kullanımındaki doğru zamanlamadır. Örneğin, Ermeniler Müslümanlara değil de Türklere savaş açtıklarını, kendilerine karşı yapıldığını iddia ettikleri “kötü muamele”nin Hıristiyan olmalarından dolayı olduğunu söyleyerek “bir taşla iki kuş” vurmuş oluyorlar. Şöyle ki bir yandan İslam dünyasıyla çatışmaktan kaçınıyor, öte yandan Hıristiyan dünyasını arkalarına almış oluyorlar.²⁵⁷

Ayrıca, Yahudi soykırımını tanımlayan Holokost kelimesinden yola çıkan Ermeni tarihçiler ve araştırmacılar sözde Ermeni soykırımını tanımlayacak akıllarda kalan bir terim üretmek çabası içindeler. Lübnanlı Metr Musa Prens’in 1969 senesinde Paris’te düzenlenen bir toplantıda “genocide”in yanı sıra ilk defa “armenocide” deyimini kullanması üzerine bu terim Ermeni araştırmacılar tarafından benimsenmiş ve sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır.²⁵⁸

İsrail’in Yahudi deneme yazarı Aryeh Baraç’a göre Ermeni ayaklanması “en kararlı şekilde Türk devletinin varlığını tehdit ediyordu” (Bu ayaklanma sayesinde Rus birlikleri

²⁵⁵Ermenistan (özet) çev. Celal Cenap Öney, s. 43 <http://www.ozetkitap.com>. 21.04.2004 aktaran: Mercan, op. cit., s. 1095

²⁵⁶ Servet Avşar, *Birinci Dünya Savaşı’nda İngiliz Propagandası*, Ankara 2004, 1.b s. , s. 11. Walther Nikolay, *Birinci Dünya Harbinde Alman Gizli Servisi*, çev.Emrullah Tekin, İstanbul 1998, s. 189. aktaran: Berna Türkdoğan, *Türk-Ermeni İlişkileri (Thcirden Günümüze)*, Ankara: T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Türkiye Cumhuriyeti) Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2006. s. 14

²⁵⁷ İsmihan Yusubov, “Ermeni Yayılmacılığına Karşı Mütakabiliyet”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri II. Cilt*, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 1133-1134

²⁵⁸ Azat Amabaryan ve Stepan Stepanyan, *Genotsid Armanyan*, Ermenistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi, Gitutyun Yayınevi, Erivan 1995, ve Armenotsid, Bkz. <http://www.genocide.ru/armenocide.html> aktaran: Cabbarlı, op. cit., s. 1221

Türkiye topraklarını bölebilirlerdi). Osmanlılar devletlerini kurtardı. Hitler ise “savaşla bağlantısı olmayan sivilleri yok etti, onları ölüm fabrikalarına yolladı. Hitler kendi sadık vatandaşlarını, rasyonel bir sebep olmaksızın, hatta Almanya’ya açıkça zarar verme pahasına bile yok etti.”²⁵⁹ Ermeni trajedisinin Yahudi Soykırımı’na sık sık denk getirilmesini vurgulayan “Yahudi Dünyası” dergisinin (ABD) yazarı olan Nehama Schwartz, Holokost’u “doğasında ve ölçeğinde” benzersiz olarak adlandırmıştır. “Birinci Dünya Savaşı sırasında, Ermeniler, Rusların yardımıyla, Türk topraklarında bir ayaklanmayı gündeme getirdi. Türkiye’nin pozisyonundaki herhangi bir ülke böyle bir ayaklanmayı bastırırdı “²⁶⁰.

Aslında “27 Mayıs 1915” tarihli Kanun’la ilgili üzerinde durulması gereken en önemli meselelerden birisi ne Kanunun hükümlerinde, ne de bu hükümlere esasen sevk ve iskânın uygulaması için gerekli tedbirlerle ilgili Meclis-i Vükela’nın 30 Mayıs 1915, 10 Haziran 1915 ve 28 Ağustos 1915 tarihli Kararları (Talimatnameleri) başta olmak üzere diğer düzenlemelerin hiç birisinde “tehcir” kavramına rastlanmamasıdır.²⁶¹ Örneğin Ermenilerin sevkiyle ilgili Meclis-i Vükela’nın 30 Mayıs 1915 tarihli tam adı şu şekildedir: “*Düşmanla İşbirliği Yapan, Masum Halkı Kaleden ve İsyân Çıkararak Vatana İhanet Eden Ermenilerin Musul, Zor, Halep ve Suriye’nin Bazı Bölgelerine Sevikleri İçin Meclis-i Vükela Kararı*”. Söz konusu belgelerde “sevk ve iskân” uygulaması ise “başka mahallere sevk ve iskân” (27 Mayıs 1915 tarihli Kanun’un 2. Maddesi) veya “tayin ve tesis edilen mahallere nakil (tenkil) ve iskân” şeklinde ifade edilmiştir. “Tehcir” kelimesi ise Arapça kökenli “hecera” fiilinden türemiş rubai (dört harfli) bir isimdir ve genellikle bir yerden başka yere göç ettirmek, hicret ettirmek anlamlarında kullanılmaktadır.²⁶² “Tehcir” kavramına bir tek 1917 yılında İsmet Paşa (İnönü) başkanlığındaki bir heyet tarafından hazırlandığı düşünülen “*Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekât-ı İhtilal iyesi: İlan-ı Meşruiyet’ten Evvel ve Sonra*” başlıklı bir raporda kullanılmış ve böylece bu kavram kabul edilerek yaygınlaşmıştır.²⁶³

Tehcir, zorunlu göçtür. Buna örnek olarak, 30 Ocak 1923 tarihinde Lozan’da Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan Ahali Mübadelesi Sözleşmesi’ gösterilebilir. Zorunlu ahali mübadelesinin sosyal, ekonomik, kültürel yönden birçok olumsuz sonuçları olsa da her iki

²⁵⁹ Аръе Барац. “Там и всегда” / Are Baraç. “Tam i vseгда” <http://abaratz.com/tam.htm> e.t. 26.06.2018

²⁶⁰ Нехамa Шварц. Урок заблудшим: что значит геноцид/Nehama Şvarç. Urok zabludşim: çto znaçit genoçid <http://evreimir.com/article.php?id=9684> aktaran: “Имел ли место геноцид в Османской империи? ”, loc. cit.

²⁶¹ Özdal, “Ermeni Sorununun Analizinde Önemli Bir Parametre: Tehcir Kavramı”, s. 597.

²⁶² Ibid, s. 597.

²⁶³ Ibid, s. 599-600.

devlet kendi insan unsurunu homojenleştirmiş, milli bütünlüklerini büyük ölçüde sağlayarak daha sağlam temellere oturtmuş, neticede bölgedeki barış nispeten temin edebilmiştir²⁶⁴

“Tehcir” kavramının İngilizcede karşılığı, anlamı “hudut harici yani sınır dışı etmek” olan “deportation” kelimesidir. Yani “tehcir” kelimesi “*bir ülkenin dışına çıkarılma, sürülme ve atılma...*” anlamlarında kullanılmaktadır.²⁶⁵ Hâlbuki “Sevk ve İskân Kanunu” ve bu Kanunun uygulanmasıyla ilgili düzenlemelere bakıldığında her hangi bir “sınır dışı” olayının söz konusu olmadığı, bu kişilerin o zamanki tüm imkânlar kullanılarak can ve mal varlıkları korunmakla²⁶⁶ Osmanlı İmparatorluğu’nun o dönemdeki sınırları içerisinde geçici süre için sevk ve iskân edildikleri görülmektedir. Kanun’da da olayın anlatımında sık sık “tenkil” (nakletme) tabiri kullanılmış olsa da hiçbir zaman Batı dillerinde sürgün anlamındaki “deportation, exil, banissement, proscription” gibi terimlerin Arapça karşılığı olan “nefy, ib’ad, itikâl, i’sikar” gibi tabirler kullanılmamıştır. Tüm bunlara rağmen olayı dramatize etmek amacıyla Ermeniler ve bazı Batılı yazarlar tarafından sürgün anlamına gelen terimler seçilmiştir ki bu da tarihi açıdan olduğu kadar filolojik açıdan da bir hatadır.²⁶⁷

Ermeniler 1915 olaylarını tanımlamak için “Medz Yeghern” ifadesini kullanmaktalar. “Büyük Felaket” anlamına gelen bu ifade ilk defa 5. Yüzyılda kaleme alınan ilk Ermeni İncisinde geçmiştir. 1915 olayları için kullanan ise Avetis Aharonian olmuştur. Başkan George W. Bus 24 Nisan 2003 tarihli konuşmasında Medz Yeghern’i değil ‘Great Calamity’ (Büyük Bela/Afet) terimini kullanmıştır. Buna Ermeniler üzüldükçe Türkler çok sevinmiştir. Barack Obama ise 24 Nisan 2009 konuşmasında ‘Metz Yeghern’ demiştir. Aslında durum görüldüğü kadar kolay değil. ‘Medz Yeghern’ denilince artık Ermeniler için eski sözlüklerdeki karşılıklarını anımsatmamaktadır. Yahudilere yönelik soykırımı tanımlamak için ‘Holocaust’, Ukraynalı kulaklara yönelik olanını tanımlamak için ‘Holodomor’ terimleri kullanıldığı gibi, Ermenilere yönelik sözde soykırımı tanımlamak için de ‘Medz Yeghern’ denilmektedir. Ancak, “Medz Yeghern” ifadesi Ermeni olmayan toplumlar için anlaşılması ve telaffuzu zor bir ifadedir. Öte yandan bu ifadenin diğer özel terimler gibi, hukuki bir karşılığı, bir yaptırımı yoktur. Hâlbuki 1915’te Ermenilere karşı işlenen suçun hesabının sorulabilmesi için hukuki bir terimle nitelenmesi gerekmektedir. Bazı Ermeniler ‘Soykırım’ terimi yerine

²⁶⁴ Kemal Gözler, "Devletin Bir Unsuru Olarak 'Millet' Kavramı", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 64, Kış 2001, s. 108-123 (www.anayasa.gen.tr/millet.htm; 1.5.2004). <http://www.anayasa.gen.tr/millet.htm> (05.07.2018)

²⁶⁵ Esat Arslan, “Ermeni Sorunu’nda Akılcı, Tarafsız ve Planlı Görüş Açıları”, (*Stratejik Araştırmalar Dosyası*, Sayı 7, Yıl 2, Sayı 7, 2001, s. 8); Mim Kemal Öke, *Yüzyılın Kanlı Davası Ermeni Sorunu 1914-1923*, (İstanbul: Aksoy Yayıncılık, Kasım 2000, s. 145’de dipnot no 191.) aktaran: Özdal, “Ermeni Sorununun Analizinde Önemli Bir Parametre: Tehcir Kavramı”, s. 597.

²⁶⁶ Ibid., s. 598.

²⁶⁷ Azmi Süslü, Tehcir Olayındaki Gerçekler, s .274 <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/188243> (05.07.2018)

'Medz Yeghern'in geçmesini ve ya birileri tarafından bilinçli olarak geçirilmesini Türkiye'nin resmi politikalarına verilen gizli destek olarak görmekteler.²⁶⁸

1.2. "SOYKIRIM" KAVRAMININ TANIMI

Günümüzde, "Genocide" ("Soykırım"), bir grup insanın kasten katledilmesi anlamına gelmektedir. Terim Yunanca genos-soy, kuşak, kabile ve Latince caedere - öldürmek kelimelerinden türemiş ve ilk defa Polonyalı Yahudi Rafal (Raphael) Lemkin tarafından 1943 yılında literatüre dahil edilmiştir.²⁶⁹ Lemkin, Osmanlı Ermenilerinin katliamlarını soykırım olarak tanımlayan ilk kişiydi.²⁷⁰ Polonyalı avukat olan Dr. Raphael Lemkin, bir grubun ulusal, etnik, ırksal veya dini grupları imha etme amacı ile işlediği yönetsel eylemleri karakterize etmek için "soykırım" kelimesini ortaya atmıştır.²⁷¹ Kasım 1944'te yayımlanan İşgal Altındaki Avrupa'da Eksen Kuralı'nda, "soykırım" kelimesi ilk kez basılmıştır. Genel olarak konuşursak, bir milletin tüm üyelerinin toplu katliamının gerçekleştirilmesi dışında, doğrudan imha edilmesi soykırım anlamına gelmemektedir. Burada grupların imha edilmesi amacıyla, ulusal grupların yaşamının temel dayanaklarının yok edilmesini amaç edinen farklı eylemlerin koordineli bir planını belirtmek amaçlanmaktadır. Böyle bir planın hedefinin, politik ve sosyal kurumların, ulusal grupların kültürünün, dilinin, milli duygularının, dininin ve ekonomik varlığının parçalanması, kişisel güvenlik, özgürlük, sağlık, onur ve hatta bu gruplara mensup bireylerin hayatlarının yok edilmesi olması gerekmektedir. Soykırım, bir bütün olarak ulusal gruba yöneliktir ve ilgili eylemler bireysel kapasitelerine değil, ulusal grubun üyeleri olarak bireylere yöneliktir. Soykırımın iki aşaması vardır: Birincisi, ezilen grubun ulusal modelinin yıkımı; diğeri ise, ezen grubun ulusal modelinin empoze edilmesi. Bu dayatma, nüfusun ortadan kaldırılmasından ve ezen grubun kendi vatandaşları tarafından sömürüldükten sonra, yalnızca o alan üzerinde kalmasına izin verilen ezilen nüfus üzerine yapılabilmektedir.²⁷²

²⁶⁸ Ayşe Hür, "1915'e ad ver(eme)mek: Aghed, Medz Yeghern, Soykırım", 2014 <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/1915e-ad-verememek-aghed-medz-yeghern-soykirim-1187604/> (21.07.2018)

²⁶⁹ Геноцид: Определение термина «Геноцид»/Genoçid:Opredelenie termina "Genoçid" <http://genocid.net/terminol.php> (09.09.2016)

²⁷⁰ Julia Rappaport, "Where Did the Word "Genocide" Come From?"

<http://facingtoday.facinghistory.org/where-did-the-word-genocide-come-from> (19.06.2018)

²⁷¹ Spingola Deanna, "The Ruling Elite: Death, Destruction, and Dominatio". *Trafford Publishing*, 2014. USA. s. 662

²⁷² Raphael Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation - Analysis of Government - Proposals for Redress*, Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1944, s s. 79 - 95. <http://www.preventgenocide.org/lemkin/AxisRule1944-1.htm> (19.06.2018)

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise Genocide kelimesi Holokost kelimesiyle beraber kullanılmıştır.²⁷³ 1948 yılından bu yana, soykırım Birleşmiş Milletler (BM) tarafından uluslararası bir suç olarak kabul edilmektedir. “Soykırım” kavramı resmen 1948 yılında Paris’te imzalanan, “Soykırım Suçlarının Önlemesi ve Cezalandırılması”yla ilgili Uluslararası Sözleşme’de (Cenevre Soykırım Sözleşmesi) aşağıdaki gibi tarif edilmiştir:

Soykırım-ulusal, etnik, ya da dinsel bir grubun kasıtlı bir şekilde tamamen veya kısmen yok edilmesine yönelik bir davranıştır.

Bahsi geçen Sözleşme’nin 2. maddesine göre aşağıdaki durumlarda ulusal, etnik veya dinsel bir grubun kasıtlı şekilde tamamen veya kısmen yok edilmesi “Soykırım” olarak değerlendirilmektedir:

- *Bu grup mensuplarının öldürülmesi;*
- *Grubun üyelerine ciddi bedensel ya da zihinsel zarar verilmesi;*
- *Bu grupların tamamen ve ya kısmen fiziksel varlığını ortadan kaldıracağı göz önünde bulundurularak, yaşam şartlarını bilinçli olarak değiştirmek;*
- *Grup içinde doğumları engellemek amacıyla etkileyici tedbirler almak;*
- *Bir grubun çocuklarını zorla başka bir gruba transfer etmek.*²⁷⁴

Sözleşmenin 3. Maddesine göre ise aşağıdaki filler suç olarak değerlendirilmektedir:

- *Soykırım*
- *Soykırım yapılması amacıyla komplo kurulması*
- *Doğrudan ve açık bir şekilde soykırımın yapılmasına tahrik etmek*
- *Soykırım yapmaya teşebbüste bulunmak*
- *Soykırım eyleminde iştirak etmek*²⁷⁵

Cenevre Sözleşmesi’nin 2. Ek Protokolü her ne kadar çatışmadan kaynaklanan nedenlerle sivil topluluğun yaşadıkları bölgeden zorla göç ettirilmesini suç olarak değerlendirirse de sivillerin güvenliği gereği ve askeri gereklilik gibi durumlarda bu uygulamayı istisnai durum olarak kabul etmiştir.²⁷⁶

²⁷³ “Genotsid, Obşie Svedeniya”, Bkz: <http://genocide.boom.ru/general.html> aktaran: Hatem Cabbarlı, “Sözde Ermeni Soykırım Propagandası ve Türkiye”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri* II. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007. s. 1218

²⁷⁴ Геноцид: Определение термина «Геноцид»,/ Genocid: Opredelenie terminu “Genocid”, loc. cit.

²⁷⁵ “Konventsiya o Preduprejdennii Genotsida i Nakazanii za Nego” Bkz, <http://www.genocide.ru/convention.html> aktaran: Cabbarlı, op. cit., s. 1218-1219

²⁷⁶ Cengiz Başak, Ermeni Soykırım İddiaları ve Uluslar arası Kriterler, *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri* (Der: İdris Bal ve Mustafa Çufalı), Nobel Yayınları, 1. Baskı, Ağustos 2003, s s. 477-479. aktaran: Ibid., s. 1219

Soykırım Sözleşmesi'nde, sözleşmenin geriye doğru uygulanabileceğini ifade eden hiçbir hükme yer verilmemiştir. Soykırımı Sözleşmesi'nin geriye doğru uygulanabilirliğini iddia etmek, Antlaşmalar Hukukuna dair Viyana Sözleşmesi'nin 28. Maddesinde yazılı kuralı görmezden gelmek demektir.²⁷⁷ Bu kural 2005 yılında yapılan bir düzenleme sayesinde Türkiye'nin iç hukukuna giren soykırım suçunu belirleyen ve aslında zaman aşımı öngörmeyen Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 76. maddesi için de geçerlidir.²⁷⁸

26 Kasım 1968 tarihinde, “Savaş Suçlarına ve İnsanlığa Karşı Suçlara Zamanaşımının Uygulanmaması Hakkında Sözleşme” kabul edilmiş ve 11 Kasım 1970 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Soykırım hukukuyla ilgili son düzenleme ise 17 Temmuz 1998 tarihinde kabul edilen Uluslar arası Ceza Divanı (UCD) Roma Statüsüdür. Henüz Türkiye'nin taraf olmadığı Statü ise 1 Temmuz 2002 tarihinde yürürlüğe girmiştir.²⁷⁹

“Soykırım” hukuki bir kavramdır. 1915 olaylarını “soykırım” olarak tanımlamak yetkili mahkemelerce mümkündür ve farklı ülkelerin parlamentoları bu yetkiye sahip değiller. Yani her ne kadar farklı ülkelerin parlamentoları 1915 olaylarını “soykırım” olarak kabul etseler de bu onların hukuki anlamda böyle bir hakka ve yetkiye sahip oldukları anlamına gelmemekte, aldıkları kararlar da hukuki sonuç doğurmamaktadır.²⁸⁰

Bir suçun soykırım olarak kabul edilebilmesi için ulusal, etnik, ırksal ve dinsel bir gruba mensup kişilerin sırf o gruba mensup olmaları gerekçesiyle kısmen veya tamamen ortadan kaldırılması amacıyla işlenmesi gerekmektedir. Buna “özel kasıt” denir ve bu “özel kastın” hiçbir kuşkuyla olanak tanımayacak şekilde kanıtlanması gerekmektedir. İspat yükümlülüğü ise davacıya aittir. Ayrıca burada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da grupları tanımlarken siyasal ve kültürel gruplara bu tanım içerisinde yer verilmemesidir.²⁸¹

Türkiye ile Ermenistan arasındaki ihtilaf özel kastın olup olmamasıyla ilgilidir. Bu aşamada hukuksal ve tarihsel unsurlar devreye girmektedir. Hukuksal unsur, özel kastın bulunup bulunmadığının yetkili mahkemelerce saptanmasıdır. Tarihsel unsurlardan kasıt karar almaya yardımcı olacak belge ve bilgilerin ortaya çıkarılmasıdır.²⁸² Tarihçi Stephan

²⁷⁷ Pulat Tacar, “Uluslar arası Adalet Divanı'nın Hırvatistan-Sırbistan Kararının Türk-Ermeni Gerginliğine Etkisi”, Türk Ermeni İlişkilerinin Yarını, *Yeditepe*, 2015. s. 213

²⁷⁸ Mensur Akgün, Sylvia Tiryaki, Diaspora için değil Türkiye için, Küresel Siyasal Eğilimler Merkezi (GPoT Center). İstanbul, s. 7 <http://www.gpotcenter.org/dosyalar/diaspora-icin-degil-Turkiye-icin.pdf> (05.07.2018)

²⁷⁹ Sadi Caycı, “Ermeni Sorunu: Türkiye Özü Dilemeli Mi?” 26 Eylül 2008

²⁸⁰ Mustafa Serdar Palabıyık, “Parlamento Kararlarına Karşı Mahkeme Kararları: 1915 Olaylarının Soykırım Olarak Değerlendirilmesine Uluslar arası Hukuk Açısından Bir Bakış” Türk Ermeni İlişkilerinin Yarını, *Yeditepe*, 2015. s. 170-171.

²⁸¹ Tacar, op. cit., s. 212

²⁸² Ibid., s. 212

Yerasimos tarihle hukuk arasındaki farkı şöyle özetlemiştir: *Hukukun amacı bir şeyi kanıtlamak, tarihin amacı ise izah etmektir.*²⁸³

Soykırımı Sözleşmesi'ne göre karar trajik eylemin vuku bulduğu ülkenin yetkili mahkemeleri veya taraflar anlaşırca bir uluslararası ceza mahkemesi tarafından verilecektir. Yani, mahkemenin yetkili kararı olmadan parlamentolar, hükümet üyeleri, akademisyenler ve medya mensupları tarafından bir eylemin soykırımı suçu olduğu konusunda karar vermeye hiçbir yetkileri bulunmamaktadır ve dolayısıyla verecekleri kararlar de siyasi nitelikli olacaktır.²⁸⁴

Batı Avrupa'da hem solcu, hem de sağcı çevreler, "soykırım" suçunun ne olduğunu çok iyi bilmekte ve bilerek bu suçu Türkiye'ye yamamaya çalışmaktalar. Mesele sadece siyasi, iktisadi yönetim kurmak, bölgeyi parçalayıp bölmek meselesi değil. Zamanaşımına tabi olamayan bir suç olan "soykırım", hukuki sonuçları beraberinde, kültürel olarak ta bir milletin hem mazisini, hem de geleceğini ilgilendirmektedir. Kısacası, "soykırım", sadece yapını değil, onun mensup olduğu milleti de alakadar etmektedir. Örneğin, bugünkü Almanlar da babalarının fiilini ister istemez üzerlerinde taşımaktadır. Soykırım ne devletle, ne idare adamlarıyla, ne de belirli bir partinin ideolojisi ve fiiliyle sınırlı değildir.²⁸⁵

1.3 OSMANLI DEVLETİ'NDE DİN VE MZHEP DEĞİŞTİRME ÖZGÜRLÜĞÜ

Fatih Sultan Mehmet Ermenileri ihya etmiş, başka dinden, ırktan olanlara özgürlük ve hoşgörü temin eden fermanını 28 Mayıs 1463 tarihinde, Bosna-Hersek'i fethettikten sonra, Milodraz'da yazdırmıştır. Aslı Bosna-Hersek Fojnica şehrinde Fransisken Katolik Kilisesi'nde korunan ferman yeni ortaya çıkarılmış olup, Kültür Bakanlığı tarafından Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yıldönümü dolayısıyla yayımlanmıştır. Bu ferman tarihte bilinen insan hakları hareketlerinin en eskisidir ve Fransız ihtilalından 326, 1948 Uluslar arası İnsan Hakları bildirgesinden 485, Amerika'nın keşfinden ise 29yıl önce uygulamaya konmuştur.²⁸⁶

Osmanlı yönetimi savaş sırasında Gayri Müslimlerin gerek askerdeki erkek gerekse de köyündeki eşlerinin Müslümanlığı kabul etmek için yapacakları müracaatları işleme koymama kararı olarak son derece hassas bir konu olan din ve mezhep hürriyetine saygısını

²⁸³Ibid., s. 219

²⁸⁴Ibid., s. 212

²⁸⁵İlber Ortaylı, "Soykırım İddialarının Arkasındaki Gerçekler", <http://www.hayyan.com/basin/ntvmsnbc/soykirimiddialari.html> (18.01.2001)

²⁸⁶ Münir Atalar, "Sözde Ermeni Soykırımı İddiasına Reddiye", *Ermeni Araştırmaları, 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, III Cilt ASAM-Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları No.3, Ankara 2003, s. 310

ortaya koymuştur. Öte yandan gayri Müslimlerin kendi aralarındaki mezhep değiştirmelerine normal bakmıştır. Gayri Müslim vatandaşların mezhep değiştirme taleplerine müdahaleyi “serbest-i edyan ve mezahip kaidesiyle gayri kabil-i telif” bularak Ermeni ve Rumlar arasında Katolik mezheplerine mensup iken Protestan mezhebine dahil olduklarından gerekli işlemlerin yapılmasını isteyen vatandaşların isteklerini kabul etmiştir. Devletin din ve mezhep değişimine olumlu bakmamasının nedeni 1319 (1901) senesinden sonra Rumeli’de Bulgar ve Rum komitelerinin zor kullanarak, ahaliyi tehdit ederek dini bağlılığını patrikhaneden eksarhhaneye ve eksarhhaneden Patrikhaneye çevirmek için sürekli gerçekleştirdikleri asayiş bozucu “tesirat ve tesvilatının izalesidir”.²⁸⁷

Tanzimat Fermanı’nı 1839 yılında ilan edilinceye kadar Osmanlı Devleti’nde gayrimüslimlerin idari ve siyasi hakları diğer hukuk branşlarında olduğu gibi genellikle İslam Hukuku kurallarına göre düzenlenmekteydi. Bu nedenle zimmîler yani gayrimüslim tebaa için bazı kısıtlamalar vardı, onlar Müslümanların yararlandığı siyasi ve idari hakların hepsinden yararlanamıyorlardı. Tanzimat Fermanı’nda her ne kadar ilk defa resmi olarak hukuki eşitlik kavramı ifade edilmiş olsa da Ferman’da siyasi haklardan açık bir şekilde bahsedilmemiştir. Bunun yanı sıra 1840 yılından itibaren hukuk alanlarında yapılan düzenlemelerle gayrimüslimlere önemli bazı siyasi ve idari haklar tanınmıştır. 1856 Islahat Fermanı’yla ise İslam Hukuku kurallarına aykırı olsa da gayrimüslimlere siyasi haklar verilmiştir. 1876 yılında ilan edilen Kanun-i Esasi’de din ve mezhebine bakılmaksızın herkes Osmanlı vatandaşı olarak kabul edilmiş, ilk mecliste birçok gayrimüslim temsilci de yer almıştır.²⁸⁸

1.4. DIŞ GÜÇLER

Winston Churchill’in 1936 yılında Avam Kamarası’nda yaptığı bir konuşmada; “*Bir damla petrol, bir damla kandan daha değerlidir*” sözlerini doğrularcasına stratejik bir ham madde olmasının yanı sıra petrolün yeryüzünde dengesiz bir şekilde dağılım göstermesi, daha 19.yüzyıldan itibaren fitili ateşlemeye yetmiştir.²⁸⁹

Fransız İhtilali ile başlayan milliyetçilik akımına Ermeni kilisesinin öncülük etmiştir. Milliyetçiliğin kökeninde duran millet/nation kavramı kiliseler öncülüğü ile yayılmıştır.

²⁸⁷Cezmi Eraslan, “II. Mesrutiyet’ten Tehcire Osmanlı Devletinin Ermenilere Yönelik Politikası”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, I. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 68

²⁸⁸Gül Akyılmaz, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin (Ve Ermenilerin) İdari ve Siyasi Hakları”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, I. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 81

²⁸⁹Ulvi Keser, “Uluslar arası Petrol Rekabeti Bağlamında Fransa’nın Ortadoğu Politikası ve Ermeni Yaklaşımı”, *Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, Erciyes Üniversitesi-Neşehir Üniversitesi II. Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS-II)*, Cilt 4. 22-24 Mayıs 2008. s. 281

İngiltere'nin Ermeni Protestan kilisesi kurma yolunda başladığı faaliyetler Ermeni milliyetçiliğinin de çekirdeğini oluşturmuştur. Daha sonra bu yolda devam edilerek Ermeni edebiyatı,dili ve kültürü üzerinde bir takım çalışmalar yapılmıştır. Ancak Ermeni olaylarının faaliyet kazanması Rus ve İngiliz hedeflerinin Doğu Anadolu'da çelişmesi ve Ermenilerin kısıktırılmasıyla başlamıştır.²⁹⁰

Batının Ermenilerle ilgilenmesinin genel olara bu sebepleri olmuştur:

- Ekonomik menfaatler
- Doğu Anadolu'nun stratejik durum
- Psikolojik sebepler²⁹¹

1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı bir tek gidişatı yönünden değil aynı zamanda sonuçları açısından da Osmanlı Devleti için ağır neticeler doğurmuştur. Şöyle ki savaş sonucunda yapılan Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesi ve onun tadili olan Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi sayesinde günümüze kadar devam eden Ermeni sorunu ortaya çıkmıştır. Ermenilerin Berlin Kongresindeki faaliyetleri sonucunda Ermeni meselesi devletlerarası arenalara taşınmış, Ermeniler Anadolu'da zaman zaman çıkardıkları isyanlarla devletlerin dikkatlerini bu topraklara çekmeye çalışmışlardır.²⁹² Berlin Konferansına kadar büyük güçlerin önemsemediği Ermeni meselesi özellikle Berlin Konferansından sonra Avrupa'da anti-kölecilik, liberalizm, insan hakları gibi değerlerin yavaş yavaş ön plana çıkmasıyla Avrupa devletlerinin daha çok ilgisini çekmeye başlamıştır.²⁹³ Bu Antlaşmalardan sonra ise Osmanlı İmparatorluğu neredeyse taraf olduğu tüm uluslararası antlaşmalarda Ermeniler ve Ermeni Sorunu ile ilgili hükümlerle karşılaşmak zorunda kalmıştır. Bahsi geçen antlaşmalar ve Ermenilerle ilgili maddelerini şöyle sıralayabiliriz: 3 Mart 1918 Brest-Litovsk Antlaşması'nın 4. Maddesi; 30 Ekim 1918 Mondros Silah Bırakışması'nın 4 ve 24. Maddeleri; 30 Ocak 1919 Paris Barış Konferansı ve 24 Nisan 1920 San Remo Konferansı Kararları; 10 Ağustos 1920 Serves Antlaşması'nın VI. Bölüm Hükümleri, 88–93. Maddeleri.²⁹⁴ İtalya'nın San Remo şehrinde 19 Nisan 1920 tarihinde toplanan milletlerarası

²⁹⁰ Ahmet Oğuz, “Meşrutiyet'in Ermeni Milliyetçiliğinin Doğmasına Etkisi ve Bu Dönemde Türk-Ermeni İlişkileri ve Bu İlişkilerin Basına Yansıması”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi II. Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS-II) , Cilt 1. 22-24 Mayıs 2008. s. 171

²⁹¹ Hamit Pehlivanlı, “Ermeni Terörü: Tehcire Giden Yol”, <http://archive.is/Nl25q> (05.07.2018)

²⁹² İbrahim Aykun, “Tokat ve Çevresinde Ermeni Olayları (1894-1897)”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, I. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 335

²⁹³ Sabit Duman, “Tehcir Sırasında Doğu Anadolu”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, I. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 558

²⁹⁴ Barış Özdal, “Ermeni Sorununun Analizinde Önemli Bir Parametre: Tehcir Kavramı”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, I. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 593.

bir konferansta Anadolu Türkleri ile Orta Asya Türklerinin birleşmesini önlemek için onlar arasına Ermenilerden oluşan bir duvar örmenin önemi üzerinde durulmuştur.²⁹⁵

Fransız İhtilalı sonucunda ortaya çıkan ve Napolyon savaşlarıyla tüm Avrupa'ya yayılan milliyetçilik akımı ve emperyalizm çok uluslu yapıya sahip Osmanlı'nın XIX. yüzyılda ekonomik ve siyasi yönlerden çökmesinde önemli paya sahip olmuştur. O dönemlerde İngiltere, Fransa ve Rusya gibi emperyalist güçler kendi amaçlarını Osmanlı topraklarında gerçekleştirebilmek için milliyetçilik ilkesini kullanmış ve yüzyıllardır Osmanlı topraklarında dostça yaşayan Türklerle azınlıkları bir birlerine düşürmüşlerdir.²⁹⁶

Sivas Amerikan Konsolosu Milo A. Jewett'in Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporda da belirttiği gibi Ermenilerin 1876-1878 yıllarına kadar Türklerle bir sorunu olmamış, bölücülük ve bağımsızlık düşünceleri bulunmamış ve Ermeniler Anadolu'nun hiçbir yerinde çoğunluk teşkil etmemişlerdi.²⁹⁷ Hatta Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu'nda "milleti sadıka" olarak nitelendirilmişler.²⁹⁸

Ermenileri yönlendirmek için kendi çıkarları doğrultusunda zaman zaman çelişen bazen de iş birliği içerisinde olan dört dış güç vardı. Bunlar Amerika, Rusya, İngiltere ve Fransa'ydı.²⁹⁹

19. yüzyıldan itibaren gelişen politikalar sayesinde ABD, Ortadoğu topraklarında etkili olmaya çalışmış ve bu niyetine ulaşmak için de kendilerine yakın bir toplum belirleyerek onlar aracılığıyla taraftar kazanma yolunu seçmiştir.³⁰⁰ American Board of Commissioners for Foreign Missions adlı teşkilat 1851'de Sivas il merkezinde, 1852'de ise Mezifon'da birer misyoner merkezleri açmıştır. Ermenileri yanlarına alan, onları Protestan mezhebine dahil etmeye çalışan merkezler Ermenilere sahip çıkacakları yönünde propagandalara başlamışlardı.³⁰¹ Amerika'nın ilgisi sadece dini boyutlu değildi, ticari ve siyasi açıdan nüfus etmenin inceliğini de taşımaktaydı.³⁰²

²⁹⁵ Ermenistan Cumhuriyeti, <http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/ermenistan.htm> (05.07.2018)

²⁹⁶ Oral Sander, *Siyasi Tarih*, İmge Yay., Ankara, 1994, s. 152-157, 165-170 aktaran: Dilşen İnce, "XIX. Yüzyılda Amerikan Okullarının Ermeni İsyanlarındaki Etkileri: Merzifon Anadolu Koleji Örneği", *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri I. Cilt*, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 463

²⁹⁷ Necati Demir, "Ermeni Hareketlerinde Sivas", *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri, I. Cilt*, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 277

²⁹⁸ Özdal, op. cit., s. 591

²⁹⁹ Demir, op. cit., s. 277

³⁰⁰ Emine Dinçer, "Amerika'nın Osmanlı Devleti İle İlgilenmesi ve Okulların Açılması", Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, *Erciyes Üniversitesi-Neşehir Üniversitesi II. Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS-II) 22-24 Mayıs 2008*, s. 47

³⁰¹ Kemalettin Kuzucu, "Sivas'ta Ermeni Hareketleri ve Yerel Yönetiminin Uygulamaları", *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Asam yay., Ankara, 2003, s. 518, aktaran: Ibid., s. 277

³⁰² Dinçer, op. cit., s. 47

Osmanlı Devleti'yle Amerika arasında ilişkilerin başlaması ve gelişmesinde ticari faaliyetler ilk ve temel unsurlardan biri olmuştur. Bu faaliyetlerde misyonerlerin rolü yadsınamaz. Dini konuların yanı sıra mali ve iktisadi konularla da meşgul olan Amerikan misyonerleri potansiyel olarak yer altı ve yerüstü zenginliklere sahip Osmanlı topraklarında bölgenin haritasını çizmiş, bir takım vesile ve isimler altında ellerine fırsat geçtikçe kuyular açtırmış ve kazılar yapmışlardır.³⁰³

Amerikalıların Ermenilere ilgi duyması o dönem dağınık bir şekilde yaşayan Ermeniler için yeni ufuklar açmış oldu. Ermenilerin ihtiyaç duydukları enerji Amerikan misyonerlerin açtıkları okullarla sağlanmış oldu. Osmanlı sözde insani amaçlarla açılmış olan bu okulların faaliyet göstermesine bazı şartlarla izin verse de zamanla bu okullar Osmanlı kurallarını çiğnemeye başlamışlardır.³⁰⁴ Amerikalılar Ermenice yayınlar da yapmaktalardı ve onların açtıkları okullar, misyonerlik merkezleri sayesinde bu bölgeler Kurtuluş Savaşı'nın sonlarına kadar kan gölüne çevrilmişti.³⁰⁵ Eğitim vasıtasıyla ekilen ayrılıkçı tohumlar kısa sürede meyvesini vermeye başlamıştı. Bu okullar sayesinde yenedünya ile tanışan Ermeniler oraya göç etme şansı yakalamışlardı. Böylece Ermeni diasporasının çekirdeği oluşmuştur. Amerika'dan geri dönen gençler ise cemaatleri içerisinde bağımsızlık düşüncelerini yaymış ve sonuçta bu ayrılıkçı düşünceler zamanla eylem boyutuna geçmiştir. Bu silahlı hareketler günümüze kadar gelebilecek sonuçlar doğurmuştur.³⁰⁶

Ermeni olayları yalnızca ABD'ndeki diplomatik çevrelerden destek almamıştır. Ermenilere verilen destekler arasında Rockefeller vakfının yaptığı para yardımı³⁰⁷ ve Papa'nın girişimlerde bulunması da vardı.³⁰⁸

Berlin Konferansı'ndan sonra İngiltere de Ermenilerin koruyuculuğunu yapmaya başlamıştır.³⁰⁹ Almanya'nın siyasi birliğini tamamlaması ve sömürge politikasına başlamasının, İngiltere'nin "Ermeni Meselesi'ne" destek vererek, Osmanlı ile ilgili politikalarında değişiklik yapmasında çok büyük etkisi olmuştur. Osmanlı Devleti'ni yaşatmanın artık çok riskli olacağını düşünmeye başlayan İngiltere, onun topraklarında kendisinin yerleşmesinin yanı sıra, bu topraklarda kendi yönetimi altında *tampon devletler*

³⁰³ Metin Hülagü, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyoner, Ermeni, Terör ve Amerika Çerçevesinde Türkiye", Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, *Erciyes Üniversitesi-Neşehir Üniversitesi II. Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS-II)*, Cilt 3. 22-24 Mayıs 2008. s. 101

³⁰⁴ Dinçer, , op. cit., s. 47

³⁰⁵ Demir, op. cit., s. 278

³⁰⁶ Dinçer, op. cit., s. 47

³⁰⁷ The Washington Herald, 12 Eylül 1915, s. 10. aktaran: Mahir Küçükvatan, "Tehcir Kararı Üzerine Amerika Kamuoyunda Ermeni Propagandası", ÇTTAD, XII/24, (2012/Bahar), s s. 87-107, s. 96

³⁰⁸ The Washington Times, 14 Eylül 1915, s. 9. aktaran: Küçükvatan, op. cit., s. 96

³⁰⁹ Demir, op. cit., s. 278

kurmanın daha büyük avantaj sağlayacağını düşünmeye başlamıştı. İngiltere'ye göre Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması sürecinde olduğu gibi bir sürecin izlenerek Ermenistan devletinin kurulması Ermenileri İngiltere'ye borçlu ve minnettar hissettirecektir. Bu politika sayesinde Doğu Anadolu'da kurulacak tampon bir devlet aynı zamanda Çarlık Rusya'sının güneye yayılmacılığının önüne de bir set çekmiş olacaktır. Böylece siyasetin ağırlık merkezi de Avrupa'dan Ortadoğu'ya doğru yer değiştirecekti.³¹⁰

Ruslarla Ermenilerin münasebetlerinin başlaması 17. Yüzyılın ortalarına dayanmaktadır. I. Petro Doğu ticaretinde Ermenilerden faydalana bilmek için onlara her türlü dini ve dünyevi imtiyaz ve garanti vaat ederek Rus topraklarında yerleştirmiştir. Böylece Ermeni-Rus ilişkileri kısa sürede gelişmiştir.³¹¹ 20. Yüzyılın başlarında Ruslar, “sıcak denizlere” inmek, Osmanlı devleti üzerindeki emellerini gerçekleştirebilmek için Hıristiyan olan Ermenileri yanlarına almaya çalışmışlardır. Bunun için de Eçmiyazın Katalikosluğu aracılığıyla Türkiye'deki Ermeni kilisesine manevi baskı uygulamayı ve öte yandan da Ermenileri Ortodoks inancına katmayı denemişlerdir.³¹²

1910–1916 senelerinde RF Dışişleri Bakanı olmuş Sergei Sazonov'un sözlerinden de anlaşıldığı üzere Osmanlı İmparatorluğu'nu “zayıflatmak” maksadıyla Rusya “Türkiye'deki Ermenilere verilen desteği devlet meselesi olarak görüyordu”. Yani, 1912'den itibaren Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermeni nüfusu yaşayan bölgelerinde reformlar uygulanması konusunu İstanbul'un önüne yeniden koyması aslında Rusların Ermenilerin kaderi için endişelendikleri anlamına gelmiyordu. Her zamanki gibi, “Ermeni faktörü” sadece Osmanlı İmparatorluğu'nu zayıflatmak için St. Petersburg tarafından kullanılmaktaydı. O zamanlar “Ermeni Harekâtı”na “sahip çıkmış” İngiliz ve Fransızlar ise buna karşı çıkmamışlardır. Londra ve Paris Rusya ile olan sınırlarda (“Ermeni yanlısı” sorunların öne sürülmesiyle) eylemlerin yoğunlaşması halinde, Berlin ve St.Petersburg'un birbirlerini müttefik babında görebileceklerine umut etmişlerdir. Böylece, Almanya'nın İstanbul müttefiki olarak konumu zayıflayacaktı. Dolayısıyla, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Orta

³¹⁰ Selma Yel, Ahmet Gündüz, “Ermeni İsyanlarının Meydana Gelmesinde İngiltere'nin Rolü ve Sebepleri (1890-1895)”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, *Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi II. Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS-II)*, Cilt 4. 22-24 Mayıs 2008. s. 101

³¹¹ Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi (1906-1918),Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:23, Tercüme eden: M.Fethi Atay, Özlem Ertug (Eraydın), s. 4-8

³¹² Abdurrahman Küçük, “Ermeni Kilisesi ve Terör”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 737

Doğu'daki Almanya'nın politik etkisini kısıtlanmasındaki çıkarları bu aşamada örtüşmekteydi.³¹³

Ruslar Osmanlı Devleti'ne zarar vermek için terör yolunu seçmişlerdi. 2 Kasım 1914 Osmanlı-Rus savaşını başlatmadan önce Ruslar Ermeni çetelerini gerilla savaşı yapabilecek şekilde örgütlenmiş, Osmanlı topraklarına gizli yollarla silah ve malzeme geçirerek Ermeni köylerinde depolamışlardı. Rusların silahlandığı 30.000 kişinin yarısı savaş sırasında Rus ordusuna katılırken diğer yarısı ise Türk ordusunu arkadan yıpratmaya çalışmıştır.³¹⁴ Türk Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Direktörü Ömer Lütem, “Birinci Dünya Savaşı sırasında, ülkenin doğusunda Osmanlı İmparatorluğu'nun Rus birliklerine ve Rusya tarafında olan Ermeni çetelerine karşı savaştığını ve öte yandan arka cephede de Ermeni ayaklanmasına karşı kendisini savunmak zorunda kaldığını ileri sürmektedir. Sonuçta, Osmanlı birlikleri iki cephede savaşmıştır.”³¹⁵

Osmanlı Ermenilerinin “güneyde Rus yayılmacılığının ajanları olduğunu” belirten “Ermeni Vestnik” («Армянский вестник») dergisinin yazı işleri müdürü Karen Mikaelyan'ın cesaretini kabullenmek gerekiyor. “Ermeniler Siyonistlerin onlara tavsiyede buldukları gibi, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlılıklarını sürdürebilirlerdi, fakat aktif bir Rus yanlısı pozisyon almayı tercih ettiler”³¹⁶.

Osmanlı makamlarının Ermeni tebaası tarafından atılan adımlar konusunda endişelileri doğaldır. Bu nedenle Türkiye'nin Rusya Büyükelçisi Taşkent Kurtuluş'un da belirttiği gibi, “24 Nisan 1915'te hükümet yıkıcı faaliyetleri nedeniyle Ermeni komitelerini kapmış ve liderlerini tutuklamıştı. Ermeniler tarafından soykırım günü olarak adlandırılan bu tarih, 235

³¹³ Докладная записка министра иностранных дел С.Сазонова Совету министров по Армянскому вопросу/Dokladnaya zapiska ministra inostrannih del S.Sazonova Sovetu ministrov po Armyanskomu vorposu <http://www.grazhdanin.com/grazhdanin.phtml?var=Arkhiv/2002/16-17/statya5&number=?16-17%C2%A02002%D0%B3>, Альфред фон Тирпиц. «Воспоминания» <http://base13.glasnet.ru/text/tirpitz/t14.htm> aktaran: Имел ли место геноцид в Османской империи?/Alfred Fon Tirpiç. “Vospominaniya”

IslamNews: <https://www.islamnews.ru/news-imel-li-mesto-genocid-v-osmanskoj-imperii/> (20.06.2018)

³¹⁴Azmi Süslü, *Ermaniler ve 1915 Tehcir Olayları*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi yay., Ankara 1990, s. 88, Durmuş Yalçın ve diğerleri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1. Atatürk Araştırma Merkezi yay.*, Ankara 2000, s. 100 aktaran: Demir, op. cit., s. 280

³¹⁵ Омер Лютем, “Турция отвергает обвинения в геноциде Армян”./ Omer Lyutem, “Turçiya otvergaet obvineniya v genoçide Armyan” http://www.ng.ru/polemics/2001-09-05/10_turku.html (26.06.2018)

³¹⁶ Карен Микаелян. “Преодоление заблуждений.Карабахская проблема в аспекте российско-американских отношений”./Karen Mikaelyan. “Preodolenie zabljudeniy. Karabakhskaya problema v aspekte rossiysko-amerikanskikh otnoşenie”. <http://www.hayastan.ru/Vestnik/vestnik.phtml?var=Arkhiv/2000/1-2/statya6&number=?1-2+2000Ц>. aktaran: Имел ли место геноцид в Османской империи? / İmel li mesto genoçid v Osmanskoj imperii? IslamNews: <https://www.islamnews.ru/news-imel-li-mesto-genocid-v-osmanskoj-imperii/> (20.06.2018)

Ermeni eylemcinin İstanbul'da tutuklandığı tarihtir “.³¹⁷ Avustralyalı gazeteci Tarihçi Alan Moorehead de Türklerin Ermenileri ülkenin içinde beşinci kolon (pyataya kolonna) olarak görmeleri için gerekçeleri olduğunu iddia etmiştir.³¹⁸

Ermeni kilisesini “Ermeni Terör örgütleri” ile işbirliğine zorlayan Ruslar kiliselerin silah deposu olarak kullanılmasını da teşvik etmekteydi. Eğer kilise kısmen de olsa Terör örgütlerini desteklemeseydi bu gün belki de “Ermeni Sorunu” gündemde olmayacaktı, yaşananlar yaşanmayacaktı ve bu konu sadece “tarihi bir olay” gibi tarihte kalacaktı. Bu da Ermeni Kilisesinin halk üzerinde ne derecede önemli etkiye sahip olduğunu göstermektedir.³¹⁹

Bütün olup bitenleri Ermeni kaynakları ışığında hikâye eden Esat Uras şu sonuca varmıştır: “Şu halde isyan, Rus ordusuna iştirak, gönüllü alayları, Osmanlı ordusuna taarruz, tehcirden değil, bilakis “tehcir”, bu hareketlerden çıkmıştır. Uluslararası vaziyet ve Çarlık Rusya’sının temayülü, hiçbir zaman Ermenistan muhtariyetini vücuda getirmek değildi.” Rusya’nın başka hesabı vardı. Bu bölgeden yol bularak Akdeniz’e ulaşmak! Fakat kesinlikle buraları Ermenilere bırakmamak! Hatta onların hesabında, Rusya’dan getirilecek muhacir Rus Kazaklarıyla Fırat havzasında bir Rus kolonisi yaratmak söz konusuydu. Zaten Ruslar bunu açıkça dile getirmekteydi: “Ermenistan’a nasıl muhtariyet verilir ki bu mıntıklar Rus burjuvazisine Ermenilerden daha ziyade lâzımdır, kıymetlidir.”³²⁰ Demek ki Rusların asıl amacı “Ermenisiz Ermenistan”dır. Bu da farklı zamanlarda defalarca telaffuz edilmiştir.³²¹

1.5. ERMENİ MESELESİYLE İLGİLİ KAYNAKLAR

Osmanlı Ermenilerinin zor durumlarıyla ilgili *The New York Times* gazetesinde ilk haberler 11 Kasım 1914 tarihinde yayınlanmıştır. 3 Kasım 1914 tarihinde Rusya’nın Osmanlı’ya savaş ilan etmesinden yaklaşık bir hafta sonra yayınlanan bu haberde temel kaynak olarak İstanbul’dan ABD’ye gelen mülteciler gösterilmektedir. Mülteciler asıl kurbanların Ermeniler olduğunu, ancak tüm Hıristiyanların ve yabancıların büyük tehlikede olduğunu belirtmekteydi. Bu dönem yayınlanan haberlerin genel özelliklerine baktığımızda bazı hususlar dikkat çekmektedir. Haberlerde kaynaklar “Constantinopole’den gelen bir

³¹⁷ Ташкент Куртулуш. Выступление в российской газете «Труд» (18 мая 2005 г.)/Taşkent Kurtuluş. Vıstuplenie v rossiyskoy “Trud” (18 maya 2005 g.)
<http://www1.trud.ru/Arhiv/2005/05/18/200505180870406.htm>

aktaran: Ibid

³¹⁸ Мурхед А. Борьба за Дарданеллы./Murhed A. Borba za Dardanelli.
http://militera.lib.ru/h/moorehead_a/05.html (26.06.2018)

³¹⁹ Küçük, op. cit., s. 740-745

³²⁰ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Ankara, 1950, s. III. s. 611-612 aktaran: Zeyrek, op. cit., s. 151

³²¹Ibid., s. 151

adam”, “bilgi sahibi çevreler”, “güvenilir kaynaklar” şeklinde verilmekteydi. Daha çok genellemelerin hakim olduğu haberlerde tarih, yer, kişi adlarına, ayrıca haberleri yazan kişinin ismine ve ya imzasına rastlanmamaktadır. Haberlerde Ermenilerin hayatlarının tehlike altında olmasının nedeni olarak savaş ile patlak veren Hıristiyan-Müslüman çatışması gösterilmektedir. Bahsi geçen haberlerde hiçbir şekilde Ermenilerin Ruslarla işbirliği yaptığına ya da Türkler aleyhine çalışmıştırgına dair herhangi bir bilgiye yer verilmemektedir. Aksine Türklerin, Ermenileri Ruslara karşı sempati duymakla ve casusluk yapmakla suçladığından bahsedilmekte, aslında ise bu durumun Türklerin Ermenilere saldırmak için kullandıkları bir bahane olduğu belirtilmektedir.³²²

İkinci Dünya Savaşının sonlarına kadar sözde Ermeni soykırımıyla ilgili iddiaların dayandığı, bu iddiaları ileri sürenler ve Ermenilerin kendileri tarafından da başvurulmuş üç ana kaynak mevcut olmuştur. Ortaya çıkma tarihlerine göre bu kaynakları şöyle sıralaya biliriz:

1. 1916 yılında basılan, “Ermenilere Yapılan Mezalim, Bir Milletın Katli” başlıklı, Tonybee tarafından editörlüğü yapılan, Bryce Raporu diye tanımlanan İngiliz Mavi Kitabı.

2. Savaş sırasında İstanbul’da son ABD Büyükelçisi olan Morgenthau’un yazdığı ve 1918 senesinde basılan “Ambassador Morgenthau’s Story” isimli hatırat. Prof. Dr. Heath Lowry Amerikan arşivlerinde yaptığı araştırmalar sonucunda 1990 yılında The History Behind Ambassadors Morgenthau’s History isimli kitabını yayımlayarak aslında Büyükelçinin kitabındaki hususların gerçeklikten uzak olduğunu ortaya çıkarmıştır.

3. Ermeni katliamına ilişkin olarak sözde Talat Paşanın talimat telgraflarını derleyerek, “Naim Beyin Hatıratı” isimli, Aram Andonian’ın yazdığı ve 1920 yılında basılan kitap. Bu kitabın mahiyeti ise Şinasi Orel ve Süreyye Yuca’nın 1983 yılında yayınladığı, Ermeniler tarafından Talat Paşa’ya atfedilen “Telegrafların Gerçek Yüzü” isimli kitapta ortaya koyulmuştur. Bu kitabın İngilizce tercümesi de mevcuttur.³²³

24 Kasım 1945 tarihinde London Times gazetesinde yayınlanan “Nazi Almanya’sının Savaş Yolu” adlı bir makalede yer alan, Hitler’in sözde, “*Ermenilerin Köklerinin Kazınmasından Bugün Bahseden Var mı?*” demiş olması hususu İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra dördüncü kaynak olarak bunlara ilave edilmiştir. Fakat gene Prof. Dr. Heath Lowry yaptığı araştırmalar sonucunda 1985 yılında, Political Communication and Persuasion dergisinin üçüncü cildinin ikinci sayısında yayınladığı The U.S Congress and Adolf Hitler on

³²² The New York Times, 11 Kasım 1914. aktaran: Kavaklı, op. cit., s. 44-48

³²³ Kamuran Gürün, “İngiliz Mavi Kitabı ve İstanbul Divanı Harbi”, *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, I. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayını, Ankara, 2003, s. 53

the Armenians başlıklı makalesinde Hitler'e atfedilen sözlerin nasıl uydurulduğunu açıklamıştır.

2002 yılında Fransa meclisinde Ermeni tasarısı kabul edilirken bazı milletvekillerinin, aynı zamanda kararın raportörü M. François Rochebloine'in, "1915'de İstanbul'da cereyan eden mahkemeler Ermeni Genocide'ini zaten teyit etmiştir" söylemesinden sonra bu beyanat son zamanlarda kaynak olarak kullanılmaya başlanmıştır. Böylece, 1919 yılında Osmanlı Hükümeti'nin sözde Ermeni katliamıyla ilgili kurduğu Nemrut Mustafa Paşa Divanı Harbi Türkler aleyhine kullanılmıştır.³²⁴

Yanlış bilgi içerdikleri kanıtlanan üç kaynağa artık değinilmese de "Mavi Kitap"ın nasıl hazırlandığı ayrıntılarla izah edilmiş olmasına rağmen son zamanlarda yapılan yeni baskısından sonra yine kaynak olarak kullanılmaya başlanmıştır.³²⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1914 Kasım tarihinde Almanya'nın yanında savaşa katılması Hindistan Müslümanlarında Türkler lehine sempati uyandırması İngilizler için sıkıntı yarattığından, Türkleri onların gözünde aşağılamak, sempatiyi yok etmek için yeni bir yol arayışına girmişlerdir. Bu arayışların sonucu olarak Mavi Kitap ortaya çıkmıştır. Fakat Türklerle karşı kullanılacak her hangi bir husus yoktu. İngilizlerin arayış içerisinde olduğu bir zamanda Osmanlı'nın Sevk ve İskân Kanunu'nu uygulaması onlar için aranan fırsattı. Osmanlı ordusu için sorun çıkaran problemleri ortadan kaldırmak amacıyla uygulanan Sevk ve İskân Kanunu sonradan "tehcir sorunu" ve "sözde Ermeni soykırımı" olarak karşısına çıkarılmıştır. Yani Mavi Kitap'ı ortaya çıkarma çabası aynı zamanda "sözde Ermeni soykırımı" sorununu da ortaya çıkarmıştır. Mavi Kitap aslında sözde Ermeni soykırımının Ermenilerden ziyade, İngilizlerin hedeflerine hizmet ettiğini gözler önüne sermiştir.³²⁶

Ermeni meselesiyle ilgili en sağlam kanıt "Talat Paşa'nın Belgeleri"dir. 1915 olayları sırasında Osmanlı'da Dâhiliye Nazırı ve Sadrazam olan Talat Paşa "Sevk ve İskân Kanunu"nun uygulanması bittikten sonra İçişleri Bakanlığı'nın bünyesindeki "İskân, Arşivler ve Muhacirler Müdürlüğü"ne sonuç listeleri hazırlatmış ve listelerin bir kopyasını da kendine almıştır. Mehmet Talat Paşa'nın özel arşivinde bulunan bu belgeler eşi Hayriye Talat hanımdan 1982 senesinde alınmış ve Paşa'nın ölümünden 85 yıl sonra ilk defa yayınlanmıştır. Bu belgelerde de gözüktüğü üzere 1915 olayları "soykırım" değildir. İttihat ve Terakki iktidarı Nazi Almanya'sı gibi "kesin çözüme" gitmeyi düşünmemiş, Anadolu'nun farklı bölgelerinde yaşayan Ermenilerin bir kısmını "geçici olarak" başka yerlere nakletmiş ama

³²⁴ Gürün, op. cit., s. 53-54

³²⁵ Ibid., s. 54

³²⁶ Ibid., s s. 54-57

herhangi bir yerleşim bölgesinin boşaltılması gibi bir durum söz konusu olmamıştır. Talat Paşa'nın özel arşiv belgeleri Türkiye için "suç delili" değil, I Dünya Savaşı sırasında sınırlarda yaşayan birliklerimizi son derece zor durumda bırakan bir ayaklanmaya karşı devletin "meşru müdafaa" kanıtıdır.³²⁷

Sözde Ermeni Soykırımı'nın gerçekleştiği 1915 senesinden sekiz yıl sonra, yani 1923 yılında Türkiye Ermenilerinin dönemin Dışişleri Bakanı İsmet İnönü'ye Şükran Plaketi vermesi sözde Ermeni Soykırımı iddialarına en güzel yanıtıdır. Ermeni iddialarını yalanlayan Türkiye Ermenilerinin Takaddüme-i Şükranıyesi'nde İsmet Paşa Hazretlerine "Kursal vatanımızın ulu kurtarıcısı" diye hitap edilmekte ve Mevla Seni Eylesin Muammer, yani "Allah uzun ömür versin" denilmektedir. Türkiye Ermenilerinin bu plaketi sivil toplum kuruluşu olan Koru Lions Kulübü'nün girişimleri ile 2006 senesi yılbaşı kartına konu olmuştur. Bir tarafında şükran plakentinin resmi, diğer yanda Lozan Antlaşması'nın imzalanmasını gösteren bir karikatür bulunan bu yılbaşı kartı ile iddialara tarihi belgelerle bir kez daha yanıt vermek amaçlanmıştır. Ayrıca kartın kutlama bölümünde de: "Yılbaşı kartı ile iddialara tarihi belgelerle bir kez daha yanıt vermek amaçlanmıştır. Ayrıca kartın kutlama bölümünde de: *"Bu tarihi belgeyi, tüm dünya insanların takdirine sunarken; 2006'nın tüm dünyada Barış Yılı olması dileğiyle yeni yılınız kutlu olsun"* cümlesi yer almaktadır. Bu değerli belge İnönü Vakfı tarafından Pembe Köşk Müzesi'nde sergilenmektedir.³²⁸

1.6. ERMENİLERİN TÜRKİYE'DEN TOPRAK İDDİALARI

Adana ve çevresindeki topraklarda "Kilikya Ermeni Devleti" kurmaya çalışan Ermeniler bu bölgelere dini ve tarihi önem atfetmişlerdir. Kozan'daki Sis Katogikosluğu da Ecmiyazin ve Akdamar kiliseleri gibi Ermeni Gregoryen Kilisesinin önemli merkezlerinden birisiydi.³²⁹

Ermenilerin bu bölgelere göçleri 10. Yüzyılın ilk çeyreğinde başlamış ve 11. Yüzyılda sona ermiştir. O dönemlerdeki siyasi gelişmeler ve otorite boşluğunu kullanarak Kilikya Ermeni Prenslığı'ni kurmuşlar. Fakat prenslik bir devlette var olması gereken kurum ve

³²⁷ Murat Bardakçı, "İşte, 1915 tehcirinin il il dökümü"

<http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/4303304.asp> (06.07.2018)

³²⁸Sözde Soykırım İddialarına Tarihi Belgeyle Yanıt, http://www.tpb.org.tr/tpb/index.php?option=com_content&task=view&id=164&Itemid=37 (20.12.2005)

³²⁹Erdal İlter , Ermeni Kilisesi ve Terör, Köksav Yayınları, Ankara, 1999, s. 17-18 aktaran: Kemal Yakut, "1909 Adana İsyanı ve Bölgenin Kalkındırılmasına Yönelik Osmanlı Hükümeti'nin Aldığı Önlemler", *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, I. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 435

örgütlenmeleri gerçekleştirilmeden 1375 tarihinde Memluklar tarafından ortadan kaldırılmıştır.³³⁰

Osmanlı egemenliğinin kurulmasından 19. yüzyılın sonlarına kadar bu bölgelerde herhangi bir ayaklanma olmamış, yalnızca 1878 Berlin Kongresi'nden sonrasında Ermeni kökenli Rus Komutanı Loris Melikof'un Episkopos Horen Narbey'e yazdığı bir mektupta Kilikya'yı Ermenilere hedef göstermesiyle Ermeniler Avrupa devletleri ve Rusya'nın kışkırtmasıyla merkezi hükümete karşı mücadeleye başlamışlardır.³³¹ Avrupa ve Rusya'nın desteğiyle kurulan partiler, "Armenakan", "Hnchak", "Dashnaksutyun", Anadolu'da gizli silahlı ve terörist gruplar oluşturmuşlardır³³².

Fransa Osmanlı topraklarında sömürge ve çıkar elde etmek için Ermenilere bağımsızlık ve toprak vaatlerinde bulunmuş ve onları kendi amaçları doğrultusunda piyon olarak kullanmıştır.³³³ 1915-1916 yıllarında Fransa, Osmanlı topraklarının paylaşımı projesi kapsamında imzalanan gizli antlaşmalara ve Mondros Mütarekesi'ne dayanarak Suriye ve kuzey dağlık kesimdeki (Kilikya olarak adlandırdığı sınırı belirsiz bir bölgeye dahil ederek) Adana, Antakya, Gaziantep, Şanlıurfa ve Kahramanmaraş bölgelerini Suriye'yi savunmak için askeri açıdan uygun gördüğü için bu bölgeleri ele geçirmeye çalışmıştır. Ayrıca Fransa bu bölgeler üzerinde Haçlı Seferleri döneminden itibaren tarihi hakları olduğunu düşünmekteydi.³³⁴

Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşan İtilaf Devletleri ordularında Ermeni askeri birimleri kurulmuştu. Müttefikler zafer durumunda Ermenilere özerklik vaat etmişlerdi. Ermenilerin yanı sıra bu topraklarda Kürtler, Türkler ve Çerkezler yaşamaktaydı. Ermeniler, "Türkiye Ermenistan'ı" denilen toprakları Ermeni olmayanlardan "temizlemeye" başlamışlardı.³³⁵

İlk kez 26 Şubat 1919 tarihinde Ermeni delegasyonu isteklerini bildirmek üzere Paris Barış Konferansı'na çağrılmıştı ve Büyük Ermenistan kurmak niyetiyle Ermeniler Paris Konferansı'na üç ayrı propaganda heyeti göndermişlerdi: Boghos Nubar Başkanlığı'nda Avrupa Milli Delegasyonu, Ermeni Hükümeti Cumhurbaşkanı Aharonian Başkanlığı'ndaki heyet ve Ermeni Patriği Terizan Başkanlığı'ndaki din adamları heyeti. Ermeniler batı

³³⁰ Yakut, op. cit., s. 436

³³¹ Ibid., 436

³³² Назим Мустафа, "Вымышленный геноцид армян" http://genocide.preslib.az/ru_a2-11.html (20.06.2018)

³³³ Çelik, op. cit., s. 659.

³³⁴ E. Brémond, *La Cilicie en 1919-1920*, Paris 1921, s. 76.; P. Redan, *La Cilicie et Le Probleme Ottoman*, Paris 1921, 114-138.; aktaran: Ibid., s. 659-660.

³³⁵ "Геноцид армян: Факты и Мифы", / "Genoçid armyan: Faktı i Mifi" loc. cit.

basınının desteği sayesinde açtıkları propaganda kampanyalarıyla seslerini dünya kamuoyuna duyura bilmişlerdir. Kendisini Türkiye Ermenilerinin lideri olarak tanıtan Boghos Nubar Paşa Adana, Maraş, Osmaniye (Cebel-i Bereket), Kozan ve İskenderun Limanı'na iddiada bulunmuştur.³³⁶ Toprak talepleri bununla da bitmeyen Ermeniler bu topraklardan başka, Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır, Elazığ ve Sivas Vilayetleri'yle Karadeniz'e açılması hesabıyla Trabzon Vilayeti'ni, aynı zamanda Elviye-i Selase'den Kars Sancağı ile Ardahan'ın güney kısmını istemişlerdir.³³⁷ Bu topraklarda bağımsız Ermenistan devletinin resmen tanınmasını isteyen Ermenilere Başkan Wilson tarafından destek gelse de İtilaf devletleri Ermenilerin Paris Barış Konferansı'nda sürekli temsilci bulundurmasını reddetmişlerdir. Çünkü 1916'da İngiltere, Fransa ve Rusya aralarında imzaladıkları gizli antlaşmalarla Osmanlı topraklarını çoktan paylaşmış ve İngiltere'yle Fransa Doğu Anadolu topraklarını Rusya'ya bırakmayı kabul etmişlerdi. Ayrıca, Ermeni isteklerinin aşırı, hayalci olduğunu, Fransa Hükümeti'yle Kilikya ve İskenderun'u kendilerine bırakması konusunda her hangi bir anlaşma olmamasını ve Kilikya'da Fransa'nın "tarihi bir rolü" olduğunu düşünen Fransa kamuoyu bu isteklere karşı çıkmıştır. Böylece batı devletlerinin Ermenilere karşı ne kadar samimi olduğu anlaşılmıştır.³³⁸

2-3 Aralık 1920'de Ankara Hükümeti'yle Ermeniler arasında imzalan Gümrü Antlaşması "yeni Türk Devleti'nin" uluslararası alanda imzaladığı ilk antlaşma olsa da daha sonra Erivan'da Sovyet Ermeni Hükümeti kurulmuş, Taşnaklar iktidardan indirilmiş³³⁹ ve şartlarının ağır olması sebep gösterilerek Gümrü Antlaşması Bolşevikler tarafından onaylanmamıştır. Bolşevikler yeni bir anlaşma önerisinde bulunmuşlardır. Fakat 16 Mart 1921 Moskova ve 13 Ekim 1921 Kars Antlaşmaları'nın imzalanmasıyla Gümrü Antlaşması'nın sınırlar ve diğer konularla ilgili hükümleri yürürlüğe girmiştir.³⁴⁰ Şöyle ki İtilaf Devletleri Trabzon, Erzurum, Gümüşhane, Erzincan, Bitlis ve Van illerini Ermenilere vaat etmişlerdi ve Ermeniler de kendilerine vaat edilen bu Türk topraklarını ele geçirmek için bazı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Doğu Cephesi'nde Türklerin zafer kazanması sonucunda Osmanlı Devleti'nin 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında kaybettiği Kars ve

³³⁶Çelik , op. cit., s. 666

³³⁷Suat AKGÜL, "Paris Konferansı'ndan Sevr'e Türkiye'nin Paylaşılması Meselesi", AAMD, Sayı:23, s. 390. aktaran: Selçuk Ural, 12 Şubat 1919 Tarihli Muhtıradı Vilayet-ı Şarkiye Meselesi, Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri II. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 893.

³³⁸Çelik, op. cit., s. 667

³³⁹Salahi R. Sonyel, "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız", *Belleten*, XLI/164,684 aktaran: Muhammet Erat, "Kazım Karabekir ve Ermeni Meselesi", *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 712

³⁴⁰Erat, op. cit., s. 712

çevresindeki topraklar geri alınmıştır.³⁴¹ Böylece, özellikle Kars Antlaşması sayesinde Doğu sınırları emniyete alınmış, “Ermeni Sorunu” gündemden kalkmış, Türkiye’nin milletlerarası platformda durumu güçlenmiş ve 1920’li ve 1930’lu yıllarda Türkiye Cumhuriyeti’ni rahatsız edecek bir durum ortaya çıkmamıştır.³⁴²

Mustafa Kemal Atatürk 22.3.1920 tarihinde Dünya Devletleri nezdinde Ermenilerin yaptıkları saldırı ve katliamları protesto etmiştir. Protestoda Ermenilerin Müslümanlara yaptıkları zulüm, saldırı ve saldırı hazırlıkları anlatılmış, bunlara engel olunması istenmiştir.³⁴³ Türkiye’nin bu protestolarına tek ilgi gösteren devlet ABD olmuş, Anadolu’ya General Harbord başkanlığında bir heyet gönderilmiştir. Yapılan araştırmalar sonucu Türklerin haklı olduğu ortaya çıkmış ve bu konuyla ilgili bir rapor hazırlanarak Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti’ne sunulmuştur.³⁴⁴

Her şeye rağmen Türk temsilciler Lozan Barış Görüşmelerinde Ermeni Sorunu ile yine karşılaşmışlardır. Bu durumla yüzleşeceklerini görüşmeler öncesinde Türk idarecileri ve milletvekilleri çok iyi biliyorlardı.³⁴⁵ Fakat Türkiye tarafı artık ikili anlaşmalarla çözülmüş sorunların tekraren açılmaması konusunda çok kararlıydı.³⁴⁶ Ermeni meselesi de 1 Mart 1922’de Atatürk’ün TBMM’de yaptığı konuşmasında belirttiği üzere Türkiye için Kars Antlaşmasıyla nihayete ermişti.³⁴⁷ Türkler Ermenilerle yeni mücadele ve husumete başlamak yerine onlarla dostluk ilişkilerini yeniden onarmaya çalışıyor, ayrıca Sovyetler Birliği’nin kontrolünde olan Ermenistan’la çatışmalara girerek Ruslarla mevcut dönemdeki ilişkilerin zarar görmesini, Rusları karşılarına almayı istemiyorlardı. Zaten bunun için 20 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması’nda 2–3 Aralık 1920 tarihli Gümrü Antlaşması’nın Ermenilerin aleyhine olan bazı hükümleri kaldırılmış, ayrıca Ermenistan’a aşırı derecede ihtiyaç duyduğu buğday ve tuz gibi gıdalarla yardım da edilmişti. Toprak verilmesi ise tartışma konusu bile

³⁴¹Tarih IV, Türkiye Cumhuriyeti, İstanbul 1934, s. 73 aktaran:İbid., s s. 717-718.

³⁴²Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, Bakü 1979, C., s. 76 (Bu bilgiyi temin eden M. Ağayev) aktaran:İbid., s. 717.

³⁴³ Atatürk’ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1989, s. 281-282 aktaran: Cemal Avcı, “Türk-Ermeni İlişkileri”, Karadeniz Araştırmaları, Sayı:16, Kış 2008. s. 71

³⁴⁴ Bkz: Birinci Kafkas Kolordusunun 1918 Yılındaki Hareketleri ve Gördükleri (General Harbord Başkanlığındaki Amerika Heyetine verilen Rapor suretidir), Erzurum 1335 (1919), 15. Kolordu Matbaası; Seçil Akgün, General Harbord’un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu, İstanbul,1981. aktaran: Avcı, op. cit., s. 71

³⁴⁵TBMM Gizli Celse Zabıtları, (04.04. 1922, İçtima 20, Celse 2), III, Ankara 1985, s. 123. aktaran: Bekir Koçlar, “Lozan Barış Görüşmelerinde Ermeni Sorunu”, Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri, II. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 876.

³⁴⁶ Koçlar, op. cit., s. 875.

³⁴⁷Tuncay Ögün, “Van’da Ermeni Komiteleri ve Faaliyetleri” Türk Kültürü, XXXIX/462, (Ekim 2001), Ankara 2001, s. 666. aktaran:İbid., s. 875.

olamazdı³⁴⁸ ve bu nedenle Lozan'a gönderilecek heyete, "Ermeni yurdu söz konusu olamaz, olursa görüşmeler kesilir"³⁴⁹ gibi bir talimatta bulunulmuştu.

Atatürk Ermeni Sorunu'nu bağımsız bir şekilde değil de azınlıkların problemi bağlamında incelemiştir. Atatürk'e göre azınlık probleminin altında yatan temel sebep azınlıklara her alanda aşırı imtiyazlar verilirken, Türk milletinin ağır yükler altına sokulması olmuştur. Bu süreçte özellikle İngiltere ve Fransa gibi batılı devletlerin azınlıkları koruma bahanesiyle sürekli Türkiye'nin içişlerine müdahale etmesinin de etkisi olmuştur. Atatürk'ün 6.11.1918 tarihinde Adana'dan Genel Kurmay Başkanlığı'na gönderdiği telgraf Ermeni çeteleri ile İngiltere arasındaki kirli ilişkileri göstermesi bakımından son derece önemli bir belge niteliğindedir. Bununla birlikte Atatürk, Türk devletinin hudutları dışında kurulacak Ermenistan devletini memnuniyetle karşılayacaklarını ifade etmiştir.³⁵⁰

Batılı devletler Ermeni meselesiyle ilgili yaklaşımlarını Lozan'da üç başlık altında toplamışlardır:

1. Kars ve Ardahan sancaklarının Ermenilere verilmesi,
2. Adana'da Ermenilere yurt tesis edilmesi,
3. Türkiye'nin diğer bölgelerinde kalacak olan Ermenilerin azınlık teşkil edecekleri durumda sahip olacakları haklar meselesi³⁵¹

Bu talepler Türk temsilciler tarafından reddedilmiş ve özellikle ilk iki başlığın hiç bir tarihi ve demografik arka planının olmadığı belirtilmiştir.³⁵² Böylece, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nda yer alan *Azınlıkların Korunması*'yla ilgili 9 (37-45) maddelik kararda Ermenilerle ilgili ayrıca hükümler yer almamış, genel olarak dini azınlıklarla ilgili maddelerin Ermeniler için de uygulanması düşünülmüştür.³⁵³

Ermenilerin her zamanki gibi isteklerini Sovyetler üzerinden dikte ettirmeye çalışması İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da devam etmiştir. Türkiye'ye karşı psikolojik harp savaş sonrasında siyasi arenaya taşınmıştır. Molotov 7 Haziran 1945 tarihinde Türkiye'nin Moskova büyükelçisi Selim Sarper'den Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'den sürgün

³⁴⁸TBMM Gizli Celse Zabıtları, (04.04. 1922, İçtima 20, Celse 2), III, Ankara 1985, s. 179. aktaran:İbid., s. 876.

³⁴⁹Baskın Oran, "Lausanne Barış Antlaşması", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, I, İstanbul 2003, s. 217. aktaran:İbid., s. 876.

³⁵⁰ Ahmet Faruk Kılıç, "Azınlıklar Problemi Bağlamında Atatürk ve Ermeni Sorunu", *Ermeni Araştırmaları, I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, I. Cilt ASAM-Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları No.3, Ankara 2003. 598-613

³⁵¹TBMM Gizli Celse Zabıtları, (04.04. 1922, İçtima 20, Celse 2), III, Ankara 1985, s. 179. aktaran: Koçlar, op. cit., s. 876.

³⁵²TBMM Gizli Celse Zabıtları, (04.04. 1922, İçtima 20, Celse 2), III, Ankara 1985, s. 179. aktaran:İbid., s. 876.

³⁵³İsmail Soysal, "Tarihçileri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)", I, Ankara 1989, s. 93, 94-95. aktaran:İbid., s. 881

edilmiş bir buçuk Ermeninin anavatanlarına dönmesi için kendilerine yurt olarak belirledikleri Kars ve Ardahan'ın Sovyet Ermenistan'a iade edilmesini isteyerek Türkiye'yi şok etmişti. Fakat yine de sürpriz olmamıştı. Öte yandan ABD Ermeni Diaspora organizasyonları ile işbirliği yaparak Ortadoğu ve Balkanlarda yaşayan Ermenilerin anavatan olarak nitelendirdikleri Sovyet Ermenistan'a dönmelerini sağlamaya çalışmaktaydılar.³⁵⁴Sovyetlerin Türkiye'den doğu topraklarını istemesini Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Vinogradov Sovyet anayasasının Sovyet Hükümetine Sovyet cumhuriyetlerinin çıkarlarını koruma görevi yüklemesi ve bu toprakların istenmesinin Ermeniler adına olması şeklinde açıklamıştır.³⁵⁵

2. AZERBAYCAN İLE ERMENİSTAN ARASINDA YAŞANAN KARABAĞ SORUNU

XIX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Rusya kendi çıkarları doğrultusunda Ermenileri Azerbaycan topraklarına özellikle de Nahçıvan, Revan ve Karabağ'a³⁵⁶ göç ettirmeye, göç edenlere özel imtiyazlar vermeye, böylece Azerbaycan'ın demografik yapısını değiştirmeye başlamıştır.³⁵⁷ 1828'de Çarlık Rusya'sıyla İran arasında imzalanan Türkmençay Antlaşması'ndan sonra 8.249 Ermeni ailesi Karabağ'da yerleştirilmiştir. Aynı şekilde 1828–1829 Ruslarla Osmanlı arasındaki Edirne Antlaşması sonrasında 84 bin Ermeni Osmanlı topraklarından getirilerek Karabağ'da iskâna tabi tutulmuştur.³⁵⁸

Hem 1905 İhtilali, hem de 1917 Bolşevik İhtilali Rusya ve hâkimiyeti altında bulunan milletler açısından dönüm noktası olmuştur, çünkü her iki ihtilaldan sonra Kafkasya'da Türk-Ermeni çatışmaları ortaya çıkmıştır.³⁵⁹ Ermenilerle Türkler arasında ilk çatışmalar Bakü'de başlamış³⁶⁰, daha sonra Ermeni saldırıları Erivan, Nahçıvan, Gence, Tiflis, Şuşa ve Karabağ'da devam etmiştir.³⁶¹

³⁵⁴ PRO FO 371/48795, President of the Committee for the Vindication of Armenian Rights in Greece to Attlee, 10 September 1945, aktaran: Süleyman Seydi, "Sovyetler Birliği'nin Ermeniler İçin Başlattıkları "Anavatana Dönüş Projesi"", *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 1171.

³⁵⁵ 761.67/2-1346, Wilson to Byrnes, no. 4949, 13 Şubat 1946. aktaran: Seydi, op. cit., s. 1177

³⁵⁶ Zafer Atar, Kurtuluş Demirkol, "Azerbaycan'da Ermeni Katliamlarını Araştırmak Üzere Oluşturulan "Fevkalade Soruşturma Kurulu" ve Raporlarından Bazı Örnekler (1918-1920)", *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 823.

³⁵⁷ Atar, op. cit., s. 823.

³⁵⁸ Adalet İbadov, "Ermeni Meselesi ve Azerbaycan'da Ermeni Sorunu", *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 1098

³⁵⁹ Atar, op. cit., s. 825

³⁶⁰ Cemil Ünal, "Ermeni Meselesi ve Azerbaycan Olayları", *Azerbaycan Türk Kültürü Dergisi*, Azerbaycan Türk Kültürü Derneği Yayınları, Ankara, Ocak-Mart 1988, s. 36. aktaran:İbid., s. 824

³⁶¹ Dursun Yıldırım-M.Cihat Özönder, *Karabağ Dosyası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990, s. 12. aktaran:İbid., s. 824

Azerbaycan topraklarındaki bu Türk-Ermeni çatışmaları 1905–1907 senelerinde yaklaşık iki yıl sürmüş ve sonunda barış ortamı sağlanmıştır. Fakat bu barış ortamı 1917’ye kadar sürmüştür.³⁶²Bolşevik İhtilali’ndan sonra Stepan Şaumyan Güney Kafkasya’da, Taşnak çeteleriyle bir ordu kurarak 31 Mart-1Nisan 1918 tarihlerinde Azerbaycan Türklerine karşı bir katliam düzenlemiş ve 12.000’den fazla insanı katletmiştir.³⁶³Hem 1905–1907 yıllarında, hem de 1918–1920 yıllarında gerçekleştirilen cinayet ve katliamların tek amacı vardı o da Azerbaycan topraklarını Türksüzleştirmek ve bu toprakları zamanla Ermenileştirmek, en sonunda ise bu topraklarda “Büyük Ermenistan” kurmak.³⁶⁴

16 Mart 1921 Moskova Antlaşması’nın TBMM Hükümeti ile imzalanmasından sonra ise Sovyet’ler Dağlık Karabağ ve Nahçıvan’ın Sovyet Azerbaycan’ın kontrol ve egemenliğinde olmasını kabul etmiştir. Buna karşılık olarak Sovyet Ermenistan’ı 12 Haziran 1921’de Karabağ’ı kendisinin ayrılmaz bölgesi olarak ilan etmiştir.³⁶⁵ Sovyetler’in 1936 yılında kabul edilen ilk Anayasası’nda da Karabağ ve Dağlık Karabağ’ın Otonom Oblast’ı konusunda mevcut *status quo*’nun korunması prensibi benimsenmiştir.³⁶⁶ Ermenilerin 1966–1967 yıllarında Dağlık Karabağ’la ilgili Moskova’ya yaptıkları talebe Sovyet Yönetimi sorunu iki cumhuriyet arasında çözmeleri gerektiği şeklinde cevap vermiştir.³⁶⁷

1980’li yılların ikinci yarısında Karabağ sorunu yeniden ortaya çıkmıştır. 20 Şubat 1988 tarihinde “Dağlık Karabağ Halk Temsilcileri Sovyeti” Azerbaycanlı üyelerin katılımı olmadan Otonom Bölgenin Ermenistan SSC’ye birleştirilmesine ilişkin karar kabul etmiştir. Fakat SSCB’nin 1977 Anayasası’nın 78. Maddesine göre cumhuriyetlerin ülke sınırları ancak ilgili cumhuriyetlerin ortaklaşa kararıyla değişebilirdi ve ayrıca ortak karar alındıktan sonra bahsi geçen karar SSCB’nin merkezi organlarının onayına sunulmalıydı. Bu madde gereği Azerbaycan SSC’nin talebi üzerine SSCB Komünist Partisi Merkez Komitesi, Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan SSC’den ayrılıp Ermenistan SSC’ye birleştirilmesiyle ilgili alınan kararı reddetmiştir.³⁶⁸ Hukuksal yollardan davayı kazanamayan Ermeniler bu kez Azerbaycanlılara karşı şiddete başvurmaya başladılar. Buna karşılık olarak 24 Mart 1988’de

³⁶²Ibid., , s. 824

³⁶³Halil Bal, “*Ermenistan Hükümeti’nin Güney Kafkasya’daki Türklere Karşı Saldırgan Politikası ve Mezalimi (1918-1920)*”, Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri, ASAM-Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2003, s. 401. aktaran:Ibid., s. 825.

³⁶⁴İbadov, op. cit., s. 1100

³⁶⁵ Yavuz Cankara, Pınar Özden, “Dağlık Karabağ Sorununun Uluslararası Hukuk İlkeleri Çerçevesinde Analizi”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 1055

³⁶⁶Cankara, op. cit., s. 1055

³⁶⁷Ibid., s. 1055

³⁶⁸Yavuz Ahundlu, “Karabağ Meselesinin Tarihi Kökleri Hakkında Bazı Kayıtlar”, XII. Türk Tarih Kongresi 12-16 Eylül 1994, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999, Cilt: II, s. 329. aktaran:Ibid., s. 1056.

Gorbaçov sorunu dostluk çerçevesinde, Perestroyka ve Glasnost ruhuna uygun bir şekilde çözüme uyarısında bulundu.³⁶⁹

12 Temmuz 1988’de Karabağ’da yaşayan Ermeniler “Özerk Bölge” olarak Ermenistan SSC’ ye bağlandıklarını ilan etseler de bu kez yine SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu (Başkanlık Divanı) sınır değişikliğini kabul etmemiş ve 12 Ocak 1989’da Dağlık Karabağ’ın Özel Komite tarafından yönetilmesi hakkında karar kabul etmiştir.³⁷⁰ Ancak Özel Komite başarısız olunca, SSCB Yüksek Sovyeti 28 Kasım 1989 tarihinde Dağlık Karabağ’da Azerbaycan yönetiminin yeniden kurulmasına fakat Karabağ’daki Ermenilerin korunması için yasal haklarıyla ilgili düzenlemeler yapılmasına ve güvenlik güçlerinin bölgede kalmasına karar vermiştir.³⁷¹ Ermenilerin bu karara tepkisi ise 1 Aralık 1989’da “Birleşik Ermeni Cumhuriyeti”ni kurmaları olmuştur. Bunun ardından ise Dağlık Karabağ “Ulusal Konseyi” Azerbaycan SSC’den ayrıldığını ilan etmiştir. Bu karar hem Azerbaycan Yüksek Sovyeti tarafından yasal temeli olmadığı için reddedilmiştir. Ayrıca SSCB Yüksek Sovyeti de kararı geçersiz saymıştır.³⁷²

21 Aralık 1991’de SSCB’nin dağılmasıyla Dağlık Karabağ sorunu SSCB’nin iç sorunu olmaktan çıkarak iki egemen devletin sorunu haline gelmiştir.1992 yılında Azerbaycan ve Ermenistan’ın Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı’na (AGİK) üye olmasından sonra ise Dağlık Karabağ sorunu uluslararası bir boyut kazanmıştır.³⁷³ 2 Mart 1992’den itibaren ise Azerbaycan’la Ermenistan Birleşmiş Milletler (BM) Örgütü’ne de üyeler. Ermenistan BM Güvenlik Konseyi’nin üyesi olan ve veto hakkı gibi ayrıcalıklara sahip Fransa, ABD, Rusya ve Çin’in onun lehine kararlar kabul edeceklerini düşünerek soruna BM’nin müdahalede bulunmasını istemiştir. Azerbaycan ise AGİK’te bu devletler gibi ayrıcalıklara sahip olmadıkları için müdahalenin AGİK tarafından yapılmasına taraf çıkmıştır.³⁷⁴

İki ülke arasındaki uyuşmazlıklarla ilgili BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan ilk karar 30 Nisan 1993’da alınan 822 sayılı karar olmuştur. Bu kararda iki ülke arasındaki savaşın rahatsız edici boyutu, Kelbecer’in işgalinden duyulan endişe, uluslararası kabul edilmiş sınırların dokunulmazlığı, toprakların silah gücüyle ele geçirilmesinin kabul edilemezliği, ulusal bağımsızlığa saygı gösterilmesi gerektiğiyle ilgili maddeler yer

³⁶⁹Liberadian, <http://www.cilicia.com/armo19i.html>. aktaran:Ibid., s. 1056.

³⁷⁰Zeynel Abidin Makas, Azerbaycan’ın Tarihi ve Kültürel Coğrafyası, Ankara: Kök Yayınları, 1990, s. 10. aktaran:Ibid., 1056.

³⁷¹Araz Aslanlı, “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001, Cilt:7, Sayı: 1, s. 394 aktaran:Ibid., s. 1057

³⁷²Ibid., s. 1057.

³⁷³Araz Aslanlı, “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001, Cilt:7, Sayı: 1, s. 403 aktaran:Ibid., s. 1058

³⁷⁴Ibid., s. 1058.

almıştır.³⁷⁵ Ermenistan'ın işgalci tavrının devam etmesi üzerine BM Güvenlik Konseyi ileriki tarihlerde 853, 874 ve 884 sayılı kararları kabul etmiş ve bu kararlarda da Ermenistan'ın bu tavrından duyulan endişe dile getirilmiş ve çözümün AGİT Minsk Grubu bünyesinde gerçekleştirilmesi gerektiğinden söz edilmiştir. Fakat BM uluslararası bir örgüt olduğundan ve kararlarının uygulanmaması durumunda her hangi bir yaptırım gücüne sahip olmadığından BM tarafından kabul edilen kararlar Ermeniler tarafından önemsenmemiş ve Ermenistan işgallerine devam etmiştir.³⁷⁶ Aslında BM gibi örgütlerin böyle durumlarda yapması gereken Ermeni lobisinin etkisiyle ABD 907 sayılı karara esasen Azerbaycan'a ekonomik ambargo uyguladığı gibi BM Kurucu Andlaşması'nın 41. Maddesi gereğince diplomatik ve ekonomik zorlamalara, ambargolara başvurmasıydı. BM ise Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan'a karşı her hangi bir zorlayıcı eylemde bulunmamış, tam tersi sorunun çözümü için aktif rol üstlenmesi gerektiği halde bu meseleye AGİT-Minsk Grubu bünyesinde bakılmasına karar vermiştir.³⁷⁷

Dağlık Karabağ'ı önemli kılan nedenler şunlardır: coğrafi açıdan Asya, Avrupa ve Kafkasya'nın transit ticaret yollarının kesiştiği bir noktada yerleşmesi, jeopolitik açıdan Ermenistan ve İran'ı kontrol altında tutmak için çok uygun bir konuma sahip olması, zengin maden yataklarına ve mineral sulara sahip olması, enerji kaynaklarının bu kadar önemsendiği bir dönemde Hazar havzasının zengin enerji ve doğal kaynak rezervlerine yakın olması. Tüm bu sebepler nedeniyle bölge büyük güçlerin ilgisini çekmektedir. Azerbaycan'la Ermenistan arasında Dağlık Karabağ Sorunu'nun ortaya çıkması ve günümüzde de çözüme kavuşturulamaması bölgenin bu özellikleriyle alakadardır.³⁷⁸

Ermeniler Karabağ'ı Ermeni halkına karşı tarihi haksızlıkların simgesi olarak görmekteydi. Bu nedenle, Karabağ savaşını kazanmak, tarihi haksızlıkların intikamını almak ve Ermenilerin tarihsel talihsizliğini tersine çevirmek oldu. Genel olarak bakılırsa, Karabağ çatışması üzerinden bağımsızlığa doğru ilerlemek, Ermeni kimliğinin yeniden inşasına doğru ilerlemek demektir. Haruryun Marutyanyan, Karabağ üzerindeki zaferin Ermeni kimliğinin temellerini mağduriyetten zafere dönüştürdüğünü savunmaktadır.³⁷⁹

³⁷⁵Araz Aslanlı, "Ermenistan'ın Azerbaycan Topraklarını İşgali Sorununun Hukuki Boyutu: Azerbaycan'ın Meşru Müdafaa Hakkı Devam Ediyor mu?", Ermeni Araştırmaları, Cilt: 3, Sayı: 9, Bahar 2003, s. 102. aktaran: Araz Aslanlı, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001, Cilt:7, Sayı: 1, s. 394 aktaran: Ibid., s. 1059

³⁷⁶<http://www.un.org/Docs/scres/1993/853e.pdf>; <http://www.un.org/Docs/scres/1993/874e.pdf>; <http://www.un.org/Docs/scres/1993/884e.pdf> aktaran: Ibid., s. 1060.

³⁷⁷Ibid., , s. 1063

³⁷⁸Ibid., , s. 1053.

³⁷⁹ Turgut Kerem Tuncel, Armenian Diaspora, Terazi Publishingi Ankara,2014. s. 42

1994 yılında Dağlık Karabağ sorununda ateşkes antlaşması imzalandıktan sonra sorunun çözülmesi yönünde barış süreci AGİT Minsk Grubu tarafından yürütülmeye başlandı ve bu süreçte en önemli adım Aralık 1996 AGİT Lizbon zirvesinde atılmış oldu. Lizbon Zirvesi'nde Minsk Grubu Eşbaşkanları Ermeni kuvvetlerinin Dağlık Karabağ ve onun çevresindeki Azerbaycan topraklarından çekilmesini ve mültecilerin kendi evlerine dönmelerini içeren barış teklifinde bulunmuş, ayrıca zirvede Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıyan bazı prensipler kabul edilmiştir.³⁸⁰ 1997 yılında ise AGİT Minsk Grubu Dağlık Karabağ sorununu adım adım çözmek için önce Ermeni kuvvetlerinin Dağlık Karabağ dışındaki topraklardan çekilmesini daha sonra ise yeni aşamalara başlanmasını önermiştir. Ter Petrosyan bu önerilere sıcak bakıyormuş gibi bir izlenim yaratmıştı.³⁸¹ Ter Petrosyan'ın dış politikası özellikle diaspora tarafından başarısız olarak değerlendirilmiş ve bunun sonucunda da Ter Petrosyan 1998 yılında istifa etmek zorunda bırakılmıştır.³⁸²

11 Eylül terör olaylarından sonra ABD'nin Kafkasya'da etkisi daha da artmış ve Azerbaycan ABD'ye terörle mücadelede destek vermiştir. Bununla da Azerbaycan'la ABD arasındaki ilişkiler gelişmiştir. Bunun haricinde Azerbaycan ve Gürcistan NATO ile işbirliğini daha da ilerletmiştir. Sonuçta bu durumlar Ermenistan'ı bölgede kötü etkilemiş ve Rusya'dan daha bağımlı duruma getirmiştir.³⁸³

3. TÜRKİYE'NİN AZERBAYCAN'IN SORUNUNU KENDİ SORUNU GİBİ GÖRME NEDENLERİ

Türkiye için Azerbaycan, Türkiye ekonomisini transit bölge olarak besleyen önemli bir enerji kaynağıdır. ³⁸⁴Azerbaycan ve Türkiye, tarihlerinin en zor günlerinde her zaman bir birlerinin yanında olmuş ve desteklemiştir. Nuri Paşa komutasındaki Türk Kafkas Ordusu'nun 1918 yılında Bakü'yü Ermeni ve Ruslardan kurtarması Azerbaycan için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Aynı şekilde birkaç sene sonra Anadolu'da Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün

³⁸⁰Paul Goble, "Caucasus: Analysis from Washington- Armenian- Azerbaijani Conflict Risks Recognition" *RFE/RL*, 8 May 1998. aktaran: Kamer Kasım, "Türkiye-Ermenistan İlişkileri", *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri II*. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007. s. 1043

³⁸¹"Armenia Agrees In Principle to Karabakh Peace Plan", *RFE/RL Newslines* 1, 8 October 1997. "Ter-Petrosyan Holds Press Conference", *Asbarez*, 4 October 1997. aktaran: Kasım, op. cit., s. 1043

³⁸²Bakınız Kamer Kasım, "Diasporanın Ermenistan Dış Politikasına Etkisi", *2023 Dergisi*, 15 Nisan 2002, sf. 42-46. aktaran: Ibid., s. 1043

³⁸³Ibid., s. 1044

³⁸⁴Виктор Надеин-Раевский, *Пантюркизм: идеология, история, политика, Экспансионистская доктрина: от Османской империи до наших дней и судьбы Турции, России и Армении*, Москва: Русская панорама, 2017. s. 176/Viktor Nadein-Raevskiy, *Pantyurkizm: ideologiya, istoiya, politika, Ekspansionistkaya doktrina: ot Osmanskoy imperii do naših dney i sudby Turcii, Rossii i Armenii*, Moskva: Russkaya panorama, 2017. s.176" <https://roskav.ru/wp-content/uploads/2017/11/2017-Nadein-Raevskij-V.A.-Pantyurkizm.pdf>. (20.06.2018)

önderliğinde yapılan Ulusal Kurtuluş Savaşına Azerbaycan halkı maddi ve manevi yardımlarda bulunmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün “Azerbaycan'ın sevinci bizim sevincimiz, kederi bizim kederimizdir” sözleri iki ülke arasındaki ilişkileri yeteri kadar güzel ifade etmektedir.³⁸⁵

Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkileri etkileyen faktörler, Kafkasya'ya özgü parametreler, diaspora faktörü ve Ermenistan'ın dış politikasıdır. İki ülke arasında normal diplomatik ilişkilerin kurulmasının önüne geçen üç temel engelden birisi de Dağlık Karabağ sorunudur.³⁸⁶ Çünkü Türk dış politikasında Ermenistan denince akla ilk gelen Azerbaycan, Dağlık Karabağ Sorunu ve Güney Kafkasya'yla ilişkilerdir.³⁸⁷ Ermeniler sözde “soykırım” konusunu gündemde tutmakla Türkiye'yi sürekli savunma durumunda bırakmaktalar. Böylece, Türkiye'nin Karabağ gibi önemli bir konuya müdahale etmesini engelleyerek, Türkiye'nin bu konuyu görüşen uluslararası kurumlara katılmasına izin vermemekteler.³⁸⁸

Karabağ Sorunu'nun perde arkasına baktığımız zaman orada Türkiye ve Rusya arasındaki tarihsel ilişkiler daha doğrusu Rusya'nın doğuya açılmak, sıcak denizlere inmek, Karadeniz boğazlarını ele geçirmek gibi hedeflerini ifade eden “büyük ideal”ını gerçekleştirmek amacıyla Türkiye'ye karşı yürüttüğü politikası yatmaktadır. Bu hedeflerini gerçekleştirmek için de kendilerine karşı “sadık” millet olarak tanımladıkları Ermenileri kullanmışlardır. Yani aslında “Büyük Ermenistan” ideolojisi Ermenilere has bir ideoloji olmamış, Rusların çıkarları doğrultusunda ortaya attıkları bir ideoloji olmuştur.³⁸⁹ Ermeni yazarlardan A. Lolayan yazılarında Ermenilerin “Büyük Bağımsız Ermenistan” kurmak için Azerbaycan'dan Karabağ ve Nahçıvan'ı, Gürcistan'dan Borçalı, Ahalsık, Ahalkalaki, Türkiye'den ise Akdeniz'e kadar Doğu Anadolu'yu koparmak istediklerini itiraf etmektedir.³⁹⁰

Çar Rusya'sı döneminde olduğu gibi SSCB döneminde de Ruslar Türklere karşı “Ermeni Kartı”nı kullanmaya devam etmişlerdir. “Anavatan'a dönüş” projesi çerçevesinde ortaya çıkan Hai-Taht ideolojisi “Türk işgali altındaki Ermenistan”ı kurtarmayı ve Ermenistan'daki Azerbaycan Türklerini yaşadıkları yerlerden çıkarmayı hedeflemekteydi.

³⁸⁵Okan Yeşilot, “Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Azerbaycan Faktörü”, Türk Ermeni İlişkilerinin Yarını, *Yeditepe*, 2015. s. 319

³⁸⁶Kasım, op. cit., s. 1039

³⁸⁷ Ali Faik Demir, “XXI. Yüzyılda Ermeni Faktörünün Türkiye'nin Dış Politikasına Yansımaları ve Etkileri, Türk Ermeni İlişkilerinin Yarını, *Yeditepe*, 2015. s. 22

³⁸⁸Yusubov, op. cit., s. 1134

³⁸⁹Emin Arif (Şihaliyev), “Ermenistan-Azerbaycan Sorununun Perde Arkası: Rusya-Türkiye Çatışması”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 1068-1072.

³⁹⁰ İbadov, op. cit., s. 1099

Ermeniler bu teklif ve talepleri Moskova'ya sunmuş ve Ermenilerin "Anavatan'a dönüş" projesine Sovyet yönetimi tarafından sıcak bakılmıştır. Aslında ise bu proje ve ideolojiler Sovyetlerin bizzat kendileri tarafından ortaya atılmaktaydı. Sovyetler zamanı geldiğinde Ermenistan'a getirilecek Ermenileri Türkiye'ye karşı kullanmayı ve uzun vadede Türkiye'yi kendi etki alanına almayı hedeflemekteydi. Ermeniler Rusların onlar için Türklerden toprak talebinde bulunarak onlara vatan arama isteklerinin masumiyetine inanmaktaydılar. Sovyet politikasının gerçek amacı ise Türkiye topraklarında kuracakları Ermeni devleti üzerinden Doğu Akdeniz'e ve Ortadoğu petrollerine ulaşmaktı, bu nedenle de göç politikasını ve Türkiye'den toprak taleplerini desteklemekteydi.³⁹¹

Dünya karşısında identik halklar olarak gözüktüğümüz için Azerbaycan'a yapılan saldırı Türkiye'nin imajına ve çıkarlarına da darbe vurmuş oluyor, fakat ABD'nin, NATO'nun askeri-strateji, siyasi önceliklerine bağımlı olması yüzünden Türkiye Rusya'nın Ermenistan'a gösterdiği ilgi ve desteği gösterememektedir.³⁹²

Ermenistan Azerbaycan'la savaşsa da hep Türkiye'yi birincil tehdit olarak algılamıştır. Bu nedenle de ülkedeki Rus askeri üsleri ve Gürcistan'dan çıkarılan ve Ermenistan'a getirilen Rus askeri üsleri Türkiye ile sınır bölgelerde, özellikle de Gümrü vilayetinde ve Karabağ bölgesine yerleştirilmiştir.³⁹³

Türkiye 1991 senesinde Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıdıktan sonra o yıllarda Ermenistan'la iyi ilişkilerin kurulmasına çaba göstermiş hatta iki ülke arasında ticaret ilişkileri başlamış ve Türkiye Ermenistan'a buğday yardımı yapmıştır. Ancak Ermenistan'ın Karabağ dışında bazı toprakları işgal etmesi ve Bakü'yü tehdit edecek askeri üstünlük kazanmasından sonra Türkiye Ermenistan'la kara sınırlarını kapatmış ve iki ülke arasındaki doğrudan ticaret ilişkileri durdurulmuştur.³⁹⁴ Ermeni Politolog Andranik Ermenistan'ın dış politikasını Türkiye'nin etkinliğine engel olmak üzerine inşa ettiğini, "Ermenistan, Rusya ve İran Türkiye'nin Azerbaycan ve Orta Asya'yla birleşmesine engel olabilir. Ermenistan ve İran Türklerin birleşmesini engelleyecek faktöre dönüşmelidir"³⁹⁵ sözleriyle ifade etmiştir.

³⁹¹Arif, op. cit., s. 1073.

³⁹²Ibid., , 1077

³⁹³Sinan Oğan, "Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Yeni Açılım Olasılıkları", *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri* II. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 1047.

³⁹⁴Ömer E. Lüttem, "Türkiye ve Ermenistan'ın Güncel İlişkileri", *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007. s. 1035

³⁹⁵Yasin Aslan, *Ermenistan Tarihi Yol Ayırımında*, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı, 1996, s s. 18-19. aktaran: Hüseyin Kalaycı, "Komşuların Gölgesinde ABD-Ermenistan İlişkileri", *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 1118.

Ter Petrosyan döneminde Türkiye'nin Azerbaycan'ı desteklemesinin önüne geçmek için Ermenistan hükümeti Türkiye'ye karşı daha ılımlı bir politika izlemeye başlamıştır. Mümkün olduğu kadar soykırım iddiaları dile getirilmemiş ve bu konu daha çok diasporaya havale edilmeye çalışılmıştır.³⁹⁶

ABD hükümeti Kafkaslara barış getirme politikası kapsamında Ermenistan ve Türkiye arasında sorunların çözülmesi için iki ülke arasında dışişleri bakanları düzeyinde görüşmeleri teşvik etmiş ve yaklaşık dört yıl süren görüşmelerde tarafları ilgilendiren sorunlar ve aynı zamanda Karabağ sorunu ele alınmıştır. Ermenistan'ın bu görüşmelerden beklentileri Karabağ'ın ileride ilhak edilmesi ve bağımsızlığının tanınması, diğer Azerbaycan topraklarının ilhak edilmesi, Türkiye'yle diplomatik ilişkilerin kurulması, Türkiye'nin sözde soykırım iddialarını tanınmasına çalışılması ve tanıdıktan sonra toprak ve tazminat taleplerinde bulunulması ve Türkiye'yle kara sınırlarının açılması şeklinde olmuştur. Türkiye ise Ermenistan'dan Karabağ dahil tüm Azerbaycan topraklarından geri çekilmesini, sınırların dokunulmazlığını kabul etmesini ve soykırım iddialarından vazgeçmesini istemiştir. Sonuçta taraflar arasında bir anlaşma sağlanamayınca sorunlarda adım adım ilerlenmesine karar verilmiştir. Fakat bu defa da hangi adımların atılacağı konusunda kararsız kalınmıştır. Türkiye'den ilk adım olarak kara sınır kapılarını açması ve/veya Ermenistan'a giden demiryolunun işletilmesine izin vermesi beklenirken, bunun karşılığında Ermenistan'dan Karabağ hariç, diğer Azerbaycan topraklarından çekilmesi beklenmektedir. Aslında bu Türkiye açısından sakıncalıdır. Çünkü sınır kapıları açıldıktan sonra Ermenistan diplomatik ilişkilerin kurulmasıyla ilgilenmeyecektir ve böylece Türkiye kendi talepleri olan sınırların dokunulmazlığının kabulü yanı toprak bütünlüğünün tanınması, soykırım iddialarından vazgeçilmesi gibi konularda başarılı olamayacaktır. Ermenistan Türkiye'nin beklentileri yerine getirmesini istediği halde kendisi hiç bir adım atmayı düşünmüyor. Türkiye ise kendisinin atacağı her bir adıma karşılık Ermenistan'ın da bir adım atmasını talep ediyor.³⁹⁷

Genel olarak baktığımızda Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan'la sorunlarının çözülmesinde iki yol olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi Karabağ'ın statüsünün Azerbaycan'ın kabul edeceği bir şekilde belirlenmesi, Azerbaycan topraklarının işgaline son verilmesi, Ermenistan'a uygulanan tüm kısıtlayıcı önlemlerin kaldırılması aynı zamanda sınır kapılarının açılması, tarafların toprak bütünlüğünün tanınması ve Ermenistan'ın soykırım iddialarından vazgeçmesini içeren bir paket anlaşma oluşturmaktır ki bu koşullarda çözüm ideal olurdu ve Güney Kafkasya'da barışın sağlanmasında çok büyük katkı sağlardı. Fakat

³⁹⁶Lütem, op. cit., s. 1036

³⁹⁷Ibid., , s s. 1036-1037

böyle bir çözüm şu an için imkânsız gözüküyor. Diğer bir yol ise Türkiye'nin Karabağ sorunundan bağımsız bir şekilde Ermenistan'la sorunlarını ele alması, Ermenistan'la diplomatik ilişkilerin kurulması, Türkiye'nin sınır kapılarını açması karşılığında Ermenistan'ın sınırların dokunulmazlığını tanınması ve soykırım iddialarından vazgeçmesidir.³⁹⁸ Aslında Türkiye sınır kapılarının açılmasına olumlu baksa da Azerbaycan dış politikası buna karşı çıkmıştır.³⁹⁹ Bu yol gerçekleşmesi mümkün olan fakat gerçekleşirse Azerbaycan'ı zor durumda bırakacak bir çözüm yoludur.⁴⁰⁰

Türkiye zaman zaman soruna çözüm bulmak amacıyla ABD ile birlikte bazı önerilerde bulunmuştur. Bu önerilerden birisi de koridor açılmasıydı. Şöyle ki Türkiye Azerbaycan'ın ana topraklarını Nahçıvan'a bağlayan, Ermenistan'ı ise Karabağ'a bağlayan koridorların açılmasını önermiş ancak hem Azerbaycan hem de Ermenistan bu öneriyi reddetmiştir.⁴⁰¹ Ermeni kuvvetlerinin Nahçıvan'a saldırması sonucunda Dağlık Karabağ çatışmasında Türkiye'yle Ermenistan arasındaki en ciddi gerginlik ortaya çıkmış oldu ve Nahçıvan'ı korumak isteyen Türkiye'de bu topraklara askeri müdahalede bulunulması gündeme getirilmişti.⁴⁰² Rusya ve Ermenistan her ikisi Taşkent Ortak Güvenlik Antlaşması'na taraf ülkeler ve bu antlaşmaya göre taraf ülkelere yapılan saldırı tüm taraf ülkelere yapılmış sayılacaktır. ⁴⁰³Böylece Taşkent Ortak Güvenlik Antlaşması'nın şartları Ermenistan'a karşı Nahçıvan'a askeri müdahalede bulunacağı takdirde Türkiye'yi Rusya'yla karşı karşıya getirebilirdi. Daha sonra Ermeni kuvvetlerinin geri çekilmesiyle kriz sona erdi ve 1994 yılında Azerbaycan'la Ermenistan arasında imzalanan ateşkes antlaşmasıyla Dağlık Karabağ sorunundaki çatışmalar yerini görüşmelere bıraktı.⁴⁰⁴

Yıllardır Karabağ Sorunu'nun çözülmesi için Minsk Grubunun aracılığıyla Azerbaycan ile Ermenistan arasında ve aynı zamanda son dönemler Türkiye'yle Ermenistan arasında müzakereler sürdürülmektedir. Yıllardır bir ilerleme kaydedilmeden müzakerelerin devam ettirilmesinin tek nedeni ise uluslararası ilişkilerde sorunun barışçıl yollarla çözümü için müzakereden başka yol bulunmamasıdır. İlerleme kaydedilmese dahi müzakere

³⁹⁸Ibid., s. 1037

³⁹⁹Ali Faik Demir, op. cit., s. 25

⁴⁰⁰Lütem, op. cit., 1036

⁴⁰¹Kasım, op. cit., s. 1042

⁴⁰²Amberin Zaman, "Azerbaijan Looks to Ankara", *The Middle East*, no.213, Temmuz 1992, s. 8. aktaran:Ibid., s. 1042

⁴⁰³Allison, Roy, *Military Forces in the Soviet Successor States*, Adelphi Paper, 280, London: The International Institute for Strategic Studies, 1993, s. 10. aktaran:Ibid., s. 1042

⁴⁰⁴Ibid., s. 1042

edilmemesi sorunun çözümsüz kalacağı anlamına gelmektedir, fakat müzakere edildiği halde çok az da olsa bir ilerleme ola bileceği, bir çözüm ihtimalinin var olduğu düşünülmektedir.⁴⁰⁵

4. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEM'DE TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

Ermeni Sorunu dendiği zaman, genel olarak 1915 senesinde Osmanlı Devleti sınırları içerisinde meydana gelen bir dizi olaylar kapsamında, Türkiye'ye yöneltilen "Ermeni Soykırımı" iddiaları ve Türkiye'nin bunu tanınması ve özür dilemesi talepleri ile bundan başarı sağlanacağı takdirde, bir sonraki aşamada, geri dönüş, para ve sindirme siyasetinin sürdürülmesi çabalarından oluşan karmaşık bir kampanya ve bunun günümüz Türkiye'si üzerindeki etkileri anlaşılmaktadır.⁴⁰⁶

Soğuk Savaş Sonrası Dönem'de uluslararası ilişkilerde yeni arayışlar istikrar yerine sisteme daha çok gerginlik ve çatışmaların hakim olmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda Türkiye dış politikasında birçok yeni konu ve sorunlar öne çıkmaya başlamıştır ve bu sorunların bazıları geçmişten kaynaklanmaktaydı. "Ermeni soykırımı iddiaları" ve bağımsızlığını yeni kazanmış Ermenistan'la ilişkiler Türkiye'nin dış politikasında öncelik kazanmış sorunlar haline gelmişti. Aslında "Ermeni" kavramı Türkiye'yi aynı zamanda Ermenistan, Ermenistan devletinden daha güçlü ve etkili olan "Ermeni Diasporası" ve bunlarla eşzamanlı olarak Batı devletleri başta olmakla başka devletlerle de muhatap olmak zorunda bırakmıştır.

Ermenistan'ın Türkiye dış politikasında etkili olduğu alanları şöyle sıralayabiliriz:

1. Kafkasya'yla bölgesel ilişkiler
2. Azerbaycan ile olan ilişkiler
3. Rusya ile ilişkiler
4. ABD ile olan ilişkiler
5. AB ile ilişkiler
6. Fransa başta olmak üzere ikili ilişkiler
7. Müslüman, Türk ve müttefik dünyayla olan ilişkiler⁴⁰⁷

İki Türk ve üç Müslüman ülkenin arasında kalan Ermenistan tek müttefiki olan Rusya'yla komşu olamamanın sıkıntısının hep yaşamıştır. Komşuları arasında Gürcistan kaotik

⁴⁰⁵Lütem, op. cit., s. 1037-1038

⁴⁰⁶Caycı, loc. cit.

⁴⁰⁷ Ali Faik Demir, op. cit., s s. 15-16

ortamıyla stratejik olarak en yakın ülke olmuş ve Rusya'yla ilişkiler de Gürcistan üzerinden sağlanmaya başlanmıştı. Azerbaycan'la zaten en baştan savaş halindeydi. İran her ne kadar Müslüman bir ülke olsa da ve dünyaya entegre sorunu yaşasa da en yakın müttefiki Rusya ile yakındı ve dış politika açısından önemli denge unsuru ifade eden bir komşuydu. Türkiye ise bitirilmesi gereken tarihsel bir “davanın” sorumlusuydu.⁴⁰⁸

Türkiye Ermenistan 23 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan ettikten sonra onu ilk tanıyan ülkelerden olmuştur. Ermenistan'la Türkiye arasında ilk ılımlı temaslar kurulmaya başlanmış ve o dönem Türkiye'nin Moskova Büyük Elçisi olan Volkan Vural Nisan 1991 tarihinde Erivan'ı ziyaret etmişti. İki ülke arasında iyi komşuluk ilişkileri kurulması için bir antlaşma taslağı bile hazırlanmıştı.⁴⁰⁹Bu ziyaretin ardından Türkiye ile Ermenistan arasında işbirliği alanlarının belirlenmesi ve ticaretin geliştirilmesi mesellerinin konuşulması için dönemin Başbakan yardımcısı Ekrem Pakdemirli ile Ermenistan'dan üst düzey bir heyetle görüşmeler yapılmıştır. Bunun sonucunda Türkiye Ermenistan'ı Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na (KEİT) kurucu üye olmaya davet etmiştir. 1992 Kasım'ında Türkiye'ye yeni bir Ermenistan hükümet heyeti ziyaret etmiş ve iki ülke enerji bakanları arasında Ermenistan'a enerji verilmesi konusunda bir protokol imzalanmıştır. Fakat her ne kadar Türkiye Azerbaycan'a protokolün içeriğini ve önemini izah etmeye çalışsa da Azerbaycan tarafı hiçbir şekilde ikna olmamıştır. Sonuçta anlaşma uygulamaya konmamıştır. Elektrik sıkıntısı çeken Ermenistan için bu büyük bir darbe olmuştur. Bunlara rağmen Türkiye ekonomik sıkıntı yaşayan Ermenistan'a yardım ve insani yardım malzemeleri göndermiştir.1992'de ise Türkiye Ermenistan'a 100.000 ton buğday satmıştır. 28 Mart 1993'de Ermeni birliklerinin Azerbaycan'ın Kelbecer bölgesini işgal etmesiyle Ermenistan'a Türkiye üzerinden yapılan tahıl sevkiyatı durdurulmuştur.⁴¹⁰ 5 Nisan 1993 tarihinde, 4 No'lu sınır taşından başlayıp 148 No'lu sınır taşında son bulan yaklaşık 325 km.lik Türkiye-Ermenistan kara sınırını yani “Alican Karayolu Sınır Kapısı” ve “Akyaka Demiryolu Sınır Kapısı” Türkiye tarafından tek taraflı olarak kapatılmıştır.⁴¹¹ Buna rağmen ilişkiler tamamen koparılmamış, ateşkes imzalandıktan sonra ABD'nin diplomatik çabalarıyla Türkiye hava sahasının Ermenistan'a yardım amacıyla kullanılmasına izin vermiştir.⁴¹²

⁴⁰⁸Ibid., s s. 23-24

⁴⁰⁹Fatih Özbay, **Türkiye-Ermenistan İlişkileri**, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, Rapor No. 25, İstanbul,2011'den aktaran: Yeşilot, op. cit., s. 314

⁴¹⁰Ibid., s. 314

⁴¹¹ Barış Özdal, "Türkiye-Ermenistan Diyalogu: Uzun Bir Sürecin Başlangıcı mı?", *Ortadoğu Analiz*, Ekim 2009. Cilt 1 - Sayı 10. s. 68-69

⁴¹²Yeşilot, op. cit., s. 314

Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanması üzerine Türkiye'nin bu bağımsızlığı tanıması ilişkiler adına gayet olumlu bir adım olmuştur. Fakat Yukarı Karabağ Sorunu bu ilişkileri kötü etkilemiştir. Bağımsızlığını kazanır kazanmaz Ermenistan'ın anayasa ve bazı belgelerde 1915 olaylarını “soykırım” olarak tanıması, Türkiye'yle sınır hattına itiraz etmesi, Ağrı Dağı'nı resmi sembol olarak kabul etmesi, Koçaryan'ın başkanlığı döneminde Daşnak ile yakın ilişkilerin kurulması ikili ilişkileri gergin döneme sokmuştur. Bunlara rağmen Koçaryan 1998'de Demirel'le görüşmesinde Türkiye'yle ilişkilerine önem verdiğini belirtmiştir.⁴¹³

Türkiye'yle Ermenistan arasında diplomatik ilişkilerin kurulmamasının ve sınır kapılarının açılmamasının asıl nedeni kamuoyunda zaman zaman dillendirildiği gibi “1915 olaylarına İlişkin Ermeni iddiaları” bağlamında “soykırım iddiaları” değil, Dağlık Karabağ'ın Ermenistan tarafından uluslar arası hukuka aykırı bir şekilde işgal edilmesidir.⁴¹⁴ Bölgesel dengeleri ve ikili ilişkileri göz önünde bulunduran Türkiye bir sonraki adımını Şubat 2001'de atmıştır. O dönem Dışişleri Bakanı olan İsmail Cem, Yukarı Karabağ Sorunu'nun çözümüne yönelik arabuluculuk yapmayı ve bu çerçevede üçlü bir görüşme gerçekleştirmeyi Ermenistan'a teklif etmiş, ancak Ermenistan Türkiye'nin tek yanlı politika izlemesini ve Azerbaycan yanlısı olmasını gerekçe göstererek teklifi reddetmiştir.⁴¹⁵

Türkiye-Ermenistan ikili ilişkileri açısından en ümit verici girişim, 9 Temmuz 2001'de Cenevre'de Türk-Ermeni Barış Komisyonu'nun (TEBK) kurulması oldu. Komisyona her iki taraftan katılan 10 üye 1915 olayları üzerine bir anlaşmazlık yaşanmış ve iki Türk üye, İlter Türkmen ve Üstün Ergüder Komisyondan ayrılmıştır. Son toplantısını 14 Nisan 2004'de Moskova'da yapan TEBK, iki halkın daha kapsamlı bir şekilde temas kurması gerektiğini bildirmiş ve bu son toplantıda hedefine ulaştığını açıklayan TEBK kendisi feshetmiştir.⁴¹⁶

Türkiye'nin ikili ilişkiler ve 1915 olayları konusunda hedeflerini resmi düzlemlerde dile getirmesi, ilk defa geçmişle barışmak ve tarihe birlikte bakmak fikirleri yapıcı bir ortam sağlamıştır. Öncelikle Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, 2003'te TBMM'yi açış konuşmasında Ermenistan'dan üç hususta beklentide olduklarını açıkça ortaya koymuştur: Uluslar arası hukuka uymak, tarihsel sorunların tarihçilere bırakılması ve komşu devletlerle ilişkileri düzeltmek konusunda ciddi irade göstermesi.⁴¹⁷ Aynı şekilde TBMM'de 2004 yılı

⁴¹³ *Dış Basında Türkiye Bülteni*, 16 Haziran 1998. aktaran: Ali Faik Demir, op. cit., s. 17

⁴¹⁴ Özdal, “Güncel Gelişmeler Bağlamında Soykırım İddialarının Türkiye-AB İlişkilerine Etkisi”. . s. 43

⁴¹⁵“Armenia: Yerevan Rejects Turkish Mediation”, 19 february 2001, <http://www.rferl.org/content/article/1095778.html> aktaran: Ali Faik Demir, op. cit., 2015. s. 17

⁴¹⁶ *Dış Basında Türkiye Bülteni*, 16 Haziran 1998. aktaran:İbid., . s. 18

⁴¹⁷ http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaşkanlarımız/ahmet_necdet_sezer/konusma aktaran:İbid., s. 18

bütçe konuşmasını yaparken Dışişleri Abdullah Gül de Ermenistan'ın bunları yapması durumunda Türkiye'nin bu adımları karşılıksız bırakmayacağını belirtmiştir.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde 1915 olayları ve Yukarı Karabağ Sorunu'nun yanı sıra sınır kapılarının kapalı olması da her zaman Ermeni yetkililerce sıkça dile getirilmektedir. Genellikle Türkiye'den adım atmasını bekleyen, fakat atılan adımları yetersiz bulan Ermenistan'ın, Ulaştırma ve İletişim Bakanı Andranik Manukyan 2004 başında Türkiye'yle ekonomik ilişkilerin başlatılmasının Ermenistan açısından çok önemli olduğunu, böylece dış ticarete Gürcistan'a bağımlı olmaktan kurtulabileceklerini ifade etmiştir.⁴¹⁸

TEBK'in Türkiye-Ermenistan arasındaki temel sorunun 1915 olayları olduğunu teyit etmesi üzerine bu sorunun çözülmesi için bir çalışma yapılması önerisi ortaya atılmıştır. Böylece, 2004 senesinde iki Avusturyalı, bir Türk ve bir Ermeni araştırmacıdan oluşan, 1915 Olayları ile ilgili bilimsel malzeme ve diyalog ortamı sağlamayı amaçlayan Viyana Türk-Ermeni Platformu (VAT) kurulmuştur.⁴¹⁹ Taraflarına yapılan çağrıya Türk Tarih Kurumu ve Ermeni Bilimler Akademisi olumlu yanıt vermişti. İçeriği gizli tutulmak koşuluyla Türkiye 100, Ermenistan 79 belge göndermişti. Bundan 5 yıl sonra gizli tutulan 179 belge kitap haline getirilmiştir.⁴²⁰

13 Nisan 2005'de Ermeni Sorunu ile ilgili konularda kısmen de olsa ortak bir yaklaşım sergilenmesine imkân sağlayacak bir deklarasyon TBMM'de tüm partilerin katılımıyla kabul edilmiştir.⁴²¹ 2005 Münih Konferansı'nda Koçaryan'a mektup gönderen Başbakan Erdoğan: *“Biz arşivlerimizi açtık. Varsa Ermenistan da arşivlerini açsın. Diyoruz ki bilim adamları bir çalışma yapsınlar. Bunların ardından biz siyasetçiler karar verelim.”* çağrısında bulunarak ilk teklifi yapmış ve böylece Türkiye-Ermenistan İlişkileri adına somut bir adım atmıştır.⁴²² Bu aşamadan sonra Türkiye, 1915 olaylarının siyasetçiler tarafından değil, güvenilir kaynaklar üzerinden tarihçiler ve bilim adamları tarafından tartışılması gerektiğini savunmuştur.

Öncesinde olduğu gibi Türkiye'nin bu olumlu girişimi de Ermenistan tarafından olumsuzlukla yanıtlanmıştır. İlk olarak Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü H. Gasparyan, 1915 olaylarının değil sonuçlarının ortadan kaldırılmasının tartışmaya açık olduğunu söylemişti. Bakan Oskanyan ise hükümet düzeyinde 1915 olaylarının gerçekliğini kimseyle

⁴¹⁸ <http://www.armenialiberty.org> 4 february 2004. aktaran:*Ibid.*, s. 18-19

⁴¹⁹ Ömer E. Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 12-13, Kış 2003-Bahar 2004. aktaran:*Ibid.*, s. 19

⁴²⁰ Bülent Günel, “Türk-Ermeni belge savaşları kitap oldu”, <http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Basında&HaberNo=425> aktaran:*Ibid.*, s. 19

⁴²¹ <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil3/bas/bo83m.htm> aktaran:*Ibid.*, s. 19

⁴²² <http://www.abhaber.com/yazdir.php?id=20909> aktaran:*Ibid.*, s. 19

tartışmayacaklarını ancak diyaloga açık olduklarını ifade etmişti.⁴²³Böylece Ermeni tezi çerçevesinde 1915 olaylarının tartışılmasının mümkün olmadığı, yalnızca sonuçları ve tanzimi konularının diyaloga açık olması anlaşılmış ve bir iyi niyetli girişim daha sonuçsuz kalmıştır.⁴²⁴

2008 yılında Gümrü ve Kars'ta peynir üreticileri Gürcü meslektaşları ile birlikte sınır ötesi işbirliğini teşvik etmek için Artush Mkrtchyan tarafından önerilen “Kafkas peyniri” projesini başlatmıştır. Mkrtchyan bunu “Peynir Diplomasisi” olarak adlandırmaktaydı.⁴²⁵ Türk-Ermeni İş Geliştirme Konseyi tarafından ise Kafkaslar'da uzlaşmayı simgeleyen gizli, dev tekerlek peynirle ilgili 'Barış peyniri' fikrini gündeme getirilmişti.⁴²⁶

Ermenistan bağımsızlığını kazanmadan önce 1915 olaylarının 50.yılından itibaren Ermeni diasporası Türkiye'yi doğrudan hedef almadan ona karşı belirli stratejiler uygulamaya başlamıştır. Uruguay ile başlatılan süreç “Üç T” yani tanıma, tazminat ve toprak talebi doğrultusunda sürdürülmüştü. Diaspora ve ASALA terör teşkilatının faaliyetleri Türkiye'yi uluslararası ortamda zora sokmak yönündeydi. Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra ise muhatap alınmayan diasporanın yerine komşu Ermenistan'la ilişkiler söz konusu olmuştur.⁴²⁷

Türkiye dış politikasına Ermeni unsurunun yansımaları ele alındığında meseleye bir tek Ermenistan'la ilişkiler açısından bakılmamalı, genel anlamda Türkiye'nin ABD, AB, AB'den bazı devletler, Rusya ve diğer devlet ve örgütlerle ilişkiler dikkate alınmalıdır.⁴²⁸

Ermeni sorunu Türkiye'nin dış politikası açısından en çok ABD ile ilişkilerine etki yapmaktadır. Ermeni lobisinin çok etkili olduğu ABD'de faaliyet gösteren Ermeni lobisi ABD'nin Azerbaycan, Türkiye ve Ermenistan'a yönelik politikasında ciddi bir baskı uygulamaktadır.⁴²⁹

ABD'de sözde soykırımı kabul ettirmek çabası içerisinde olan Ermeni diasporası 1980'li yıllardan itibaren bu yönde yaptıkları çalışmalarda Amerika'da bulunan 800 bin ile bir milyon civarındaki Ermeni'nin oyunu pazarlık unsuru olarak kullanmıştır. Ancak adaylar bu konuda Ermenilere söz verseler de seçim sonrasında “sözde soykırımı” anım günü olan 24

⁴²³ Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı:16. aktaran:*Ibid.*, s. 20

⁴²⁴*Ibid.*, s. 20

⁴²⁵ Usanne Güsten, “Using Cheese to Bridge the Turkey-Armenia Gap”,OCT. 24. 2012, <https://www.nytime.com/2012/10/25/world/middleeast/25iht-m25-turk-armenia.html> (23.07.2018)

⁴²⁶ Yeni Şafak, “Peynir Diplomasisi”, 24 Mayıs 2008, <https://www.yenisafak.com/dunya/peynir-diplomasisi-118877> (23.07.2018)

⁴²⁷ Ali Faik Demir, , op. cit., s. 27

⁴²⁸ Ali Faik Demir, , op. cit., . s. 26

⁴²⁹*Ibid*, s. 28-29

Nisan tarihinde yaptıkları konuşmaların hiç birisinde soykırım kelimesini kullanmamış, olayı trajedi olarak tanımlamışlardır.⁴³⁰ ABD'nin birçok eyaleti tarafından kabul gören sözde soykırımın Kongre'den de geçmesi ve başkanın ağzından soykırım kelimesinin çıkması için Ermeniler büyük çaba harcıyorlar. Sözde soykırımın Kongre'den geçmesi konusunda bu kadar çaba harcanmasının altında yatan tek sebep sadece bir acıyı tanımlamak değil. ABD gibi dünyanın bir numaralı ülkesinin 1915 olaylarına hukuki olarak soykırım tanımını vermesinin ardından Ermeni lobisi Türkiye'ye karşı sigorta şirketleri aracılığıyla davalar açarak hukuki sürecin ardından yeni bir ekonomik süreç başlatmayı planlamaktadır.⁴³¹

Obama dönemi ABD-Türkiye ilişkilerinin temel konusu Ermenistan'la ilişkiler konusu olmuştur diyebiliriz. 6 Nisan 2009 tarihinde Türkiye'de ziyarette olan ve TBMM'de konuşma yapan Obama Ermenistan'la ilişkiler açısından önemli açıklamalarda bulunarak iki devlet arasında ilişkilerin normalleştirilmesini beklediklerini dile getirmiştir.⁴³² Bunun üzerine her iki taraf yaklaşımlarını ve politikalarını korumanın yanı sıra ilişkileri bozmaktan da kaçınmışlardır.⁴³³

“Kamuoyu tarafından yaygın olarak bilindiğinin aksine, “Ermeni Sorunu” olarak adlandırılan “1915 Olaylarına İlişkin Ermeni İddiaları” 1987 yılından itibaren değil, Türkiye'nin Avrupa Toplulukları (AT) dolayısıyla Avrupa Birliği (AB) ile ilişkilerinin hukuksal başlangıcını oluşturan 1 Aralık 1964 tarihinden günümüze değin önemli bir olgu olarak yer almaktadır. Diğer bir deyişle vurgularsak, “Lausanne Barış Antlaşması ile kapanmış olan Ermeni sorunu 1964 yılında yeniden açılmıştır.”⁴³⁴“

Günümüz itibarıyla Türkiye-Ermenistan ilişkilerindeki mevcut olan 3 sorunu şu şekilde tanımlayabiliriz:

1. “1915 Olaylarına ilişkin Ermeni İddiaları”;
2. “Dağlık Karabağ ve İşgal Altındaki Reyonlar Sorunu”
3. “Sınır Kapılarının Açılması” sorunu.⁴³⁵

⁴³⁰ Cabbarlı, op. cit., s. 1222-1224

⁴³¹ Ali Faik Demir, op. cit., s. 28-29

⁴³² Obama'nın konuşması için bkz: http://www.whitehouse.gov/the_pressoffice/Remarks-By-President-Obama-To-The-Turkish-Parliament aktaran: Ibid., s. 30

⁴³³ Morton Abramowitz and Henry J. Barkey, “Turkey's Transformers The AKP Sees Big”, *Foreign Affairs*, Vol.88, (November/December 2009), pp.127-128 aktaran: Ibid., s. 30

⁴³⁴ Bilal N.Şimşir, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 3.Baskı, 2006, s. 251 aktaran: Özdal, “Güncel Gelişmeler Bağlamında Soykırım İddialarının Türkiye-AB İlişkilerine Etkisi”, s. 41

⁴³⁵ Ibid., s. 42

Avrupa Parlamentosu “18 Temmuz 1987 tarihinde *Ermeni Sorunu’nun Siyasi Çözümü Üzerine Karar*”ı⁴³⁶ kabul etmekle aslında Ermeni soykırımını kabul etmiş oldu. Bu karara dayanarak Türkiye’den de sözde soykırımın tanınması istenmektedir.⁴³⁷ Türkiye-Ermenistan ilişkilerine ilk kez 2000 senesinde yayımlanan AB raporunda kapsamlı şekilde yer verildi ve 3 başlık altında incelenmiştir:

- 1) Medeni ve Siyasi Haklar;
- 2) Sosyal ve Kültürel Haklar;
- 3) Ortak Dışişleri ve Güvenlik Politikası;

Dini özgürlük konusunda önemli ilerleme olduğu vurgulansa da bu husus yeterli bulunmamıştı. Ermeni dilinin kullanılmasında ise bir problem belirtilmemiştir. 2001 ve 2006 yılları hariç ilerleyen yıllarda yayımlanan raporlarda dini özgürlükler konusu yer alsa da Türkiye’de yaşayan tüm gayrimüslimlerin hakları açısından ele alınmıştır. Türkiye’de yaşayan Ermenilerin dinsel bir cemaat olarak dini özgürlükleri konusu 2009’dan itibaren ayrıca bir husus olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. “*Ermeni Patrikhanesi’nin Ermeni dili ve Ermeni din adamlarının eğitimi için üniversitede bölüm açılması önerisinin değerlendirilmesi*” 2009’dan itibaren yayımlanan raporlarda gündeme taşınmaya başlansa da 2010 ve 2011 yıllarında yayımlanan raporlarda 3-4 yıldır bu konuda bir cevap alınmadığı sürekli hatırlatılmıştır. Ayrıca 2009’un Mart ayından itibaren TRT radyosunun Ermeni dilinde yayın yapmaya başlamasına ve Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün iki ülke arasında ilişkilerin normalleşmesi yönünde Ermenistan’a ziyaret ederek 2 protokolün hazırlanmasına 2009 AB raporlarında olumlu vurgu yapılmıştır.⁴³⁸

Türkiye’nin uyguladığı ambargonun kaldırılması için Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan AB’den baskı yapmasını istemiş ve 2000’de bu istek yoğunluk göstermişti. Bunun üzerine AB-Ermenistan Parlamenterler İşbirliği Komisyonu’nun 19–21 Kasım 2001 tarihli Toplantısı’nda Türkiye’den uyguladığı ambargoyu kaldırması istenmiş ve bunun Türkiye-AB ilişkileri açısından önemi vurgulanmıştır.⁴³⁹

Türk Dışişleri Bakanlığı açıklamada bulunarak, Avrupa Parlamentosu Genel Kurulu’nun “Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları Çerçevesinde AB’nin Güney Kafkasya ile

⁴³⁶European Parliament, Resolution on a Political Solution to the Armenian Question, Doc.A2-33/87, 18.06.1987. http://www.europarl.europa.eu/intcoop/euro/pcc/aag/pcc_meeting/resolutions/1987_07_20.pdf (e.t.27.02.2015) aktaran: Özdal, “Güncel Gelişmeler Bağlamında Soykırım İddialarının Türkiye-AB İlişkilerine Etkisi”, s. 59

⁴³⁷Ibid., s. 59

⁴³⁸Ibid., s. 55-56

⁴³⁹ *Dış Basında Türkiye*, 28 Kasım 2001 aktaran: Ali Faik Demir, op. cit., s. 30

İlişkileri” başlıklı raporunda 1987 tarihli kararına atıf yaparak, Türkiye’nin haksız şekilde Ermenistan’a ambargo uygulamasıyla ilgili suçlamaları reddetmiştir.⁴⁴⁰Bundan sonra”1915 olaylarına ilişkin sözde soykırımın” Türkiye tarafından kabul edilmesinin AB’ye üyelik meselesinde ön koşul olarak kabul edilip edilmemesi meselesi ortaya atılmış ve bu mesele 2003’te parlamentoya taşınmıştır. Ancak bunun bir ön koşul olmadığı ve Kopenhag siyasi kriterleri arasında yer almadığı belirtilmiştir.⁴⁴¹

Avrupa Parlamentosu’nun, 1915 Olayları ile ilgili Ermenilerin iddia ettikleri sözde Ermeni soykırımının 100. Yıldönümünde aldığı kararda, iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulması, sınır kapılarının açılması ve ekonomik entegrasyon konusunda kolaylık sağlanması talepleri dile getirilmekteydi. Bunların yanı sıra Papa’nın 12 Nisanda yaptığı konuşmaya destek verilerek, Türkiye’nin sözde soykırımı tanıması gerektiğinin altı çizilmekteydi.⁴⁴²

Ermeni sorunu Türkiye’nin birçok Avrupa devletleriyle olan ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle siyaset ve entelektüel kesim üzerinde etkili olan Fransa’daki Ermeni lobisi sürekli bu konuyu gündemde tutarak konunun kamuoyunda kabul görmesini ve desteklenmesini sağlamıştır. Bu nedenle de Ermeni sorunu en çok Fransa’yla Türkiye ilişkilerini sıkıntıya sokmuştur. İktidara gelen partiler ve liderleri ister sağ olsun, isterse de sol hep bu konuya olan duyarlılıklarını dile getirmişlerdir. 29 Ocak 2001’de Fransa 1915 olaylarını Ermeni Soykırımı olarak kabul etmiştir.⁴⁴³ 2012’de soykırımın reddinin suç sayılması için başlatılan sürecin sonunda “Soykırımın inkârının suç sayılması yasa tasarısını” kabul etmiştir. Bu tasarının Meclis aşamasında kabul görmesinin ardından Türkiye çok büyük bir diplomatik taarruza girişmiştir. Türkiye böyle bir konuyla suçlanamayacağını bildirmiş, Fransa’yı Cezayir yaptıkları başta olmakla geçmişteki politikalarından dolayı eleştirmeye başlamış, ekonomik yaptırımlar ve farklı tepkiler olacağını açık bir şekilde dile getirmiştir.⁴⁴⁴Fransa’nın sözde soykırım konusundaki tutumunu sert bir şekilde eleştiren Başbakan Erdoğan, Fransa’nın 1945’den beri Cezayir’in nüfusunun %15’ni katlettiğini ve

⁴⁴⁰“Avrupa parlamentosu Genel Kurulu’nda onaylanan rapora ilişkin yapılan Bakanlık açıklaması”, http://mfa.gov.tr/no_28-28-subat-2002_-avrupa-parlamentosu-genel-kurulu_nda-onaylanan-rapora-ikiliskin-yapilan-bakanlik-aciklamasi.tr.mfa aktaran:İbid, s. 30

⁴⁴¹JOCE, C 51, 26.02.2004, pp.183-184 aktaran:İbid., s. 30-31

⁴⁴² Centenaire du genocide armenien: les deutes invitent la Turquie et l’Armenie a normaliser leurs relations, <http://www.europarl.europa.eu/news/fr/news-room/content/20150413IPR41671/html/G%3%A9nien-la-Turquie-et-l’Arm%C3%A9nie-invite%C3%A9es-%C3%A0-normaliser-leur-relations> aktaran:İbid., s. 31

⁴⁴³ Loi No: 2001-70 du 29 janvier 2001 relative a la reconnaissance du genocide armenien de 1915, <http://www.assemblee-nationale.fr/11/dossier/genocide.asp> aktaran: Ali Faik Demir, op. cit., s. 32

⁴⁴⁴“Genocide armenien : la Turquie fait pression sur la France”, <http://www.euractiv.fr/elargissement/genocide-armenien-la-turquie-fai-news-509997> aktaran:İbid., s. 32

bunu Sarkozy'nin babasına sorabileceğini söylemişti.⁴⁴⁵ Her ne kadar Meclis aşamasında kabul görse de Türkiye'nin taarruzlarından sonra Anayasa Konseyi sözde soykırımın reddinin suç sayılmasıyla ilgili yasayı anayasaya aykırı bularak reddetmiştir.⁴⁴⁶

İsviçre Ulusal Konseyi 16 Aralık 2003'de uzun ve gerekçeli bir açıklamayla Ermeni soykırımını tanımıştır.⁴⁴⁷ Bu aşamada Doğu Perinçek'in İsviçre'de verdiği konferanslarda soykırım için uluslararası yalan ifadesini kullanmasından sonra "İsviçre Ermeni Birliği" 15 Temmuz 2005'de bir şikâyette bulunmuştu. 9 Mart 2007 tarihinde Lozan Mahkemesi'nin Perinçek'i suçlu bulması üzerine Perinçek Federal Mahkeme'ye başvurdu. Federal Mahkeme de 12 Aralık 2007 tarihli kararla Perinçek'in itirazını reddedince, son olarak konu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne taşınmıştır. AİHM, 17 Aralık 2013 tarihli kararında, ifade özgürlüğünü koruyan 10. Maddenin ihlal edildiğini söyleyerek Perinçek'i haklı bulmuştur.⁴⁴⁸

1915 olaylarına ilişkin sözde soykırımın yüzüncü yılı vesilesiyle Papa 12 Nisan 2015'de yaptığı konuşmayla her kesi çok şaşırtmıştı. Vatikan'ın sözde Ermeni soykırımına yaklaşımı gerek dünyada gerek Türkiye'de çok büyük yankı yaratmıştı. Ermenistan ziyareti sırasında Papa Paul II, Patrik Karakin ile 27 Eylül 2001 tarihinde yaptıkları ortak toplantıda ilk defa soykırımın ifade edildiğine referans yaparak, yaşanan olayları 20. Yüzyılın ilk soykırımı olarak değerlendirmiştir. Bunun yanı sıra ilk millet olan Ermenilerin dışında Katolik ve Ortodoks Suriyelilerin, Asuriler, Keldaniler ve Rumların da benzer şekilde felaketlere maruz kaldıklarını ilave etmiştir.⁴⁴⁹ Genelde aynı çizgide buluşamayan AB Parlamentosu ve Kremlin ilginç bir şekilde bu konuşmaya eşzamanlı olarak destek vermişlerdi.⁴⁵⁰

I Dünya Savaşında Türkiye'nin müttefiki olmuş iki ülke, Almanya ve Avusturya'nın 2015 yılında soykırımı tanınması Türkiye'de çok büyük yankı uyandırmıştır. Türk kökenli vatandaşlar her iki ülkede de yabancılar arasında ilk sıralarda yer alıyorlar ve bunu göz ardı etmek mümkün değil. Alman Cumhurbaşkanı Joachim Gauck'un konuşmasında soykırımı

⁴⁴⁵"La Trquie accuse la France d'avoir commis un "genocide" en Algerie", http://lemonde.fr/politique/article/2011/12/22/les-deputes-votent-le-texte-sur-la-negation-des-genocides_1621648_823448.html aktaran: Ibid., s. 32

⁴⁴⁶ Decision no:2012-647 DC du 28 fevrier 2012, <http://www.conseil.constitutionnel.fr/decision/2012/2012-647-dc/decision-n-2012-647> aktaran: Ibid., s. 32

⁴⁴⁷ http://www.parlament.ch/ab/frameset/f/n/4701/95679/f_n_4701_95679_95803.htm aktaran: Ibid., s. 33

⁴⁴⁸ Affaire Perinçek.c Suisse (Requete No:27510/08) [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-139276#{"itemid":\["001-139276"\]](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-139276#{) aktaran: Ibid., s. 34

⁴⁴⁹"Le Pape François rend hommage aux martyrs arméniens", http://fr.radiovaticana.va/news/2015/04/14/le_pape_fran%C3%A7ois_rend_hommage_aux_martyrs_arm%C3%A9niens/1136254 aktaran: Ibid., s. 34

⁴⁵⁰ "De Strasbourg a Moscou, soutien au Pape sur le genocide armenien", <http://www.la-croix.com/Urbi-et-Orbi/Actualite/Rome/De-Strasbourg-a-Moscou-soutien-au-pape-sur-le-genocide-armenien-2015-04-17-1303550> aktaran: Ibid., s. 34

tanıdıklarını söylemesi ve soykırım kelimesini kullanmasına⁴⁵¹ Türkiye sert tepki vererek Gauck'un bu ifadelerini unutmayacağını ve affetmeyeceğini belirtmiştir.⁴⁵² Aynı şekilde Avusturya Parlamentosu da 22 Nisan 2015 tarihinde Ermeni soykırımını tanıdığını açıklamıştır.⁴⁵³

Türkiye, Alman Federal Meclisi'nin Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilerin katliamlarının "soykırım" olarak adlandırıldığı bir tasarımı onaylaması sonrasında Berlin büyükelçisini geri çekmiştir. Ama bir önemli nokta daha var. Ermeni soykırımı tasarısını Bundestag'a getiren ise Türkiye kökenli olan Yeşiller Partisi'nin Eş Başkanı olmuştur.⁴⁵⁴

Türk ve Müslüman kesimin çok yoğun yaşadığı bir diğer Avrupa ülkesi olan Bulgaristan 1950 ve 1980'li yıllarda Türklere karşı uyguladığı politikayla birçok insanın yerinden yurdundan olmasına sebebiyet vermişti. Ermeni meselesi konusunda beklenmedik bir tavır sergileyen Bulgaristan Parlamentosu 2012'de Jirkov dönemi olaylarından dolayı özür dilemiştir. Türkiye, Bulgaristan'ın Ermeni soykırımı konusunda aldığı kararın iki devlet ilişkilerinde olumsuz izler bırakacağını açıklamıştır.⁴⁵⁵

2015'te soykırımı tanıyan Lüksemburg Parlamentosu da NATO çerçevesinde dost ve müttefik olan Türkiye'ye karşı bir tavırlarının ve yaklaşımlarının bulunmadığının altını çizmiştir.⁴⁵⁶

Ermeni tarihçi Hambarsumyan'ın Rusya ile ilgili sözleri çok önemsenmelidir. O şöyle diyor: "*biz Ermeniler, Türkleri suçluyor ve Osmanlıda Ermenilere karşı soykırım yapıldığını söylüyoruz. Hâlbuki Ermeni milletini yeryüzünden silmeye ve bütün Ermenileri yok etmeye*

⁴⁵¹"L'Allemagne reconnaît sa "coreponsabilite" dans le genocide armenien", http://liberation.fr/monde/2015/04/23/i-alle-magne-reconnait-sa-coreponsabilite-dans-le-genocide-armenien_1262419 aktaran: Ibid., s. 35

⁴⁵² "Almanya Federal Cumhurbaşkanı Gauck'un İfadeleri Hk.", No:130,24 Nisan 2015, http://www.mfa.gov.tr/no_-130_-24-nisan-2015_-almanya_federal-cumhurbaskani-gauck_un-ifadeleri_hk_.tr.mfa aktaran: Ibid., s. 35

⁴⁵³ "Le Parlement autrichien reconnaît symboliquement-le-genocide armenien", *L'Orient Le Jour*, 22 avril 2015, <http://www.lorientlejour.com/article/921783/le-parlement-autrichien-reconnait-symboliquement-le-genocide-armenien.html> aktaran: Ibid., s. 35

⁴⁵⁴ Владимир Кара-Мурза , "Геноцид армян: признание век спустя..." <https://www.svoboda.org/a/27777197.html> (19.06.2018)

⁴⁵⁵ "Bulgaristan Parlamentosunca 1915 Olaylarına İlişkin Kabul Edilen Karar Tasarısı Hk.", No:134, 25 Nisan 2015, http://mfa.gov.tr/no_-134_-25-nisan-2015_-bulgaristan-parlamentosunca-1915-olaylarina-iliskin-kabul-edilen-karar-tasarisi-hk_.tr.mfa aktaran: Ali Faik Demir, op. cit., s. 36

⁴⁵⁶ Decision unanime: La Chambre reconnaît le genocide du peuple armenien", <http://5minute.rtl.lu/fr/actualite/luxembourg/630464.html> aktaran: Ibid., s. 36

çalışan devlet Türkiye değil Rusya idi".⁴⁵⁷Rusya Türkiye'ye her ne kadar strateji ortağı olarak baksa da Ermenistan da onun için önemli bir ülkedir. Farklı bir şekilde anlatacak olursak Ermenistan her ne kadar Rusya'ya sınırı olmasa da onun Ortadoğu'ya açılan balkonu gibidir.⁴⁵⁸ 1995'de Rusya 1915 Olayları ile ilgili Ermenilerin "sözde soykırım" iddialarına yanıt olarak "soykırımı" tanımış ve bunu 2005'de yinelemiştir. Bunların ardından 2015'de Putin'in soykırım ifadesini kullanması ve Erivan'daki 100.yıl törenine katılan devlet başkanlarından biri olması hem Türkiye'nin imajını, hem de ikili ilişkilere olumsuz etkilemiştir. Ancak daha en başından AKP ile Putin ilişkileri ekonomik olarak iyi yönde seyir izlemekteydi, ayrıca Türkiye'nin AB'den uzaklaşması da iki tarafı bir birine daha da yakınlaştırmıştı. Her ne kadar bölgede ağırlık sahibi olmaya çalışsa da ve Ermenistan üzerinde güç sahibi olsa da Rusya Azerbaycan ve Türkiye'yle ilişkilerde kopukluk istememekteydi. Enerji, yani Azerbaycan'ın petrol rezervleri Rusya için daha önemli olduğundan Karabağ Sorunu'na yönelik atacağı adım Azerbaycan'la, soykırım konusunda atacağı adım ise Türkiye'yle ilişkileri zora soka bilirdi.⁴⁵⁹

İsrail'e gelince, 1915 olaylarının 100. Yıldönümü nedeniyle Erivan'da düzenlenen törene bir grup parlamenter ile katılan İsrail Ermenistan'a duyduğu sempati ve destek duygusunu göstermeye çalışmıştır. Ancak İsrail Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Emmanuel Nahshon 1915 olaylarını bir soykırım olarak değil, trajedi olarak gördüklerini açıklamıştır.⁴⁶⁰

"Soykırımı" tanıyan ülkelerin kararları incelendiğinde üç husus dikkat çekiyor: kararlarda belirtilen tarih aralıkları, failer ve kararların ne üzerine olduğu, ne talep ettiği. Tarih aralıkları incelendiğinde iki tarihin daha fazla vurgulandığını göre biliyoruz. Bunlardan birincisi doğrudan 1915 tarihini veren ülkelerdir. İkincisi ise "soykırımın" 1915'te başlayıp Birinci Dünya Savaşı'nın içinde bittiğini gösteren kararlardır. Hatta bazı kararlarda bu süreç daha da uzatılarak 1915–1922 ve 1915–1923 yıllarını kapsayacak şekilde ifade ediliyor. Burada asıl amaç "Ermeni Soykırımını" bir Osmanlı meselesi olmaktan çıkararak ulusal kurtuluş harekâtının ve onun uzantısı olarak tesis edilen Türkiye Cumhuriyeti'nin de rol

⁴⁵⁷Hasan Ağacan, Ekspress, 26 Nisan 2006, Aktaran: Recep Cengiz, "Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşu/Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım", Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, *Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi II. Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS-II)*, Cilt 4. 22-24 Mayıs 2008. s. 19-20

⁴⁵⁸ JulienZarifian, "La politiqueétrangèreamericaine en Armenie: navigateur a vue dans leseauxrusses t s'affirmer dans uneregionstrategique", *Herodote*, secondtrimestre 2008. <http://herodote.org/spip.php?article337> aktaran: Ali Faik Demir, op. cit., s. 36

⁴⁵⁹Ibid., s. 25-26

⁴⁶⁰"Lee dileme d'Israel face au genocide face au genocide armenien", <http://www.lefigaro.fr/international/2015/04/24/01003-20150424ARTFIG00010-le-dilemme-d-israel-face-au-genocide-armenien.php> aktaran:Ibid., s. 38

sahibi olduğunu, Cumhuriyet'in kusurcu kadrosunun bu "suça" ortak olduğunu vurgulamaktır.⁴⁶¹

Tarih aralığı konusunda olduğu gibi failer konusunda da böyle bir karışıklık söz konusudur. Bu noktada iki farklı ifade dikkat çekmektedir: "Türk" ve "Osmanlı" kavramlarına yapılan atıflar. Bazı ülkeler "soykırımın" faili olarak "Türk" sıfatının kullanıldığı ("Türk Devleti", "Türkiye", "Türk İmparatorluğu") aktörleri zikrederken, diğer bir kısmı "Osmanlı İmparatorluğu" ifadesini kullanmıştır. "Türk" kelimesinin bu kadar yaygın kullanılmasının iki nedeni olabilir. Birincisi 19.yüzyılın sonu 20.yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğunu tanımlamak için Batı literatüründe Türkiye, Türk Hükümeti, Türk İmparatorluğu vb. ifadeler kullanılması, ikincisi ise, "soykırım" suçunun Türkler tarafından işlendiğini vurgulamakla Türkiye Cumhuriyetini bu suçun faili olarak sunmaktır.⁴⁶²

Ermeni Soykırımını Anma Günü, her yıl 24 Nisan tarihinde kutlanıyor (24 Nisan 1915'de Ermeni aydınların birinci grubu Türk makamları tarafından İstanbul'da tutuklanmış ve sevk edilmiştir).Ermeni diasporasının tüm toplulukları soykırım kurbanlarının anma gününü sürekli olarak kutlamaktadır. Sovyet Ermenistan'da bu gün ilk kez 1915'teki trajik olayların 50. yıldönümü olan 24 Nisan 1965'te kutlanmıştır. O gün, Türkiye'nin üst düzey çevrelerinin korkunç suçlarına karşı protestolar yaparak ve tarihi adaleti yeniden tesis etme talebinde bulunulan sloganlar seslendirerek Erivan'da büyük çaplı bir gösteri düzenlenmişti. Çoğunlukla öğrenci gençliğin katıldığı gösteri, Komitacıların mezarında gerçekleşen bir mitingle sona ermişti. Aynı gün, Erivan'da soykırım kurbanlarının anısına adanmış bir toplantı düzenlenilmiş; halkın, en yüksek devlet organlarının, din adamlarının temsilcileri toplantıya katılmıştı. Böylece, Soykırım Kurbanlarını Anma Günü ilk olarak Sovyet Ermenistan'da devlet düzeyinde kutlanmış oldu. 22 Kasım 1988'de Ermenistan SSR Yüksek Sovyeti, 1915 Ermeni Soykırımı'nı kınayan yasayı kabul etmiştir. Bu yasaya göre 24 Nisan Ermeni Soykırımı Kurbanlarını Anma Günü ilan edilmiş ve resmi tatil olarak kabul edilmiştir (Osmanlı Türkiye'sinde gerçekleşen 1915 Ermeni Soykırımı'nın kınanmasıyla ilgili Ermenistan SSR Yasası'na bakınız).⁴⁶³

"Soykırım"la ilgili kararların ne üzerine olduğu ve Türkiye'den ne istendiği konusuna gelince, bazı kararlarda bir tek 1915 olayları "soykırım" olarak tanınmaktadır. Bazı kararlarda ise bununla kısıtlı tanımlayarak 24 Nisan'ı anma günü olarak kabul edilmektedir ve "soykırım

⁴⁶¹Palabıyk, op. cit., s. 36179-180

⁴⁶²Ibid., s. 181-182

⁴⁶³"ДЕНЬ ПАМЯТИ ЖЕРТВ ГЕНОЦИДА АРМЯН (24 АПРЕЛЯ)" / "Den Pamyati Jertv Genocid Armyan (24 Aprelya)" <http://www.genocide.ru/enc/commemoration.htm> (16.06.2018)

kurbanlarının anılması”, “soykırım ve diğer tüm insanlığa karşı suçların kınaması” gibi ifadelere yer verilmektedir. “Anma” ve “kınama” ifadelerinin yanı sıra, bazı kararlara göre “Ermeni soykırımı” ders kitaplarına konmakta, 24 Nisan gününde radyolar ermeni soykırımıyla ilgili program yapmakta, ayrıca o gün Ermeni kökenli çalışanlar ve öğrenciler izinli sayılmaktadır. Parlamentolarca kabul edilen bu kararlarda Türkiye’den “Ermeni soykırımını” tanıması, Ermenistan’la ilişkileri normalleştirmesi yönünde adım atması, attı adımları ilerletmesi, kapatılmış sınır kapılarının açılması vb. gibi taleplerde bulunmaktadır.⁴⁶⁴ Fakat belirtmek gerekir ki parlamentolar ne tarihi konuyu inceleyerek onu yorumlayacak akademik kurumlar, ne de hukuki bir kavram olan “soykırımı” değerlendirebilecek kurumlardır. Siyası yapılar olan parlamentoların kararları ne tarihi, ne de hukuksal açıdan hiçbir önem taşımayan siyası kararlardır.⁴⁶⁵

⁴⁶⁴Palabıyk, , op. cit. s. s. 183-185

⁴⁶⁵ Ibid., s. 186

III. BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEM'DE TÜRKİYE ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNDE “YUMUŞAK GÜÇ”

Çalışmamızın üçüncü bölümünde Soğuk Savaş Sonrası Dönem’de Türkiye Ermenistan ilişkilerinde Türkiye’yi yumuşak güç uygulamaya iten nedenler ile Türkiye’nin yumuşak güç uygulama şekilleri incelenmiştir. Gürcistan’ın Türkiye’nin yumuşak güç uygulamasına yaklaşımı ve Türkiye’nin yumuşak güç potansiyeli de bu kapsamda ele alınmıştır.

1. TÜRKİYE’Yİ YUMUŞAK GÜÇ UYGULAMAYA İTEN NEDENLER

Ermenistan 1990’larda bağımsızlığını kazanıncaya kadar bir Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak Türkiye’ye karşı farklı tutumlar sergilemiştir. Stalin Dönemi’ndeki 1920–1940 yıllar arasındaki yıllarda Sovyetler milliyetçilik akımlarına karşı olduklarından Ermeniler de Türkiye’ye karşı herhangi bir milliyetçi davranışlarda bulunmamışlardır. Ayrıca bu yıllarda Türk-Sovyet ilişkilerinin iyi olması da önemli katkı sağlamıştır. Fakat Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı’ndan önce kendi güvenliğini sağlamak için İngiltere ve Fransa’yla işbirliği yapması bu ilişkileri olumsuz etkilemiştir. 1941’den itibaren ise Almanlara karşı manevi güç elde etmek için Rus milliyetçiliğine az da olsa izin verilmiştir. Bu durumu değerlendiren Ermenistan’da yeniden Türklere karşı milliyetçilik akımları baş kaldırmış ve Türkiye’den toprak ve tazminat talebinde bulunulmuştur.⁴⁶⁶

Türkiye’nin izlediği bu batı yanlı politika karşısında Sovyetler Ermenistan’ın toprak ve tazminat taleplerini ve Ermeni şovenizmini desteklemişlerdir. 1965 yılında Ermenistan’da Ermeni Sevk ve İskânın 50. yıldönümüne tesadüf ettirilen 1915 Olaylarına İlişkin Soykırım İddiaları anıtının inşasına Sovyetler tarafından onay verilmesi buna en iyi örneği oluşturmaktadır. Bu olay hem Ermenistan’da hem de Diaspora Ermenilerinde şovenizmin gelişmesine neden olmuş ve bunun sonucunda da ilk olarak 34 Türk diplomatı Ermeni terörünün kurbanı olmuştur. Fakat 1915 Olaylarına İlişkin Soykırım İddiaları Ermenistan’da diasporada olduğu kadar önem arz etmemiştir. Çünkü Ermenistan Ermenileri milli benliklerini ifade ve muhafaza etmek için bir soykırım efsanesine diaspora Ermenileri kadar ihtiyaç duymamıştır. Bu nedenle diaspora Ermenileri, 1965’ten itibaren 1915 Olaylarına

⁴⁶⁶ Ibid, s. 1034

İlişkin Soykırım İddialarının birçok ülkede ve aynı zamanda Türkiye tarafından tanınması ve kabul görmesi için daha çok faaliyetlerde bulunmuşlardır.⁴⁶⁷

1990 Ağustos ayında kabul gören Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'nde Ermenistan Cumhuriyeti'nin Osmanlı Türkiye'sinde ve Batı Ermenistan'da gerçekleştirilen 1915 Soykırımı'nın uluslararası alanda tanınmasını desteklediği belirtilmiştir.⁴⁶⁸ 1995 Ermenistan Anayasası'nda ise Ermeni Halkının Bağımsızlık Bildirgesi'ndeki amaçları temel alındığı ifade edilmektedir.⁴⁶⁹ Burada Batı Ermenistan olarak bahsedilen yer Doğu Anadolu topraklarıdır ve buradan da anlaşıldığı üzere Ermenistan Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımamaktadır. Ayrıca 1915 Sevk ve İskân uygulamasını, Ermenistan Anayasası soykırım olarak değerlendirmektedir. Tüm bunlara rağmen Türkiye 1991 yılının sonlarında bağımsızlığını yeni ilan etmiş Azerbaycan ve Gürcistan'la beraber Ermenistan Cumhuriyeti'ni de tanımış ve böylece kendi iyi niyetini sergilemiştir. Fakat Ermenistan'ın sınırların karşılıklı dokunulmazlığı, iyi komşuluk esasları ve soykırım iddialarından vazgeçmesini içeren protokolleri imzalamaması yüzünden Türkiye her ne kadar Ermenistan'ı tanımış olsa da diplomatik ilişkiler kurulamamıştır.⁴⁷⁰

Ermenistan'la Türkiye arasında kara sınırı kapalı olduğu için Ermenistan hükümetleri sürekli ABD'deki Ermeni lobisi aracılığıyla ABD Kongresi'ne ve Başkanına mektuplar göndererek Türkiye'nin koşulsuz olarak sınırları açması için baskı yapılmasını istemiştir. Her ne kadar kara sınırları kapalı da olsa Türkiye - Ermenistan hava yolu şu anda da açık durumdadır ve Ermenistan Havayolu Şirketi Armavia ile Türk havayolu şirketi Flyair Erivan - İstanbul arasında seferler düzenlemektedir. Ayrıca iki ülke arasında ticaret ilişkileri de mevcuttur ve bu ilişkiler Gürcistan ve İran üzerinden gerçekleştirilmektedir. Tabii ticaret dolaylı yollardan yapıldığı için Türkiye çıkışlı mallar Ermenistan'da pahalıdır. Ermenistan ticaretinin büyük bir kısmını RF ile yaptığı için Ermenistan'ın Türkiye için iyi bir ticaret ortağı olabileceği söylenemez.⁴⁷¹ Türk-Ermeni İş Konseyi Başkan Yardımcısı Noyan Soyak'ın belirttiği üzere Türkiye ile Ermenistan arasında Gürcistan üzerinden yapılan ticaretin hacmi 35-40 milyon dolar, İran üzerinden yapılan ticaretin hacmi ise 30-35 milyon dolardır. İki ülke arasında yaklaşık toplam 70 milyon dolarlık bir ticaret hacmi

⁴⁶⁷ Ibid

⁴⁶⁸ "11. The Republic of Armenia stands in support of the task of achieving international recognition of the 1915 Genocide in Ottoman Turkey and West Armania"den aktaran Palabıyık, op. cit., s. 1035

⁴⁶⁹ The Armenian People, Recognizing as a basis the fundamental principles of Armanian statehood and the national aspirations engraved in the Declaration of Independence of Armenia'den aktaran Palabıyık, op. cit., s. 1035

⁴⁷⁰ Ibid.

⁴⁷¹ "Armenian Foreign Trade: Major Products And Countries", <http://www.bisni.doc.gov/bisnis/country/030131ARForTrade.htm> 31 Ocak 2003'den aktaran Kasım, op. cit., s. 1044

bulunmaktadır.⁴⁷² Kara sınırlarının açılması bu hacmi bir az arttırabilir fakat Ermenistan'ın Türkiye için önemli bir ticari pazar olacağı söylenemez.⁴⁷³

Aslında tek başına ekonomik ve ya tek başına siyasi bir karar olmayan sınır kapılarının açılması konusunun Ermenistan'daki tüm kesimler tarafından desteklendiği de söylenemez. Zira Ermenistan'daki bazı kesimler sınır kapılarının açılması sonucunda Ermenistan ekonomisinin Türkiye'nin etkisi altında kalacağından endişe edilmektedir. Ermeni basınına ve analizcilerine göre sınır kapılarının açılmasından en çok kar eden Türkiye ekonomisi olacaktır ve Türkiye'nin özellikle sınır bölgeleri ekonomik açıdan daha da gelişecektir. Türkiye'ye göre ise Ermenistan tarım ve hayvancılıkta gelişmiş bir ülke olduğundan ve bu alanlarda fiyat açısından daha uygun olduğu için sınır kapılarının açılması sınır illerine getiriden daha ziyade zarar verebilecektir. Ham sanayi ve yarı sanayi ürünlerinde, tekstil ve turizm alanlarında ise Türkiye daha gelişmiş konumdadır. Yani sınır kapılarının açılmasının Türkiye için ekonomik açıdan fazla yararı olacağı düşünülme de hiç şüphesiz siyasi açıdan Kafkasya'da orta ve uzun dönemde barışa katkı sağlayabilecek bir yumuşak güç enstrümanıdır.⁴⁷⁴

2. TÜRKİYE'NİN YUMUŞAK GÜÇ UYGULAMA ŞEKİLLERİ

Doğu ile batı kültürünü birleştiren “sui generis” yapıya sahip bir ülke olan Türkiye uzun süre kendisini dünyanın en yalnız ülkesi bilmiştir⁴⁷⁵. Soğuk Savaş Dönemi'nde, Sovyet tehdidine karşı ABD yanlısı bir politika izleyen Türkiye, Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO)'nun önemli bir üyesi haline gelmiştir. Bu dönem uyguladığı Batı yanlısı politika komşuları tarafından iyi karşılanmayarak bölgede emperyalist güçlerin “*ajani*” olarak algılanmasına neden olmuştur.⁴⁷⁶

Türkiye, sert güç temelli dış politikasını son dönemler önemli ölçüde yumuşak güce doğru değiştirmiştir. Ahmet Davutoğlu 2001 yılında basılan ‘Stratejik Derinlik’ adlı kitabıyla

⁴⁷² Noyan Soyak ile söyleşi, *Turkish Time*, Temmuz 2002, http://www.turkishtime.org/temmuz/54_4_eng.htm'den aktaran Kasım, op. cit., s. 1044

⁴⁷³ Kasım, op. cit., s. 1044.

⁴⁷⁴ Oğan, op. cit., s. 1050.

⁴⁷⁵ European Stability Initiative (ESI) (2009) ‘Noah's Dove Returns: Armenia, Turkey and the Debate on Genocide’, 21 April, s. 11 available at http://www.esiweb.org/pdf/esi_document_id_108.pdf, accessed 20 June 2010 'den aktaran Çiftçi, op. cit., s. 97

⁴⁷⁶ Oguzlu, Tarık, ‘Soft Power in Turkish Foreign Policy’, *Australian Journal of International Affairs*, March 2007, 61(1): pp. 97-81. S. 86

son dönem Türk Dış Politikası'nı belirlemiştir.⁴⁷⁷ Davutoğlu, başarılı bir dış politika uygulaması için, stratejik derinlik güdümlü 5 temel ilke şart önermiştir:⁴⁷⁸

1. Türkiye’de demokrasi ve güvenlik arasında denge.
2. Türkiye’nin komşularına yönelik sıfır sorun politikası.
3. Türkiye’nin komşuları ve çevresi ile ilişkilerde gelişme.
4. Çok yönlü dış politikaya bağlılık.
5. Ritmik diplomasi.

Yeni Osmanlılık anlayışı çerçevesinde Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkaslar gibi eski Osmanlı topraklarında Türkiye’nin oynayacağı rol önem kazanmıştır. Yeni Osmanlılık anlayışı milliyetçi düşünceleri içermemektedir. Bu anlayış çerçevesinde Türk, Kürt, Çerkez vb. demeden Osmanlı’nın sahip olduğu tüm topraklarda egemenlik aranmıştır. 1980’lerde ilk kez Turgut Özal zamanında ortaya çıkan yeni Osmanlılık fikri daha sonra Davutoğlu tarafından da benimsenmiştir⁴⁷⁹. AK Parti (Adalet ve Kalkınma Partisi) hükümeti döneminde yumuşak güç politikasının en önemli çıktısı ‘Komşularla Sıfır Sorun Politikası’ (Zero-problem with Neighbours) olmuştur. Türkiye bu politika sayesinde komşularla olan sorunlarını yok ederek, bölgede lider güç olamaya çalışmıştır⁴⁸⁰.

Bu yaklaşım temel olarak komşularla var olan sorunları minimuma indirmek şeklinde özetlenebilir.⁴⁸¹ “Komşularla Sıfır Sorun” yaklaşımı Türk dış politikasının klasik güvenlik anlayışı da dönüştürmüştür.⁴⁸² Daha kapsamlı bir tanım yapacak olursak sıfır problem siyaseti, “*Türkiye’nin etrafı sürekli düşmanlarla çevrilidir*” psikolojisinden ve bununla alakalı olarak gelişen savunmacı refleksten kurtulup, bütün komşuları ile ilişkilerini iyi konuma getiren bir ülke olma fikri üzerine inşa edilen bir yaklaşımdır⁴⁸³. Neticede, bu dış politika ilkesine göre var olan sorunlar kabul edilerek, çözüme ulaştırılması hedeflenmektedir.

⁴⁷⁷ Larrabee, S. F. (2010) ‘Turkey’s New Geopolitics’, *Survival*, 52(2): pp. 180-157. S. 159 ‘den aktaran Çiftçi, op. cit., s. 97

⁴⁷⁸ Anas, op. cit., s. 284 -285.

⁴⁷⁹ Murinson, A. (2006) ‘The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy’, *Middle Eastern Studies*, November 2006, 42(6): pp. 964-945.945-946 ‘den aktaran Çiftçi, loc. cit. cit.

⁴⁸⁰ Grigoriadis I. N. (2010) ‘The Davutoglu Doctrine and Turkish Foreign Policy’, *Hellenic Foundation for European and Foreign Policy (ELIAMEP) Middle Eastern Studies Programme*, April 2010, working paper 8, Athens: ELIAMEP. s. 5 ‘den aktaran Çiftçi, loc. cit. cit.

⁴⁸¹ Aras, Bülent (2009), “Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy”, *Seta Policy Brief*, No: 2, May, s. 6 ‘den aktaran Murat Yeşiltaş, “Ali Balcı, AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita, Bilgi” (23), 2011 Kış: 9-34, s. 17

⁴⁸² Burhanettin Duran, *Türk Dış Politikası Ortadoğululaşıyor mu?*, Editörler: İNAT, K., M. Ataman ve B. Duran, Ortadoğu Yıllığı 2008, İstanbul: Küre yayınları, 2009, s. 392

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/117/2009-BDuran.pdf?sequence=5&isAllowed=y> (e.t. 21.07.2018)

⁴⁸³ Ahmet Davutoğlu, “Türkiye Merkez Ülke Olmalı”, 26 Şubat 2004, <http://www.radikal.com.tr/yorum/turkiye-merkez-ulke-olmali-702116/> (e.t. 22.07.2018)

Türkiye'nin diğer dış politika ilkeleri ile doğrudan bağlantısı olan Komşularla Sıfır Sorun anlayışı 6 temel unsura dayanmaktadır: ⁴⁸⁴

a- Herkes için eşit güvenlik,

b- Ekonomik entegrasyon,

c- Farklı kültürlerin saygı içinde bir arada yaşaması,

d- En yüksek düzeyde siyasi işbirliği oluşturma,

e- En yüksek düzeyde bölgesel bilinç,

f- istikrar ve gelişme ile güvenlik işbirliği ilişkisinin iyi şekilde kurulması”.

Başbakan Erdoğan, Kasım 2008'de “komşularla sıfır sorun” politikasını açıklarken “düşman değil, dostları kazanmak” ifadesini kullanmıştır. Son birkaç yılda Türkiye'nin hemen hemen tüm komşuları ile ilişkilerini geliştirmesi bunun boş bir retorik olmadığını kanıtlamıştır. ⁴⁸⁵ Stratejik derinliğinin farkına varmış Türkiye dış politika yönlendirilen değil yönlendiren olmayı hedeflemektedir. ⁴⁸⁶ Bu politika sayesinde Türkiye'nin kötü imajı tamamen değiştirilmiştir. AK Parti Türkiye-Ermenistan ilişkilerini ‘Komşularla Sıfır Sorun Politikası’ sayesinde düzeltmeye çalışmış ve bu politika ile iki ülke arasındaki ilişkiler normalleşme sürecine girmiştir. ⁴⁸⁷ AK Parti Dönemi dış politikasının en çok tartışılan ilkesi olan bu politika genellikle bir ülkeyle sorunları çözmek başka bir ülkeyle sorunlara yol açabileceği için bütün çevre ülkelerini aynı kategoriye koymanın gerçeği yansıtmadığı yönünde eleştirilmiştir. Ermenistan’la gerçekleşen “normalleşme” sürecinin Azerbaycan’la ilişkileri gerginleşmesi bu bağlamda sıklıkla gösterilen örnekler arasındadır. ⁴⁸⁸

Kültür, davranış normları, inanç sistemi, yaşam tarzı, dil, semboller, tavırlar ve beklentilerin dâhil olduğu bir yaşam biçimidir. ⁴⁸⁹ Ulusal kimliğin oluşmasında kültürün,

⁴⁸⁴ Zentürk, Ardan (2010), “Demokrasinin Dış Politika Boyutu”, Star, 1 Kasım'den aktaran Yeşiltaş, op. cit., ss. 17-18

⁴⁸⁵ Address by H.E. Recep Tayyip Erdogan, Prime Minister of Turkey on “The Future of Turkish-American Relations Acting Together with a Common Vision”, 14 November 2008, The Brookings Institution.’den aktaran European Stability Initiative (ESI) ‘Noah’s Dove Returns: Armenia, Turkey and the Debate on Genocide’, 21 April 2009, s. 12 https://www.esiweb.org/pdf/esi_document_id_108.pdf, s. 12 (e.t. 24.07.2018)

⁴⁸⁶ Guzeldere, E. E. (2009) ‘Turkish Foreign Policy: From Surrounded by Enemies to Zero Problems’, Center for Applied Policy Research (CAP) Policy Analysis, no: 1, pp. 19-14. s. 14; Fotiou, E. (2009) ‘Caucasus Stability and Cooperation Platform: What is at Stake for Regional Cooperation?’, International Centre for Black Sea Studies Policy Brief, June 2009, no: 16, available at http://74.125.155.132/scholar?q=cache:pgFvYGM7yS8J:scholar.google.com/+fotiou+icbss&hl=tr&as_sdt=200, accessed 31 June 2010'den aktaran Çiftçi, op. cit., s. 97

⁴⁸⁷ Çiftçi, loc. cit.

⁴⁸⁸ Simon Tisdall (2010), “Turkey’s ‘zero problems’ policy is a flop”, The Guardian, 21 June ‘den aktaran Yeşiltaş, op. cit., s. 18

⁴⁸⁹ Sam Sarkesian, “Robert Connor, The US Military Profession into the 21st Century: War, Peace and Politics”, London and New York, *Routledge Taylor & Francis Group*, Second Edition, 2006, s. 174

komşu devletlerin, coğrafyanın, ayrıca toplumun içinde yaşadığı bölge ve dini inancın etkisi olduğu bilinmektedir. Ermeni kültürü de bin yıl tebaası oldukları Selçuklu / Osmanlı / Müslüman kültürünün değerlerinin önemli derecede etkisine maruz kalmış ve yaşadıkları coğrafya itibarıyla Asya / Müslüman, dini inanç itibarıyla ise Hıristiyanlık kültürünün sentezi Ermeni kültüründe derin izler bırakmıştır.⁴⁹⁰ Ermeni kültüründe en değerli ve eski husus ise şüphesiz ki Ermeni alfabesinin icadı ve Hıristiyanlığın kabulü olmuştur. Süreklilik arz eden bu öğeler Ermeni toplumunu bir arada tutan en sağlam etkenlerdir. Bunların yanı sıra, *bölünmüş Ermenistan, soykırım ve Türk düşmanlığı* gibi öğeler Ermeni ulusal kimliği ve milliyetçiliğinin birleştirici unsuru olarak Ermeni tarih kitaplarında yer almaktadır.⁴⁹¹ Ernest Renan da boş yere “*Tarihi çarpıtmak ulus olmanın ilk şartıdır*” dememiştir.⁴⁹²

1915 Olaylarını 20. Yüzyılın en etkili sanatı olan sinemaya taşıyan Ermeni Diasporası, 1919 yılında *Tecavüze Uğramış Ermenistan (Ravisheed Armenia)* ve *Çarmıha Gerilmiş Ermenistan (Crucified Armenia)* adlarıyla da bilinen ve sinema tarihinde daha çok *Açık Artırmadaki Ruhlar (Auctions of Souls)* adıyla yer edinen ilk filmi seyirci karşısına çıkarmışlardı. Konusu Aurora Mardigaian’ın gözünden anlatılan filmin gerçekçiliğini ve etkisini arttırmak için oldukça akılcı bir yöntem izlenmiş ve Mardigaian’a filmin başrolü verilerek kendisi oynatılmıştır. Ayrıca o dönem Osmanlı’da ABD Büyükelçiliği yapan ve Ermenilerin önemli destekçilerinden olan Henry Morgenthau yardımcı bir rol ile filme dahil edilmiş ve onun tutmuş olduğu resmi raporlara da filmde yer verilmiştir. Filmin gerçekliliğini tartışmasız hale getiren bu durum filmin hem Avrupa’da, hem de ABD’de deki seyirciler üzerinde oldukça inandırıcı olmuştur.⁴⁹³

Berlin Antlaşması’nın 61. Maddesi’nin uygulanmasını temin etmek amacıyla Amerikan basını 1878’den sonra Ermeni konusunu gündemde tutan haberler yayımlamaya başlamış, *Times, Reuters, Daily News, Manchester Guardian* gibi basın kuruluşları Ermenilerle ilgili haberlere geniş yer vererek Osmanlı Devleti’nin Ermenileri katlettiği yalanını okuyucularına duyurmuştur.⁴⁹⁴ İnsanların duygularına hitap etmek için BBC, Amerika’nın sesi gibi yayın

⁴⁹⁰ Hatem Cabbarlı, “Ermeni Ulusal Kimliğinin Oluşumunda Türk Faktörü (Kültür, Coğrafya ve Din),” Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, Erciyes Üniversitesi-Neşehir Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS-II) 22-24 Mayıs 2008. s. 291

⁴⁹¹ Cabbarlı, op. cit., ss. 290-292

⁴⁹² Hürriyet Gazetesi, 24 Eylül 2000’den aktaran Emin Şikalıyev, “Ermeni Soykırımının İç Yüzü”, s. 218

⁴⁹³ Ali Özuyar, “İlk Ermeni Propaganda Filminin Ermeni Milliyetçiliğinin Gelişimindeki Rolü ve Bern Maslahatgüzarı Münir Süreyya Bey’in Olağanüstü Mesaisi”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, Erciyes Üniversitesi-Neşehir Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS-II) , Cilt 1. 22-24 Mayıs 2008. S. 212-213.

⁴⁹⁴ İbrahim Erdal, “Amerikan Belgelerine Göre Ermeni Milliyetinin Oluşumunda Yabancı Devletlerin Ve Yardım Kuruluşlarının Rolü”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, Erciyes Üniversitesi-Neşehir Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS-II), 22-24 Mayıs 2008. s. 348.

organlarında Washington, Kaliforniya, Moskova gibi önemli merkezlerde konuşulmuş, farklı törenler, anıt ve heykel açılışları, roman, şiir ve ağıt gösterileriyle hedeflerine ulaşmaya çalışılmıştır.

Yalanlarını sinemada da devam ettiren Ermeniler çekim masraflarını İran Yüksek Dini Şurası'nın üstlendiği Ararat (Ağrı Dağı'nın onlara göre adı) filmini son dönemlerde en büyük araştırmalarının sonucu olarak değerlendirmişler. Önceleri de bu türde birçok film çekilmiştir. 1930'lu yıllarda çekilmiş "Ararat veya Ermeni Ezgisi" filminin kadın başrollerinden birini Ermeni asıllı Fransız şarkıcı Şarl Aznavur'un annesi oynamıştır. Aznavur kendisi ise 5 Ocak 1989 tarihinde Rusça Trud (Emek) gazetesinde yayınlanan "Uçurumun Eşiğinde" başlıklı makalede yer alan ve Ermenistan'dan başı açık, ayağı yalın şekilde, kışın soğuşunda yurtlarından kovulan Azerbaycanlı çocukları konu edinen resmi, Fransız gazetesine, Azerbaycan'dan kovulan Ermeni çocukların resmi diye sunmuştur.⁴⁹⁵ Ermeni iddialarının ve faaliyetlerinin dünya kamuoyuna ulaştırılması konusunda da Sovyet basın ve yayın organları desteklerini esirgememiş, Ermenilerle ilgili haberler radyo ve gazetelerde yayınlanmıştır. Bu nedenle de Ermeniler kendilerinin Avrupa ve Asya ülkeleri tarafından kendi davaları doğrultusunda kukla gibi kullanıldıklarını, yalnızca SSCB'nin kendilerine toprak güvenliği ve kültürel haklar tanıdıklarını dile getirilmiştir.⁴⁹⁶

"Katliam" iddialarında bulunanlar, ellerine geçirdikleri her türlü araçtan merhametsizce yararlanmakta; hatta kamuoyu yaratmakta etkili olan edebiyatı ve sanatı baş araç yapmaktadırlar. Geniş etki alanlarına sahip yabancı şirketlere, servet ödeyip sinema filmleri çekilmekte, yazarlar ayarlanarak sanal hikâyeler düzenlenmektedir. Türkiye ise daha çok belgeler ışığında sempozyumlar düzenleyip, gerçekleri resmi ağızlarla anlatma yoluna gitmektedir. Ancak sanat yoluyla anlatılanların belgeler ve resmi ağızlarla oluşturulan tesirlerden daha etkili olduğu görülmektedir.⁴⁹⁷

Tarih belgeleri dışında, Ermeni meselesini konu edinen edebiyat örneklerine baktığımızda Ermeni meselesini başlangıcından itibaren ele alan roman dizileri ile karşılaşırız. Osmanlı'nın son dönemlerinde asırlarca dil, din, ırk farkına rağmen kardeşçe yaşamış Ermenilerin yabancı güçler tarafından nasıl yoldan çıkarıldıkları, bir maşa gibi kullanıldıkları, Osmanlı'ya haince ve sinsice kurdukları tuzaklar Şemsettin Ünlü'nün Yukarışehir, Toprak Kurşun Geçirmez ve Yüz Uzun Yıl isimli romanlarında yer almıştır.

⁴⁹⁵ Yusubov, op. cit., s. 1130-1133

⁴⁹⁶ PRO FO 371/59246, R 1995/145/44, Roberts, no. 523, 7 Şubat 1946 'den aktaran Seydi, op. cit., s. 1173

⁴⁹⁷ Enver Töre, "Bozulan Kardeşliğin Hikâyesi Yahut Ermeni Bozgunculuğunu Yaşayan Yukarışehi", Ermeni Araştırmaları, 1. Türkiye Kongresi Bildirileri, III Cilt ASAM-Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları No.3, Ankara 2003, s. 271

Ayrıca okuyucu bir tek Ermeni meselesine değil, Osmanlı –Rus savaşı gibi tarihi olaylara da tanıklık etmektedir. Memleketi ilgilendiren olayların anlatıldığı bu tür eserlere çok ihtiyacımız vardır.⁴⁹⁸

Ermeniler neredeyse “milli dava” haline getirdikleri “tazminat”, “soykırım” ve “toprak talebi” meselelerinde Türkiye’ye karşı yumuşak güç imkânlarını çok iyi değerlendirmenin yanı sıra yeni yumuşak güç imkânları yaratmışlardır. Örneğin, 1965’ten beri dünyanın her tarafında yaşayan Ermeniler, dünya kamuoyunu etkilemek amacıyla yaşadıkları ülkelerde 1915 olaylarına ilişkin soykırım iddialarını ölümsüzleştirmek amaçlı “Ermeni Soykırım Anıtları” ve heykeller dikmektedirler. İlk defa 24 Nisan 1968 tarihinde Lübnan’ın Beyrut şehrinde 1915 olaylarına ilişkin soykırım iddialarıyla ilgili “Ermeni Katliam Anıtı” dikilmiştir. Daha sonra ise bunu diğer anıtlar izlemiştir. Beyaz Saray’ın yakınlarında ise 1915 olaylarına ilişkin soykırım iddialarıyla ilgili Ermeni soykırımı müzesi yapılmıştır. Ermeniler önemli misafirlerini Erivan’da “sözde soykırım kurbanlarının” anısına yaptırdıkları anıta götürerek anı defterine imza attırmakta ve böylece kendi “soykırım” mitlerine katkı sağlamaktadırlar. Fakat Türkiye şimdiye kadar Ankara’da Ermeni zulmünün Türk kurbanları anısına bir anıt yaptırmamıştır. Iğdır, Kars, Erzurum ve Van’da ufak tefek anıtlar olsa da bunlar Ankara’daki her hangi bir anıt kadar etkili olmayıp Erivan’daki anıtın etkisini dengeleyememektedir.⁴⁹⁹ Türkiye’nin de Ermeniler tarafından öldürülen Türk diplomatları ve vatandaşlarının anısına anıt dikmesi gerekmektedir.⁵⁰⁰

Ermeni Diasporası da siber ortamı kendi hedefleri doğrultusunda kullanmaktadır. Örneğin, diaspora “Sözde Ermeni Soykırımı” ile ilgili Türkiye’ye karşı yürüttüğü politikayı internet ortamına da taşıyarak internet kullanıcılarını manipüle etmeye çalışmaktadır. Arama motorlarına “Armenian Genocide” kelimesi yazıldığı anda internet kullanıcılarının karşısına birçok internet sitesi çıkmaktadır ve bu sitelerdeki bilgiler Türkiye aleyhine yazılmış, Ermeni menfaatlerine hizmet eden bilgileri içermektedir. Aynı zamanda Ermenilerin onlara karşı çıkan haberleri sınırlandırdıkları da görülmektedir. Böylece Ermeniler Türklere karşı olan “dava”larını dünyaya duyurmaya ve bu yolla da onlardan tazminat ve toprak talep etmeye çalışmaktalar. Google’da “armenian genocide” yazarak arama yaptığımız zaman karşımıza yaklaşık 659.000 sonuç çıkmaktadır. “Sözde soykırımı” anlatan sitelerin içeriğini soykırım ile ilgili kitaplar, dergiler, fotoğraf arşivleri, “sözde soykırımı” tanıyan ülkelerin listeleri gibi

⁴⁹⁸ Töre, op. cit., s. 271-272

⁴⁹⁹ Yusubov, “Ermeni Yayılmacılığına Karşı Mütakabiliyet”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri II. Cilt*, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 1129-1130

⁵⁰⁰ Bkz.; Türkdoğan, op. cit., s. 263-264

bilgiler oluşturmakta ve daha büyük bir kitleye ulaşmak için siteler üç-dört dilde sunulmaktadır. Örneğin, Google’de arama sonucunda ortaya çıkan “*www.genocide.am*” adlı site “sözde soykırımın” yanı sıra “Ermeni Hüznü Karabağ” başlıklı linkte içererek Ermenileri mazlum göstermeye ve Ermenistan’ın başka bir ülkenin topraklarını işgal etmesi gibi uluslararası hukuka zıt bir olayı meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Maalesef Türkiye onlara karşı imkanlarını bu yönde yeterince kullanmamıştır.⁵⁰¹

Ermeniler “sözde soykırımı” kabul ettirmek için Türklere karşı Türkçeyi de çok iyi kullanmaktadırlar. Yine Google’de Türkçe “Ermeni Soykırımı” yazdığımız zaman yaklaşık 457.000 sonuç çıkmaktadır ve bu sitelerin birçoğu Ermeniler tarafından hazırlanmıştır. Okulda bu konuda bir ödev hazırlaması gereken öğrenci konuyla ilgili detayları bilmediği için bu sitelerin kimler tarafından hazırlandığının farkına varmadan yaptığı araştırmada bilgileri Türklere aleyhine düzenlenmiş sitelerden almış olacaktır. Böylece bilinçaltı olarak Türk toplumuna “sözde Ermeni soykırımı” zamanla kabul ettirilmektedir.⁵⁰² Zaten Ermeni meselesi konusunda dünya kamuoyunun tarafsız kalmasını sağlayamayan Türkiye, böylece Ermeni iddialarına destek verenlerin Türk kamuoyundan hisse koparmasına da fırsat vermektedir. Bunun için de Türkçe olmak üzere, mümkünse diğer dillerde de hazırlanmış, Ermeni meselesinin gerçek yüzünü ortaya koyan farklı metinlerin, farklı sitelerle internet dünyasında yer almasını sağlaması gerekmektedir.⁵⁰³

Tüm bu örnekler Ermenilerin Türklere karşı siber ortamda açtıkları psikolojik savaşın boyutunu göstermektedir. Buna karşılık Türkiye’den aynı isimli fakat gerçekleri içeren siteler yaratmalıdır. Fakat maalesef üzerine düşeni yapmaması şimdiye kadar bu davada Türkiye’ye çok büyük avantaj kaybettirmiştir. Hâlbuki karşı tarafla mücadelenin en iyi yöntemi onun kullandığı silahları kullanmaktır.⁵⁰⁴

Ermeniler “Ağrı dağı”, “24 Nisan soykırım günü” gibi kutsal veya sembolik anlamı olan yerleri, zamanları veya nesnelere provokasyon ritüelleri inşa ederek törenselleştirmişlerdir.⁵⁰⁵ Ermeniler amaçlarına ulaşmak için çeşitli örgütler, dernekler kurmuş, gazete ve dergiler yayınlamışlar.⁵⁰⁶ Böylece Ermeni Sorunu’nu sürekli gündemde tutmuşlardır. Buna örnek olarak, 1915’te Türk yönetiminin Erivan ve civarında Ermenilere karşı yaptıklarını dokümanlar ile belgelediğini iddia eden ve sevk edilenlerin kişisel bir takım hikâyelerini konu

⁵⁰¹ Çankara, op. cit., s. 1192-1193

⁵⁰² Ibid., s. 1194

⁵⁰³ Bilgi, op. cit., s. 38

⁵⁰⁴ Çankara, op. cit., 1192-1193

⁵⁰⁵ Rogers Brubaker, David D. Latin, “Etnik ve milliyetçi Şiddet”, s. 211-238 ‘den aktaran Cengiz, op. cit., s. 31

⁵⁰⁶ Organisyen, Vek Borbı, s. 52 akataran: Cabbarlı, “Sözde Ermeni Soykırım Propagandası ve Türkiye”, s. 1226

alan Time Dergisi'nin okuyucularına dağıttığı DVD'lerdeki bilgileri vb. gösterebiliriz.⁵⁰⁷ 1924'te Fransa'da Taşnaksutyun Partisi'nin gençlik kolunun ideolojik eğitimini üstlenecek Rostom Kütüphanesi kurulmuştur. 2 Ağustos 1925 tarihinde yine Fransa'da *Arraç* (İleri) gazetesi yayımlanmaya başlamıştır.⁵⁰⁸

1937–1944 yıllarında ise Almanya'da Ermeni kültür ve tarihini anlatan Almanca *Hayastan* (Ermenistan) Dergi'si Ermeni-Alman Dostluk Derneği'nin eş başkanları Rogerbah ve Abegyan tarafından yayımlanmaya başlamıştır.⁵⁰⁹ İkinci Dünya Savaşı'ndan dolayı Almanya'daki faaliyetlerini azaltmak zorunda kalan Ermeniler savaş sonrası dönemde 1968 senesinden itibaren özellikle Hınçak Partisi temsilcilerinin katılımıyla Batı Almanya'da “*Hessen Ermeni Kültür Birliği*”ni kurmuşlardır.⁵¹⁰ Her ne kadar 1990'lara kadar Ermeniler Alman devleti tarafından engellerle karşılaşmalar da Almanların Yahudi soykırımını gerçekleşmesinden dolayı onların psikolojik durumunu göz önünde bulundurarak çalışmalarında çekingen davranmışlardır.⁵¹¹ Ayrıca Ermeniler Almanya'da bir tek Almanlarla işbirliği yapmamış aynı zamanda Türkiye'ye karşı oradaki bazı Türkleri de kullanmışlardır. Örneğin, Frankfurt'ta Türkler tarafından kurulduğu söylenen “Soykırım Karşıtları Derneği” on binlerce kişinin imzasını toplayarak 1999 senesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne mektup göndermiş ve sözde Ermeni soykırımını kabul etmesini istemiştir.⁵¹²

Tarihsel gerçekler dönemin edebiyatına da yansımıştır. Ermeni şiirlerinde bağımsızlık, intikam, silah, öldürme dizeleri yer alırken, Türklere ait dizelerde katledilen masum, savunmasız insanların çektikleri acılara sesleniş vardır.⁵¹³ Osmanlı tiyatrosundaki Ermeni tiyatrocular ise Ermeni tarihi ve mitolojisiyle ilgili oyunlar oynuyorlardı, Türkçe temsilleri reddediyor, Ermenice temsiller verilmediğinde Kafkasya'ya gidip oradaki tiyatrolarda çalışmaya devam ediyorlardı. Samsun ve Trabzon Ermenilerin Kafkasya'ya açılan kapısı olduğundan Ermeni tiyatrocular İstanbul'dan Kafkasya'ya kadar uzanırlardı. Böylece, Ermeni ayaklanmalarına, örgütlenmesine aktif ve bilinçli şekilde katkı sağlıyorlardı.⁵¹⁴ Hatta 1876 Rus savaşında, Ruslar Edirne'ye kadar gelince Gedikpaşa Tiyatrosu'nun oyuncularını sözde

⁵⁰⁷ 11 Giornale, 06 Şubat 2007, 'den aktaran Cengiz, op. cit., s. 27

⁵⁰⁸ Organisyan, Vek Borbı, s. 52 Akataran: Cabbarlı, *Sözde Ermeni Soykırım Propagandası ve Türkiye, Ermeni Araştırmaları 2.* s. 1226

⁵⁰⁹ Organisyan, Vek Borbı, s. 52 Akataran: Ibid., s. 1227

⁵¹⁰ Ibid., s. 1228

⁵¹¹ Organisyan, Vek Borbı, s. 52 Akataran: Ibid., s. 1228

⁵¹² Junge Welt. “Bir Soykırım Çekişmesi”, Bkz. http://bro.byegm.gov.tr/haber/abone/2004/09/15/15_09_2004_abn_10_40_00.txt 'den aktaran Organisyan, Vek Borbı, s. 52 akataran: Ibid., s. 1228

⁵¹³ Yusuf Ziya Bildirici, “Soykırım Edebiyatı”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri II. Cilt*, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007. s. 1269

⁵¹⁴ Töre, op. cit., 2007. s. 1303

Ruslara temsil vermek ve yüreklerini sanat aşkıyla yumuşatmak için Edirne'ye koşarlar.⁵¹⁵ Türk tiyatrosunda Ermeniler ve Ermeni meselesini en iyi yansıtan eserlerden bir tanesi de Adana'nın işgali sırasında Ermenilerin gerçek yüzlerini, Fransızlara yardım etmekle nasıl ihanet ettiklerini ortaya koyan *Ermeni Fırıldakları* adındaki dört perdelik bir komedidir.⁵¹⁶ Böylece, Ermeniler insanlığa güzellikler vermeği amaçlayan sanatı da kendi milli çıkarları yönünde kullanarak Ermeni milli şuurunu tiyatro yoluyla güçlendirmişlerdir. Tiyatro toplulukları turneler vasıtasıyla Osmanlı Ermenilerine ortak hareket etmeleri için ortam yaratmış, Avrupa ile bağ kurmalarına aracı olmuştur.⁵¹⁷

Ermenilerin 1915 Olaylarına İlişkin Soykırım iddialarını kanıtlayabilmek amacıyla sıkça kullandıkları yöntemlerden biri de sahte belge ve resim üretimidir. ABD'nin İstanbul Büyükelçisi Henry Morgenthau'ın tercümanı Arşak Şimavonyan ile kâtibî Agop Andonyan birtakım düzmece raporlar kaleme alarak büyükelçiye sunarlar. Görevi süresinde karayoluyla İstanbul'un dışına bile çıkmayan ve gerçekleşen olayları bu iki Ermeni'nin verdiği raporlarla takip eden Morgenthau düzmece raporları ABD Dışişlerine gönderir. Bu raporlar daha sonra "Ambassador Morgenthau's Story (Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü)" adıyla basılmış ve Ermeniler tarafından soykırım delili olarak kullanılmıştır. Kitap aslında Büyükelçi tarafından değil, 15.000 Dolar karşılığında Burton J. Hendrick tarafından kaleme alınmıştır⁵¹⁸. Morgenthau'ın kendi tuttuğu "Günlük Hatıra Defteri" ile kitapta yazılanlar karşılaştırıldığı zaman kitapta yer alan saptırmalar ve sahtecilik açıkça görülmektedir.⁵¹⁹

Ermeniler 2005 yılında California eyaletinin UCLA Üniversitesinde soykırım konulu bir panel düzenleyen ABD Ermenileri konferans posterinde Atatürk'ü bir cesedin önünde poz verirken gösteren bir resim sergilemiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün eşi Latife Hanıma gönderdiği orijinal kartpostal üzerinde Atatürk'ün ayakları önünde duran köpek yavruları resimden çıkarılarak köpeklerin yerine bir çocuk cesedi fotoğrafı yerleştirilerek Atatürk soykırımcı olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Ermeniler tarafından fotoğraflar üzerinden sahte resim üretimine bir diğer örnek ise 2005 yılında Oxford Üniversitesi tarafından basılan Donald Bloxham'ın "The Great Game of Genocide, Imperialism, Nationalism and the Destruction of the Ottoman Armenians (Büyük Soykırım Oyunu, Milliyetçilik ve Osmanlı

⁵¹⁵ Bkz: Refik Ahmet Sevengil, *Yakın Çağlarda Türk Tiyatrosu..*'den aktaran Ibid., s. 1304

⁵¹⁶ Mehmet Rasim; *Ermeni Fırıldakları, Adana'nın işgal-i fecayîine ait hakiki bir vakadır.*1928'den aktaran Enver , op. cit., s. 1306

⁵¹⁷ Ibid., s. 1307

⁵¹⁸ Şükrü Server Aya, "Preposterous Paradoxes of Ambassador Morgenthau", Belfast, 2013, s. 11-15-182'den aktaran "Türk-Ermeni İlişkilerindeki Tarihsel Gerçeklikler", s. 18

⁵¹⁹ Heath Lowry, "The story Behind Ambassador Morgenthau's Story, The Isis Press, İstanbul, 1990 'den aktaran Ibid., s. 18

Ermenilerinin Yok edilişi)” adlı kitabında yer verilmiştir. St. Lazar Mkhitarian koleksiyonuna ait olduğu belirtilen fotoğraf Erivan’daki Soykırım Müzesi’nde de sergilenmiştir. Fotoğrafın altında “*Türk resmi görevlisi açlıktan ölmek üzere olan Ermeni çocuklara eklemek göstererek alay ediyor*” ifadesi yer almıştır. Fotoğrafta Osmanlı memuru olarak sunulan kişinin o dönemde kullanılan yakasız gömlek ve fes yerine ceket giyip, kravat takmasından ve fotoğrafta yer alan kişilerin vücut azalarının orantısız olmasından şüphe eden Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü’nde ders veren, Avustralyalı tarihçi Prof Dr. Jeremy Salt fotoğrafı bir laboratuvarında uzmanlara inceletmiştir. Fotoğraf laboratuvarında fotoğrafın pikselleri 2400 kez büyütüldüğünde fotoğrafın birçok yerden alınmış parçaların birleştirilmesi ile oluşturulduğu ve fotoğrafın sahte olduğu uzmanlarca tespit edilince, Prof. Salt konuyu İngiltere Türk Dernekleri Federasyonu’na taşımıştır. Federasyonun Genel Koordinatörü ve “Asılsız İddialarla Mücadele Komitesi” Başkanı Servet Hassan, 19 Ekim 2009’da Oxford Yayınları Tarih Editörü Christopher Wheeler’a bir şikayet mektubu göndermiştir. Wheeler 2 Kasım’da gönderdiği cevapta; hata yaptıklarını, birkaç parçadan oluşan fotoğrafın fotomontajla bir araya getirildiğinin anlaşıldığını, yani fotoğrafın sahte olduğunu kabul etmiş ve ellerinde bulunan kitabın stoklarını imha ettikleri bilgisini vermiştir. Fakat maalesef bu kitap başta İngiltere olmak üzere dünyadaki birçok ülke kütüphanesine dağıtılmıştır ve okuyucuya sunulmaya devam edilmektedir.

Ermeniler belgeler üzerinde sahtecilik yaparken kullandıkları yöntemlerden birisi de kendi katlettikleri Türklerin resimlerinin Türklerin katlettiği Ermeniler olarak gösterilmesidir. New York’ta Rusça yayımlanan “V Novom Svete” Gazetesi’nde, Eduard Pariyants isimli bir Ermeni, Hocalı soykırımında öldürülen Türk çocuklarının resimlerini, 1915 yılında hayatını kaybeden Ermeniler olarak sunmuştur. APA Ajansının verdiği habere göre bu gerçek Florida’da yaşayan ve Ermeni terörüyle ilgili bazı kitaplar yazan Felix Tzertvadze tarafından ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu resimleri görünce Hocalı soykırımı kurbanlarını hemen tanıyan Tzertvadze, Azerbaycan devlet kurumlarına ve diaspora teşkilatlarına başvuruda bulunarak durumla ilgili bilgilendirmiştir⁵²⁰. Buna gibi olaylar daha önce Almanya’da düzenlenen başka bir sergide de yaşanmıştır. Ayrıca Erivan’daki soykırım müzesinde de bu tür resimler sergilenmektedir.⁵²¹

Ermeniler yalnızca gerçekleri çarpıtmıyor ayrıca yeni nesillerini de Türk düşmanı olarak yetiştiriyorlar. 5 yaşından itibaren Erivan’daki soykırım müzesine götürülen Ermeni

⁵²⁰ T.C. Başbakanlık Basın yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü ; “Bir Ermeni Sahtekârlığı Daha”, Gün Seher Gazetesi, Bakü, 30 Ekim 2007 ‘den aktaran Ibid., s. 21

⁵²¹ Ibid., s. 21

çocukların beyinleri sahte belgeler, sahte resimler ve görsel-işitsel efektlerle yıkanmaya çalışılıyor.⁵²²

Sözde Ermeni soykırımı bir sosyal temsil şeklinde yaygınlaştığında bazı pratik işlevler görmektedir. Konunun değerlendirilmesi zamanı insanın psiko-sosyal nitelikli genel eğilimi ve hedef gruplar gibi hususlar değerlendirilmelidir. Kitle iletişim araçlarından çeşitli felaket, cinayet haberleri duyması insanları sosyal psikolojik açıdan garip bir şekilde rahatlatır. Başkalarının yaptığı kötülükleri öğrendiğimizde kendimizi hep iyi rollerde görürüz. Ayrıca geçmişinde bu veya herhangi bir nedenle suç veya günah işlemiş olanlar vicdanlarını rahatlatmaya çalışırlar. Eski sömürgeci Batı ülkelerinin hükümet ve halkları için de bu geçerlidir. Öte yandan yönetimler hep çeşitli toplumlarda toplumsal düzeni korumak, grup bütünlüğünü sağlamak, kurbanlar vererek krizden çıkmak için günah keçisi arayışında olmuşlardır. Örneğin, 1930’larda Alman Nazilerinin günah keçileri yaratmaları gibi. Aslına bakıldığında ise günah keçisi olarak seçilen ülkelerin geçmiş hataları yargıç ülkelerin geçmişte yaptıklarına kıyasla daha küçük boyutlardadır. Diğer bir husus ise Avrupa ülkelerinin ve dünyanın bazı bölgelerinin Türkofobi dediğimiz Türk düşmanlığı, anti-Türk tutumudur. Bunu kullanan Ermeniler etnik nitelikli kimlik inşa etmeye çalışıyorlar.⁵²³

2013’te Twitter’da yaptığı 24 Nisan çıkışıyla Ermenistan’dan dikkatleri üzerine çeken Kardashian, *“1915’de bir buçuk milyon Ermeni öldürüldü. Unutmayalım #RecognizeArmenianGenocide”* diye bir tweet attıktan sonra Ermenistan’ı tam da 24 Nisan öncesinde ailece ziyaret edeceğini açıklamış ve bu ziyareti dünyada ilgiyle izlenmiştir. 100. yılı etkinlikleri kapsamında ilk kez Ermenistan’a giden Kardashian ve ailesi Başbakan Hovik Abrahamyan tarafından devlet başkanı gibi karşılanmıştır. Başbakan Abrahamyan, soykırımın yalnızca 21 ülke tarafından tanındığını söylerken, Ermenice bilmeyen Kim Kardashian İngilizce konuşmuş ve *“Ermenice konuşmadığım için özür dilerim. Ancak herkes ana dilini öğrenmeli”* demiştir. *“Ermeni soykırımının uluslararası tanınması ve kınanması için mücadeleye devam edeceğime söz veriyorum”* diyen Kardashian instagram hesabından da şu açıklamada bulunmuştur: *“Ermenistan buradayız!!!! Bu yolculuk için müteşekkirimiz. Bizi karşılayan herkese teşekkür ederiz. Ülkemizi keşfetmek için sabırsızlanıyorum. Böyle nefis yiyecekler olamaz. Kocam ve kızım geçmişimi görmek ve atalarım hakkında bilgi edinmek için de Ermenistan’a geldi! Kuzenlerim de burada. Heyecandan uyuyamıyorum.”*

⁵²² Ibid., s. 27.

⁵²³ Nuri Bilgin, “Sosyal Temsiller Açısından Soykırım İddiaları ve Tarihin İnşası”, *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, I. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayını, Ankara, 2003, s. 6-10

Yerevan'daki ziyaretlerinden görüntüleri sosyal medya üzerinden paylaşan Kardashian'lar, yaklaşık 60 milyon takipçiye seslenerek, “*Ermenistan'dayız, hayatımızın en önemli yolculuğu başladı. Kaybettiğimiz ailemiz bizimle gurur duyardı*” diye açıklamada bulunmuşlardır. Ermenistan ziyareti süresince Kardashian ekibiyle birlikte soykırım anıtını ziyaret etmiş ve Gümrü kentinde Ermenistan'daki uzak akrabaları ile görüşerek, yaptığı bu görüşmeleri ‘Keeping Up With Kardashian’ programında yayımlamıştır.⁵²⁴

Kardashian'ın ziyaretini değerlendiren gazeteci Nune Hakhverdian: “*Başta dalga geçiliyordu Kardashian'la, ‘Kardashian mı soykırımı savunacak?’ deniyordu, ama gelişinden sonra çok şey değişti. İnsanlar, siyasetçilerin boş konuşmalarından bıktı artık, daha canlı örnekler görmek istiyorlar*” yorumunda bulunmuştur.⁵²⁵

Diğer bir örnek olarak ise sözde Ermeni Soykırımı'nın 100. yılı anma etkinliklerinin sembolü olarak seçilen beş yapraklı ‘unutmabeni’ çiçeğini göstere biliriz. Neredeyse birçok dillerde aynı anlamı ifade etmesi anma etkinliklerinin ana mesajı olan “Hatırlıyor ve talep ediyorum” sloganıyla da uyumludur.⁵²⁶

Çiçekle ilgili anlatılan bir efsaneye göre Tanrı bütün bitkilere isim verirken bu çiçek kenarda kalmış. 15. yüzyıl Almanyası'nda, bu çiçeği taşıyan kişilerin sevgilileri tarafından unutulmayacaklarına inanılmış. 20. yüzyılda ise “unutmabeni çiçeği”, Kanada'dan Avrupa'ya kadar olan her yerde savaşta ölenlerin, yoksul, muhtaç ve kimsesizlerin, kısacası unutulmaması ve hatırlanması gereken herkesin ortak simgesine dönüşmüş.⁵²⁷

100. yıl etkinlikleri öncesinde “Hay Social” Facebook sayfası Ermenistan ve Diaspora tarafından bu çiçeğin simge olarak seçilme gerekçesi ve ilişkilendirilen özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

- a) Tema (Slogan): “Hatırlıyorum ve Talep Ediyorum”
- b) Geçmiş: Çiçeğin siyah merkezi 1915 sözde Ermeni Soykırımının acılarını temsil ediyor.
- c) Günümüz: Açık mor (eflatun) yapraklar sözde Ermeni Soykırımın 100. Yıl anısında birlikte duran Ermenilerin dayanışmasını temsil ediyor.

⁵²⁴<http://www.internethaber.com/ermenistan-sozde-umudunu-kim-kardashiana-bagladi-foto-galerisi-1209584.htm?page=9> (e.t. 26.06.2018)

⁵²⁵ <http://www.ago.s.com.tr/tr/yazi/11289/ermenistandan-kardashianlar-gecti> e.t. 26.06.2018

⁵²⁶Fatih Gökhan Diler, “100. yılın simgesi, pasta ve dövme oldu”,2015 <http://www.ago.s.com.tr/tr/yazi/11305/100-yilin-simgesi-pasta-ve-dovme-oldu> (e.t. 09.07.2018)

⁵²⁷Hay Social,

<https://www.facebook.com/HaySocial/photos/a.301383303295004.53243.294790963954238/621948837905114/?type=1&theater> (e.t. 09.07.2018)

- d) Gelecek: Çiçeğin beş yaprağı sözde Ermeni Soykırımından sağ kalanların yeni bir yuva bulduğu, sığındığı beş kıtayı temsil ediyor. Yaprakların koyu mor (eflatun) rengi Ermeni kimliğinin kalbinde yer alan Ruhbanlığı hatırlatır.
- e) Sonsuzluk: Sözde Ermeni Soykırımı Anıtı- Tsitsernakaberd'in 12 sarı sütunu güneş, ışık, yaratıcılık ve umudu temsil ediyor. Çiçeğin merkezindeki sarı halkalar da soykırım anıtının sarı sütunlarını çağrıştırmaktadır.⁵²⁸

Birçok şeyi birlikte simgeleyen bu çiçek, 2015 yılının başlarından itibaren beklenen popülerliğe hızla ulaşmıştır. Televizyon sunucuları ve muhabirler, ekranlara 'unutmabeni' rozetleriyle çıkmış ve Ermenistan'daki siyasi partiler ve Diaspora'daki sivil toplum kuruluşları da bu sembolü benimseyerek kendi logolarında kullanmışlardır. Ermenistan Eğitim ve Bilim Bakanlığı'nın düzenlediği etkinlikler sayesinde okullara da giren 'unutmabeni' çiçeği, 24 Mart'tan beri ülke genelindeki tüm okullarda yetiştirilmeye başlanmıştır. Toplamda 1,5 milyon adet 'unutmabeni' çiçeği üretilmesi planlanırken, yetiştirilen çiçekler 24 Nisan günü Yerevan'daki Soykırım Anıtı'nı ziyaret edenlere dağıtılacaktır.⁵²⁹

Ermenistan Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından sunulan “*Ermeni Soykırımı 100 Yıldönümü Anma Etkinlikleri*” programı çerçevesinde 10 Nisan'da Ermenistan'daki bütün okulların, 5–12. sınıf öğrencileri “Unutma beni” çiçeklerini hazırlamışlardır.⁵³⁰ Diğer taraftan, bu anlamlı senenin sembolü haline gelmiş “unutmabeni çiçeği” diğer imgelerle birlikte ticarileşerek, Ermenilerin hayatında dövme, düğün pastası, hediyelik eşya, tırnak süsü gibi farklı şekillerde de yer almaya, popülerleştikçe, bazılarında göre güçlü simgeselliğini de kaybetmeye başlamıştır.⁵³¹

24 Nisan sözde Ermeni Soykırımı'nın yüzüncü yıldönümü yaklaşırken, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Çanakkale'de Gelibolu Savaşı'nın 100. yıldönümüne adanmış kutlama davetiyesini Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'a da göndermiştir. Türkiye'nin planlarına göre kutlamalar Ermenistan Soykırım Anıtı'nda büyük etkinlikler

⁵²⁸ Hay Social,

<https://www.facebook.com/HaySocial/photos/a.301383303295004.53243.294790963954238/621948837905114/?type=1&theater> (e.t. 09.07.2018)

⁵²⁹<https://bianet.org/biamag/diger/163892-100-yilda-ermeni-soykirimi-nin-sembolu-unutma-beni-cicegi> (e.t. 09.07.2018)

⁵³⁰ Ermenistan okullarında öğrenciler “Unutmabeni” çiçeğini hazırlayacak, 2015 <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2015/04/10/Ermenistan-okullar%C4%B1nda-%C3%B6%C4%9Freciler-%E2%80%9CUnutmabeni%E2%80%9D-%C3%A7i%C3%A7e%C4%9Fini-haz%C4%B1rlayacak-video/55337> (e.t. 09.07.2015)

⁵³¹<https://bianet.org/biamag/diger/163892-100-yilda-ermeni-soykirimi-nin-sembolu-unutma-beni-cicegi> (e.t. 09.07.2018)

düzenlediği bir anda yani 23 ve 24 Nisan 2015 tarihinde yapılacaktır. Türk Gazetesi “Hürriyet” Erdoğan’ın eylemlerini “benzeri görülmemiş bir diplomatik adım” olarak değerlendirirken, toplamda Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan ve ABD Başkanı Barak Obama’nın da aralarında bulunduğu 102 ülkenin liderine davetiye göndermiştir. Sarkisyan, dünya liderlerini aynı gün Erivan’a davet etmiş ve beklendiği gibi ne Sarkisyan ne de Obama, Ankara’nın davetini kabul etmiştir.⁵³²

Ermeni Sorunu’nun güncel boyutlarına baktığımızda Ermenilerin edebiyat, kültür ve sanat gibi konular başta olmak üzere daha örgütlü ve etkin bir mücadele içerisinde olduklarını görüyoruz. Üzülerek belirtmek gerekiyor ki elde hazır kaynakların olmasına rağmen Türkiye mücadelenin bu boyutuna yeteri kadar önem vermemiştir. Örneğin, Ermeni asıllı Türk vatandaşı olan Artin Penik bu bağlamda unutulmaması gereken kişilerden bir tanesidir. 7 Ağustos 1982 tarihinde ASALA’nın Esenboğa Havalimanı’nda düzenlediği saldırıyı protesto etmek amacıyla Panik, 10 Ağustos 1982 tarihinde Taksim Meydanı’nda kendini yakarak intihar etmiştir. Burada üzerinde durulması gereken en önemli konu ise Penik’in Ermeni asıllı Türk vatandaşı olmasıdır.⁵³³

Türkiye tarafından işlenmemiş bir başka konu da 1973–1986 yılları arasında Türk diplomatlara yönelik terör saldırılarıdır. Bu olaylar arka planları ve ayrıntılarıyla ne derecede araştırılmış ve sorumluları ortaya çıkarılmıştır? İlgili kişilerin yaşadığı acılar bilimsel faaliyetler haricinde, kültür, sanat, edebiyat alanları aracılığıyla milletlerarası topluma ne kadar yansıtılmıştır?⁵³⁴

Türkiye’yi dış politikasında oldukça rahatsız eden ve neredeyse kendisini “katil” suçlamasıyla aşağılayan bir konuda uzun süre sistemli bir çalışma içerisine girmemesi bile başlı başına araştırılması gereken bir konudur. Türkiye 1980-1990’lı yıllardan itibaren ilmi manada Ermeni Sorunu ile ilgilenmeye başlanmıştır. Bu dönemlerde ilk defa konuyu tüm yönleriyle ele almaya çalışan eserler yayımlanmış, bilimsel toplantılar yapılmıştır. 1980’li yıllarda Ermeni Sorunu ile ilgili ilk arşiv çalışmalarına ağırlık verilmiş ve çalışmaların sonuç verdiği saptanınca 1990’lı yılların ortalarından itibaren Başbakanlık Genel Müdürlüğü

⁵³² (Эрдоган пригласил президента Армении в Турцию в день годовщины Геноцида армян 1915 года. // Сайт ИА Регнум, 16.01.2015. URL: www.regnum.ru/news/polit/1885060.html (Дата обращения: 20 января 2015 г.)/Erdoğan prıgılasıl prezıdenta Armenii v Turçıyu v den godovşını Genocıda armyan 1915 goda ‘den aktaran Nağeın-Raevskııı , “Pantıurkızm: ideologıya, istorıya, politıka,Ekspansıonıstskaya doktrına: ot Osmanskoy imperııı do našıh dneıı i sudıby Turçııı, Rossııı i Armenııı”, s. . 300 /Nadein-Raevkiy, “Pantıurkızm:ideologıya, istorıya, politıka, Ekspansıonıstskaya doktrına: ot Osmanskoy imperııı do našıh dneıı i sudıby Turçııı, Rossııı i Armenııı” s. 300

⁵³³ Sadi Çaycı, “Ermeni Sorunu: Temel Belgeler Üzerinde Bir Değerlendirme”, Türk Ermeni İlişkilerinin Yarını, *Yeditepe*, 2015. s. 239

⁵³⁴ Ibid., s. 239

tarafından Ermeni Sorunu ile ilgili arşiv belgeleri Türkçe ve İngilizce Belgesel dokümanlar yayımlanmaya başlanmıştır. 1990'lı yıllardan itibaren ise az da olsa bu mesele yüksek lisans ve doktora tezlerine konu olmaya başlamıştır.⁵³⁵

2000'li yıllardan itibaren Ermeni Sorunu'nun araştırılması için NGO'lar ve üniversiteler içerisinde enstitüler kurulmaya başlanmıştır. Fakat bu enstitülerde dikkat çeken iki nokta vardı:⁵³⁶

1. *O dönemde Ermeni Sorunu'nu çalışmış ve araştırmış birçok kişi olmasına rağmen Türkiye'nin bu enstitülerde çalışmıştırdığı kişiler genellikle bu konuyu önceden araştırmamış kişilerdir.*

2. *2000 sonrasında birçok üniversitede "Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezleri" adıyla araştırma merkezleri kurulsa da bu merkezlerin birçoğu işlevsel olmayıp sadece "tabela merkezi" şeklinde pasif kalmışlardır.*

Türkiye'de Ermeni Sorunu konusunda yazılmış eserlerde dikkati çeken bazı hususlar vardır. Öncelikle tarihi bir konu olmasına rağmen, bu konuda yazılmış eserlerin bir kaç haricinde neredeyse hepsi ya parlamenter ya da bir büyükelçi tarafından yazılmıştır. Diğer bir husus ise bu eserlerin dönemin Türk dış politikasından etkilenmesidir. Şöyle ki Soğuk Savaş Dönemi'nin psikolojisine uygun bir biçimde seyreden Türk dış politikası için daima günah keçisi Rusya olduğundan bu eserlerde de genelde Batı'nın konuyla ilgili bağlantılarına pek değinilmemiştir.⁵³⁷

Türkiye'nin Ermeni Sorunu ile ilgili yaptığı çalışmalarında temel eksiklikler nelerdir ve aslında nelerin yapılması gerekmektedir?⁵³⁸

— *Seçilecek herhangi bir üniversite bünyesinde geniş çaplı bir araştırma merkezi kurularak bu alanda uzmanlaşmış olan akademisyenlerin bu merkezde toplanması ve Türkiye'deki diğer Türk-Ermeni araştırma merkezlerini de işlevsel hale getirerek bu merkezlerde koordineli bir şekilde uzun vadeli çalışmalar yürütmesi,*

— *Ermeni Sorunu konusunda Türkiye'de, ortaokul-lise düzeyindeki öğrencilerin seviyelerine hitap edecek kitap/kitapçıkların olmayışı büyük bir eksiklik, bu eksikliği giderecek çalışmaların yapılması,*

— *Bu güne kadar Türkiye'de Ermeni Sorunu ile ilgili yazılmış olan kitap ve makalelerden özgün çalışmaların seçilip çeşitli dillere (Rusça, Çince, Japonca, Arapça, İngilizce, Fransızca vs) çevrilerek dağıtımının sağlanması,*

— *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde ve Arap dünyasında Ermeni Sorunu'nu anlatan yayınlara ve bilimsel faaliyetlere ağırlık verilmesi,*

⁵³⁵ Şenol Kantarcı, "Ermeni iddiaları Karşısında Türkiye: Türkiye Meselesinin Siyası ve İlmi Boyutunun Neresinde?" *Türk Ermeni İlişkilerinin Yarını, Yeditepe*, 2015. s. 254

⁵³⁶ Kantarcı, op. cit., s. 254

⁵³⁷ Ibid., s. 254

⁵³⁸ Ibid., s. 256

— Dünya genelinde üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları tarafından her yıl düzenli olarak konferans, panel ve sergi gibi etkinliklerin düzenlenmesinin teşvik edilmesi,

— Avrupa Birliği Erasmus çerçeve programında Türk bilim adamlarının yurtdışında verdikleri derslerde konu hakkında bilgi vermelerinin teşvik edilmesi,

— İlköğretim, lise v üniversitelerde sorun ile ilgili makale, kompozisyon, öykü, deneme, grafik yarışması türü etkinlikler ile sorunu anlatan kısa metrajlı sinema filmleri yarışması türü faaliyetlerin teşvik edilmesi gibi gereklidir.

Türkiye için böyle önemli bir sorunu araştırmak için Ermenice bilen, Ermenice belgeleri ve kaynakları en iyi şekilde okuyarak değerlendire bilen akademisyenlerin olmayışı da ayrıca üzerinde durulması gereken bir meseledir. Ermeni Sorunu'nun çözümü, meseleye verilecek ağırlıktadır.⁵³⁹

Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı (TESEV) gibi düşünce kuruluşları, GPoT gibi üniversite merkezleri, Hrant Dink Vakfı, Anadolu Kültür Vakfı gibi sivil toplum örgütleri de Ermeni Sorunu'nun farklı veçhelerinin anlaşılmasına, tartışılmasına katkıda bulunmaktadır.⁵⁴⁰

Mustafa Kemal Atatürk'ün dediği şu kelimeler hem tarih yazıcılığının önemini, hem de Türkiye'nin bu yöndeki sorunlarını açıklamak adına çok manidardır:⁵⁴¹

“Tarih yazmak, tarih yapmak kadar önemlidir. Yazan yapana doğrulukla bağlı kalmazsa, değişmeyen gerçek insanlığı şaşkırtacak bir nitelik kazanır... Herhangi bir tarihi elinize aldığınız zaman, onun gerçeğe uygun olup olmadığına güven duymak için dayandığı kaynak ve belgeleri araştırılır. Bizim şimdiye kadar doğru bir millî tarihe mâlik olamayışımızın sebebi tarihlerimizin, hakikî okuyucuların belgelere dayanmaktan ziyade ya birtakım meddahların veya birtakım kendini beğenmişlerin hakikat ve mantıktan uzak sözlerinden başka kaynak bulamamak bedbahtlığıdır”.

Tarih ders kitapları öğrencilerin kendi çevreleri ve dünyaya bakış açılarının şekillenmesinde çok büyük önem arz ediyorlar. Bu aşamada öğrencilere tarih öğrenmenin doğru ve bilimsel yollarının öğretilmesinin ve onların bu alana olan ilgilerinin doğru yönlendirilmesinin öneminin bir kez daha vurgulanmasında fayda vardır.⁵⁴²

Tarih ders kitaplarındaki yetersizlikler ve yanlışlıklar tarih öğretiminde istenilen amaçlara ulaşmayı engelliyor ve öğrencilerde olumsuz önyargıların oluşmasına sebebiyet veriyor. Yazıldıkları dönemin siyasi atmosferinden etkilenen ders kitaplarına zaman zaman

⁵³⁹ Ibid., s. 256

⁵⁴⁰ Akgün, op. cit., s. 6

⁵⁴¹ Utkan Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Ankara 1999, s. 108'den aktaran Türkoğlan, op. cit., s. 3

⁵⁴² Yıldız Deveci Bozkuş, “Normalleşme Sürecinde Gözden Kaçan Önemli Bir Parametre: Tarih Ders kitaplarının Revizyonu”, Türk Ermeni İlişkilerinin Yarını, *Yeditepe*, 2015. s. 283-284

bazı konular ekleniyor, bazı konular ise çıkarılıyor. Hem Türkiye, hem de Ermenistan'daki eğitim kurumlarındaki tarih ders kitaplarının yazımında da iki ülke arasındaki sorunların etkisi olduğu görülmektedir. Bu denli olumsuz imgeler ve stereotipler öğrencilerin bakış açısını doğrudan şekillendirmektedir.⁵⁴³

TÜBİTAK destekli proje çerçevesinde Balkan ve Karadeniz ülkelerinde 2010–2011 öğretim yılında ilk ve ortaöğretim kurumlarında zorunlu olarak okutulan güncel tarih ders kitaplarında Osmanlı/Türk imgesinin karşılıklı olarak incelenmesi Türkiye'deki çalışmaların belki de en önemli örneklerden birini oluşturmaktadır. Projenin amacı ülkeler arasındaki ilişkilerde uyuşmazlıkların barışçıl yöntemlerle çözümlenmesine katkı sağlamak, öğrenilmiş yargı ve algılamaların olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılmasıdır. Bunun için de Balkan ve Karadeniz ülkelerinde Osmanlı-Türk imgesinin kapsamlı bir şekilde ortaya konması ve inceleme yapılan ülkeler arasındaki benzer ve farklı yönlerin ortaya konması planlanmaktadır. Osmanlı/Türk imajının incelenmesi sonucunda Türkiye'ye komşu olan ve Türkiye ile AB arasında köprü rolü oynayan Balkan ve Karadeniz ülkelerinde Türkiye'yle ilgili olumsuz imgeler tespit edilecek ve Türk tarihiyle ilgili bu olumsuz algılamaların ortadan kaldırılması için öneriler geliştirilecektir. Bu öneriler sayesinde Türkiye ile bölge ülkeleri arasında algılara dayalı olumsuzlukların ortadan kaldırılmasına yardımcı olunması amaçlanmaktadır.⁵⁴⁴

Bu proje çerçevesinde yapılan çalışmanın öncelikle Türk-Ermeni ilişkilerinin barışçıl yollarla çözümlenmesine fayda sağlanması hedeflenmektedir. Aynı zamanda iki ülke arasındaki ilişkilerin soykırım analizinden çıkarılıp kültürel ve edebi bir platforma taşınması öngörülmektedir. Bu çalışma, tarih ders kitaplarının incelenmesine ve yenilenmesine katkı sağlayarak bu konuda çalışma yapan akademisyenler için de yeni araştırma alanları oluşturacaktır.⁵⁴⁵

Türkler ve Ermeniler hep geçmişin gölgesinde yaşamayacaklarına göre artık bir uzlaşmaya varmalıdırlar. Uzlaşmaya yönelik Türkiye tarafından bazı adımlar atılmıştır ve atılmaya da devam etmektedir:

- 1999 yılında Ankara'da Ermeni araştırmaları için Avrasya Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Merkezi "ASAM" çatısı altında bir merkez kurulmuştur. Mayıs 2001'den itibaren her üç ayda bir nitelikli yayınlar çıkaran merkezin amacı Türk-Ermeni tarih, kültür, dinini ve aynı zamanda günümüz Ermenistan'ını, propaganda anlayışından uzak bir şekilde, bilimsel bir bakış açısından araştırmaktır.

⁵⁴³ Bozkuş, op. cit., s. 284

⁵⁴⁴ Ibid., s. 281-282

⁵⁴⁵ Ibid., s. 282

- 10 Mart 2002 hafta sonu iki günlük Kapadokya’da gerçekleşen “Ermeni-Azerbaycan-Türkiye Gazetecileri Girişimi 2002” toplantısı, Türk Demokrasi Vakfı, Yerevan Basın Kulübü, Azerbaycan Gazeteciler Kulübü ve Türkiye Diplomasi Muhabirler Derneği’nin destek ve katkılarıyla gerçekleşen yararlı ve dikkate değer bir proje ve organizasyondur. Üç komşu ülkenin gazetecileri arasında yakın bir işbirliği başlatmak adına sağlam ve gerekli bir ilk adım olan bu organizasyon ortak başarı ve türünün ilk örneğiydi. Her üç ülkede de insanların karşılıklı iletişim ve iyi anlaşmaları için yazılı ve görsel medya çok büyük sorumluluk taşımaktadır. Türk, Ermeni ve Azerbaycan gazetecileri, TV ekipleri, üç ülkede de izleyici kitlelerine daha iyi bir anlayış sağlamak, bir zemin oluşturmak için mümkün olduğunca karşılıklı ziyaretlerde bulunmalıdırlar. Sembolik bir değer ötesinde önemli bir görevi yerine getirecek olan bu ziyaretler, karşılıklı anlayış, bilinçlenme, ortak anlaşmazlıklar ve önyargıları ortadan kaldırmak adına büyük faydalar sağlayacaktır. Ürgüp’teki toplantıya katılan gazeteciler de komşu ve meslektaş olarak birbirlerini etkileyebileceklerini, hatta Türk müziğinde beraber dans edebileceklerini en güzel şekilde göstermişlerdir.
- Ermeni turist ve iş adamları için Türkiye sınır kapılarında uygulanan vize formalitelerinin basit bir hale getirilerek kolaylaştırılması beklenen, faydacı ve siyasi anlam taşıyan bir iyi niyet jesti oldu. Ermenistan’la Türkiye arasında turizm ve ticareti özendirilmeye yönelik olumlu yaklaşım, sembolik bir adımdır.
- 19. Yüzyılda Hovsep Aznavur isimli bir Ermeni mimar tarafından Haliç kıyısında inşa edilmiş Ortodoks Kilisesi’nin onarımı ve yenilenmesi de Ortodoks Ermeni dünyasına gönderilen bir başka iyi niyet mesajıdır.
- 8 Mart 2002, Dünya Kadınlar Günü’nde bir grup Türk hanımın kendiliğinden ve içten gelen bir hareketle Yerevan’a özel bir gezi düzenlenmesi Türk kadınından Ermeni kadınına birlik ve beraberlik mesajı taşıyan, ilk kez gerçekleşen bir olaydı. Bir iyi niyet jesti olarak hükümetler dışı bir sivil toplum örgütü tarafından düzenlenen bu gezi böylesi ikili özel temasların devamına ümit etmeye zemin yaratmaktadır.⁵⁴⁶

Osmanlı aslında her devlet gibi kendi siyasi varlığının üç unsuru olan insan, coğrafya ve egemenlik unsurlarını korumaya çalışmıştır. Türkiye’nin bilgi ve bilgiye dayalı politika boşluğundan dolayı önemli tarihi olayların birçok yönden ele alınarak yayınlara konu yapılmaması kamuoyunun bu konularda bilgilendirilmesinde bir eksiklik ortaya

⁵⁴⁶Yüksel Söylemez, “Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan; Bir Üçlü Etkileşim”, *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II Cilt, ASAM-EREN, Ankara, 2003, s. 300-304

koymaktadır.⁵⁴⁷ Bilgi edinme ihtiyacını televizyondan karşılayan kesim için televizyon programcılarını halkı bilgilendirmek ve konuyu aydınlatmaktan çok dikkat çekici, sansasyonel sözler söylemeyi seven, kişisel popüleriteyi artırmaya yönelik sözler sarf eden uzmanların ekranlara çıktığı yayınlar yapmayı tercih ediyorlar. Konuyu ciddiye alan bilgi sahibi kişileri dinletmeyi ve konuşurmayı tercih etmiyorlar. Sonuçta sarf edilen ve hiçbir doğruluk payı olmayan fikirler, yanlış ve gelişigüzel sözler, sadece Ermeni iddialarının güçlenmesine fayda sağlıyor.⁵⁴⁸

Türkiye'nin “Yumuşak Güç” açısından Ermenistan'a yönelik attığı en önemli adımlardan birisi ise 02 Nisan 2009 tarihinde Türkiye'nin Sesi Radyosu yayınları kapsamında Ermenice yayına başlanması olmuştur.⁵⁴⁹ TRT'nin açıklamasına göre 31. yabancı dil olarak yayın hayatına başlamış olan Ermenice yayını, Doğu Anadolu'da Ermenistan'a yakın bölgelerde FM Bandı 106,25 MHz üzerinden dinlemek mümkündür. Ermenice yayın, Türkiye saati ile 07.00–07.30 saatleri arası, akşamları ise 18.00–18.30 saatleri arasında yapılmaktadır. Aynı zamanda bu yayını, Türksat uydusundan ve internet üzerinden dinlemek mümkündür.⁵⁵⁰

2.1. SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ

Uluslararası sistem, uluslararası düzeyde var olan ilişkilerin yapısını ifade ediyor. Bu, uluslararası örgütler (IO), çok uluslu şirketler (MNC) ve sivil toplum kuruluşları (STK'lar) ile birlikte devlet ve devlet dışı aktörlerin rol ve etkileşimlerini içermektedir.⁵⁵¹ Birleşmiş Milletler Kurucu Andlaşması'nda, sivil toplum örgütleri, NGO (Non – Governmental Organizations), yani “hükümet dışı kuruluşlar” olarak ifade edilmektedir. Fakat buradaki “hükümet dışı” ifadesi yanlışlıkla “hükümet karşıtı” olarak algılandığı için, ABD'de sivil toplum örgütleri için “Private Volunteer Organization” (PVO) yani, “Özel Gönüllü Kuruluşlar” söylemi kullanılmaktadır. Kar amacı olmayan bu gönüllü kuruluşlar “Üçüncü sektör” olarak da bilinmektedir.” Sivil toplum örgütleri aşırı siyasallaşmadıkları süreç demokratik yapıya sahip olabiliyorlar.⁵⁵²

Koçyan'ın Başkanlığı Dönemi'nde ABD ve AB'nin telkinliği ile Ermenistan ve Türkiye'nin sivil toplum örgütleri arasında temas ve çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede iki önemli girişimde bulunulmuştur: Birincisi 2001–2004 yılları arasında faaliyet

⁵⁴⁷Bilgi, op. cit., s. 37-40

⁵⁴⁸ Ibid., s. 38-39

⁵⁴⁹ http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/52840/TRT__Ermenice_yayina_basladi.html (e.t. 26.06.2018)

⁵⁵⁰ <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/trt-nin-ermenice-yayini-basladi-11353753> (e.t. 26.06.2018)

⁵⁵¹ G. R. Berridge, Alan James, *A Dictionary of Diplomacy*, Second Edition, Hampshire, UK: Palgrave Macmillan, 2003, s. 148. http://kamudiplomasi.org/pdf/kitaplar/___adictionaryofdiplomacy.pdf (e.t. 23.06.2018)

⁵⁵² Vehbi Bayhan, 2002 'den aktaran Esen, loc. cit.

gösteren Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu (Turkish-Armanian Reconciliation Commission) olup Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinin iyileşmesini teşvik etmek, Türk Ermeni sivil toplum örgütleri arasında temas, diyalog ve işbirliğini desteklemek ve Hükümetlere sunulmak üzere bazı tavsiyeler geliştirmek amacıyla kurulmuştur. Fakat grubun Ermeni üyeleri, toplantıları 1915 olaylarının soykırım olduğunu kanıtlamak amacıyla kullanmaya başlayınca grup dağıtılmıştır.⁵⁵³

2004 yılında Viyana’da bir Türk-Ermeni Platformu (VAT)’nun kurulması ise daha bilimsel bir girişim olmuştur. Bu grubun hedefi, tarihsel incelemelerle bir diyalog ortamı hazırlamaktı. Ancak Taşnaklar başta olmak üzere aşırı milliyetçi Ermeni çevrelerin gruba karşı tavır almaları Ermeni temsilcilerin toplantılara gelmemeleriyle sonuçlanmıştır. Bazı belgeleri teati etmenin ötesinde bir faaliyet gösteremeyen grup bir süre sonra dağılmıştır. Teati edilen belgeler ise sonrasında kitap olarak basılmıştır. Aslında Türkiye ve Ermenistan hükümetleri sivil toplum girişimlerine karışmak istememiş, Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu’nun ABD tarafından, Türk-Ermeni platformunun ise AB çevreleri tarafından desteklendiği görülmüştür.⁵⁵⁴

Ermenistan hükümetine karşı ılımlı ve olumlu politika yürütmeye çalışan Türkiye Hükümeti bir takım adımlar atmıştır. Şöyle ki o dönem Başbakanlık yapan Erdoğan’ın 23 Nisan 2014 tarihinde “*20. Yüzyılın başlarında mevcut koşullarda hayatlarını kaybeden Ermenilerin huzur içerisinde yatmalarını*” dilemesi ve torunlarına taziyeler iletmesi insani değerler açısından önemli bir mesaj olsa da hatta bazı Ermeni çevrelerce beğeni görse de Ermenilerin sürekli sözde soykırımın tanınmasıyla ilgili bir beklenti içerisinde olmasından dolayı yeterli bulunulmamış ve her hangi bir açılıma neden olmamıştır.⁵⁵⁵

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu tarafından geliştirilen, tarihi olaylara daha objektif yaklaşılmasını ve bir tek kendininkilerin değil karşı tarafın da acılarının dikkate alınması gerektiğini amaçlayan “adil hafıza” düşüncesi de Ermeniler üzerinde yeterli etkiyi yapamamıştır.⁵⁵⁶

Dönemin Türkiye Başbakanı olan Recep Tayyip Erdoğan, Ocak 2010’da Londra’da düzenlenen basın toplantısında, 1915 Olayları’nın soykırım olarak tanınmasını isteyen Ermeni lobisine atıfta bulunarak, şöyle söylemiştir: “*Türkiye’de yüz yetmiş bin Ermeni var. Bunların 100 bini Ermenistan vatandaşı ve yasadışı olarak çalışıyorlar. Böyle devam ederse ne*

⁵⁵³ Lütem, op. cit., s. 199

⁵⁵⁴ Ibid., s. 199-200

⁵⁵⁵ Ibid., s. 204

⁵⁵⁶ Ibid s. 204

yapmalıyım? Gerekirse, o 100 bine haydi! Ülkenize geri dönün diyeceğim”. Türkiye Hürriyet Gazetesi köşe yazarı Gila Benyamor 19 Şubat 2010’da yazdığı köşe yazısında 2000 yılında Türk Başbakanı Tansu Çiller’in 30 bin Ermeni göçmenin geldiğini belirttiğini yazıyordu. Daha sonra, 2005 yılında, Türkiye Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, kırk bin Ermeni hakkında iddialarda bulundu ve 2007’de milletvekili Yaşar Yakış Ermenilerin sayısının yetmiş bin olduğunu belirtti. Bu ifadelerin ardında yatan şey, Türk siyasetinin, Erdoğan’ın yukarıda açıkça ifade ettiği gibi, yasadışı Ermeni işçilerin sınır dışı edilmesini Ermenistan’ı baskı altında tutmak için bir blöf olarak kullanma olasılığıdır. Bu nedenle Türk egemen seçkinler, Türkiye’deki Ermenilerin sayısını abartmaya çalışıyorlar. Bu taktikle ilgili olarak dikkat çeken husus, Türkiye’nin özellikle de Batı Avrupa ülkelerine göçmen gönderen bir ülke olmasıdır, şöyle ki bu konu AB ile Türkiye arasındaki temel sorunlardan da birisidir.⁵⁵⁷

Bütün bu olumsuzluklara rağmen Türkiye Hükümeti, ülkesinde mevcut olan Ermeni cemaatinin sorunlarının çözümü için ilimli tutumunu devam ettirmiştir. Vaktiyle Vakıflar Kanunu’na aykırı hareket edilerek el konulan Ermeni vakıflarına ait mallar geri iade edilerek Akdamar Kilisesi gibi tarihi ve sanatsal açıdan değere sahip bir takım dini yapılar restore edilmiştir.⁵⁵⁸

Ermeni asıllı vatandaşlar, her zaman devletin yüksek güvencesi altında olup, her türlü hukukî haklarını serbest şekilde kullanmaktadırlar. Eskiden olduğu gibi, ülkenin varlıklı vatandaşları olup, her mesleği serbest bir şekilde seçebilmekte ve yapabilmektedirler. Ermeni vatandaşlar, kendi inançlarına göre kiliselerinde ibadetlerini yapmakta, kendi okullarında kendi dilleri ile eğitim görmekte, kendi dillerinde yayınlar yapmakta, sosyal ve kültürel faaliyetlerini sürdürerek tüm haklarından yararlanmaktalar. Özetle, Ermeni vatandaşlar, Türk vatandaşlarının sahip oldukları bütün haklardan eşit derecede faydalanmaktadırlar.⁵⁵⁹

Lütem Türkiye Ermenilerinin durumunu şöyle özetlemektedir: *“Onlar Türkiye Cumhuriyeti’nin sadık vatandaşlarıdır. Türk toplumunun ayrılmaz birer parçasıdır. Türk kökenli Türk vatandaşlarıyla hiçbir sorunları yoktur. Kendi okulları, kiliseleri, hastaneleri, hayır*

⁵⁵⁷ Tuncel, op. cit., s. 86

⁵⁵⁸ Lütem, op. cit., 204

⁵⁵⁹ İsmet Binark Devlet Arşivleri Genel Müdürü, Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar’da ve Anadolu’da Ermeni Mezalimi I 1906–1918 (Armenian Violence and Massacre in The Caucasus and Anatolia Based on Archives, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 23, Ankara–1995, Sunuş.

*kurumları ve gazeteleri vardır. Ülkenin ekonomik, sanatsal ve fikir hayatında önemli bir rol oynamaktadırlar. Onlarla iftihar ediyoruz.”*⁵⁶⁰

Son zamanlar Ermenice öğretimi ve araştırmalarına Türkiye’de büyük önem verilmektedir. Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Ermeni Dili ve Edebiyatı Bölümü kurulmuş, yüksek lisans eğitimine başlanmış ve bazı üniversitelerde Ermeni Araştırmaları Merkezleri faaliyete başlamıştır.⁵⁶¹ Günümüz Ermenistan’da Ermenice ve Rusçadan sonra en çok bilinen ve konuşulan üçüncü dilin Türkçedir diyebiliriz. Bu kendiliğinden, yani Türkiye’nin ve Türklerin buna yönelik planlı çalışmaları olmadan gerçekleşmiştir.⁵⁶² Bugünkü neslin anne-babalarının ve atalarının büyük büyük bir kısmı Anadolu kökenli olduğundan ve Türk dili ve kültürünü yaşayarak / yaşatarak yeni nesillere aktardığından bugün Türkiye’deki Ermenilerden başka, özellikle Ermenistan Ermenilerinin önemli bir kısmı da hala Türkçe bilmektedir. Ayrıca ister Ermenistan’da isterse de Ermeni diasporasında yaşayan Ermenilerin Türkçe konuşmaları yasaklanmamıştır.⁵⁶³ Türkiye, Ermenistan ve Ermeni diasporasında kullanılan Türkçe ve Ermenice, Türk-Ermeni ilişkilerinde başrolleri üstlenmektedirler. Her ne kadar bu rolü Rusça veya İngilizce üstlenebilecek konuma sahip olsalar da Türkçe ve Ermenice iki halkın resmi ve ana dilleridir ve her ikisi de karşılıklı tarihi dostluğa sahiptir. Ayrıca dil karşılıklı ilişkilerin oluşturulmasında ve kültürel değerlerin oluşum ve taşınmasında önceliğe sahiptir. Türkiye’nin yaklaşık on yılı aşkın sürede uyguladığı Ermenistan’a yönelik resmi politikası devam ettiği sürece, her iki ülke halkları karşılıklı ticari ve kültürel ilişkileri artırmanın yollarını aramalıdırlar.⁵⁶⁴

İki ülke halkı ve sivil toplum örgütleri arasında ilişkilerin geliştirilmesi iki ülke arasında ilişkilerin normalleştirilmesi süresine çok büyük katkı sağlayacaktır. Sanat, medya mensuplarının karşılıklı ziyaretleri, eğitim, ekoloji dahil olmakla tüm alanlarda bilimsel toplantıların düzenlenmesi, burslu öğrencilerin değiş-tokuşuyla iki toplumun bir birini daha iyi tanınması, böylece “İblisleştirilmekten ve nefret söylemlerinden vazgeçilmesi”, karşı taraf hakkında kullanılan ifade ve sıfatlara (Örneğin: “Ermeni dölü” vb. ifadeler) dikkat edilmesi

⁵⁶⁰ Yüksel Söylemez – Ömer E. Lütem, “Açıkça Konuşalım: İki Büyükelçi Ermeni Sorununu Tartışıyor”, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sayı: 3, s. 159, Ankara, 2001.’den aktaran Mehmet Kutalmış, Ermenistan ve Ermeni Diasporasında TürkçeTürkiye’de Ermenice, s. 51-52

⁵⁶¹ Ibid., s. 52

⁵⁶² Ibid., s. 60

⁵⁶³ Ibid., s. 59

⁵⁶⁴ Ibid., s. 62

gerekmektedir. Bu tür ifadelerin tüm Ermenilerin meyanında, Türkiye vatandaşı olan Ermenileri de ne kadar rencide edebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.⁵⁶⁵

2.2. ZÜRİH PROTOKOLLERİ

Genel olarak baktığımızda 2007 yılından itibaren Türk dış politikasının “Ermeni” yönü de daha aktif hale gelmiş ve Türkiye, iki ülke arasındaki ilişkileri çözmek için kararlı adımlar atmıştır.⁵⁶⁶ 2007 yılının Mart ayında Türkiye tarafından onarılan Van Gölü’ndeki Akdamar Kilisesi’nin açılış törenine dönemin Ermenistan Kültür Bakan Yardımcısı Gagik Gürciyan başta olmak üzere birçok Ermeni yetkili katılmıştır. Aynı sene içerisinde de Türkiye’nin “iyi niyet” sürecinin devamı olarak Erivan-Antalya uçak seferleri de başlatılmıştır.⁵⁶⁷

Türkiye ile Ermenistan’ın ilişkilerinin normalleşme sürecinde uluslararası konjonktürdeki gelişmeler de etkili olmuştur. Ermenistan bağımsızlığını kazandıktan sonra tek müttefiki RF olmuştur. Ermenistan’ın dışarıya açılmasının tek yolu Gürcistan üzerindedir ve müttefiki RF ile de Gürcistan üzerinden bağlantı kurmaktadır. Fakat 2008 Gürcistan Savaşı’nın başlaması üzerine Gürcistan’la RF arasındaki ilişkiler kötüye gidince Ermenistan’ın da RF ile bağlantısı da kopmuştur. Şubat 2008’de Ermenistan’da gerçekleşen seçimlerde Serj Sarkisyan’ın Cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine, iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi için Koçaryan Dönemine göre daha olumlu bir ortam oluşmuştur.⁵⁶⁸ Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan, muadili Abdullah Gül’ü futbol maçı için Erivan’a davet etti. Ermenistan Cumhurbaşkanı Serge Sarkisyan, 1972 yılında ABD-Çin ilişkilerinin onarılmasının masa tenisi maçları sırasında hazırlandığı “ping-pong diplomasisi” ne dayanarak “futbol diplomasisi”ni bir şans olarak gördü.⁵⁶⁹ Abdullah Gül’ün ziyaretini protesto eden binlerce Ermeni sokaklara çıkarak Türkiye’nin I Dünya Savaşı sırasında sözde soykırım

⁵⁶⁵ Тасар, op. cit., 223-224

⁵⁶⁶ Президента Турции встретили в Армении сотни демонстрантов // Сайт «Лента Ру», 6.09.2008 г. /Президента Турчии vstretili v Armenii sotni demonstrantov URL: <http://lenta.ru/news/2008/09/06/gul/> (дата обращения: 10 сентября 2008 г.) ‘den aktaran Надеин-Раевский/ Nadein-Raevskiy , Ibid., , s. 177

⁵⁶⁷ Özdal, “Türkiye-Ermenistan Diyalogu”, op. cit., s. 70

⁵⁶⁸ Ibid., 70

⁵⁶⁹Robert Tait, “Old foes Armenia and Turkey put faith in football diplomacy”, 2008, <http://www.theguardian.com/world/2008/sep/05/turkey.armenia> “ (e.t. 22.07.2018)

yaparak Ermeni sivilleri katlettiğini kabul etmesini talep etmişlerdir.⁵⁷⁰ Futbol diplomasisi ise olumlu sonuç vermiştir.⁵⁷¹

Türkiye ve Ermenistan 22 Nisan 2009 tarihinde ilişkilerinin normalleşmesi için kendilerine bir “Yol Haritası” çizdiklerini açıkladılar.⁵⁷² 22 Nisan tarihinde yani ABD Kongresi için özel bir anlam taşıyan 24 Nisan arifesinde “görüşmelerin başladığının” açıklanması her ne kadar Ermenistan tarafı itiraz etse de Türkiye’nin teşebbüsüyle gerçekleşmiştir.⁵⁷³ Protokoller aslında 22 Nisan’da “Yol Haritası” açıklandığında tamamlanmıştı, beş aylık sürede ise her iki ülkenin diplomatları olumsuz tepkilerden çekindikleri için, “protokolü açıklama metninin” nasıl yazılacağı konusunu müzakere ettiler.⁵⁷⁴ 31 Ağustos 2009 tarihinde Ermenistan ve Türkiye sınır kapısının açılması, iki ülke arasında işbirliğinin ve diplomatik ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesi konularını içeren iki ayrı protokole ilişkin iç siyasi istişareleri başlatma kararı aldıklarının duyurusunu yaptılar.⁵⁷⁵ Bu nedenle 31 Ağustos 2009 tarihi ister Ermeni Sorunu kapsamında Türk dış politikasının ABD, Avrupa Birliği (AB), AGİT ve BM’ye yönelik açılımları olsun, isterse de Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin başta Güney Kafkasya’daki mevcut dengelere yaptığı etkiler bakımından olsun son derece önemli bir gündür.⁵⁷⁶ İki ülke arasında ilişkilerin düzelmesini uzun süredir bekleyen kesimler, özellikle AB ve ABD, hatta Rusya da kararı sevinçle karşıladı, iki ülkeyi tebrik etti.⁵⁷⁷ Ermenistan, Türkiye ve Azerbaycan’ın ise ulusal kamuoylarında olumlu tepki alınamadı.⁵⁷⁸ Türkiye’de ülkenin ulusal çıkarlarına zarar verildiği iddiası ile hareket eden muhalefet yakınlaşma sürecine de bu sebeple karşı çıkmıştı.⁵⁷⁹

Protokollerin açıklanma tarihine ilişkin bazı ilginç hususlar mevcuttur. Protokollerde öngörülen altı haftalık iç kamuoyu bilgilendirme ve istişarelerin bitiş tarihi birkaç açıdan psikolojik özelliğe sahiptir. Öncelikle altı haftalık süre malum olduğu üzere 13 Ekim’de dolmaktaydı. Bu süre Türkiye ve Ermenistan milli takımlarının 2010 Dünya Kupası elemeleri

⁵⁷⁰“Turkish president attends soccer match in Armenia”, 2008 <https://www.nytime.com/2008/09/07/world/europe/07iht-turk.4.15954387.html> (e.t. 21.07.2018)

⁵⁷¹ Protokoller için bkz: <http://tabdc.org/protocols-agreements/protocol-on-development-relations-between-the-republic-of-armenia-and-the-republic-of-turkey> ‘den aktaran Ali Faik Demir, op. cit., s. 21

⁵⁷² Özdal, “Türkiye-Ermenistan Diyalogu”, op. cit., s. 70-71

⁵⁷³ Beş Aylık Çetin Pazarlık (Murat Yetkin), Radikal 2 Eylül 2009

⁵⁷⁴ Özdal, “Türkiye-Ermenistan Diyalogu”, op. cit., s. 71

⁵⁷⁵ Laçiner, loc. cit.

⁵⁷⁶ Özdal, “Türkiye-Ermenistan Diyalogu”, op. cit., s. 68

⁵⁷⁷ Laçiner, loc. cit.

⁵⁷⁸ Özdal, “Türkiye-Ermenistan Diyalogu”, op. cit., s. 68

⁵⁷⁹ Aybars Görgülü, Alexander Iskandaryan, Sergey Minasyan, “Türkiye-Ermenistan Diyalog Serisi: Yakınlaşma Sürecini İncelemek, *TESEV Yayınları*, 2010, s. 10

kapsamında 14 Ekim tarihinde Bursa’da oynanacak futbol maçından bir gün önceye denk gelmekteydi. Bu da Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan’ın yalnızca “sınırın açılması veya bunun eşliğinde olunması “durumunda Türkiye’ye milli maç izlemek için gideceğine ilişkin şartının⁵⁸⁰ yerine getirilmesiyle ilgiliydi.

Diğer önemli husus ise 13 Ekim 2010 tarihinin Kars Anlaşmasının 88. yıldönümü olmasıdır.⁵⁸¹ 13 Ekim, 1921 senesinde TBMM Kars anlaşmasını imzalayarak Sovyetler Birliği ile Ermenistan sınırını belirlemiş ve ordularının doğu cephesini kapmıştır. Bu sebeple de Ermenistan’ın, dolaylı yoldan Türkiye sınırını kabul etmesi anlamını ifade eden protokol sürecini, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu açısından büyük önem arz eden bu tarihte bitirmemek adına Protokolleri bir-iki gün önce açıklayacağı ihtimal ediliyordu. Bu nedenle de Türkiye’nin açıklamanın 31 Ağustos tarihinde yapılmasına özen gösteriyordu.⁵⁸² İç siyasi istişarelerin bitiş tarihiyle ilgili son boyut ise sürecin, 7-9 Ekim tarihlerinde Moldova’nın başkenti Kişinev’de gerçekleştirilecek Bağımsız Devletler Topluluğu Zirvesi’nden sonra bitecek olmasıydı. Süreç 13 Ekimde bitseydi eğer söz konusu Zirve sırasında gerçekleşecek olan Aliyev-Sarkisyan görüşmesinde Ermenistan’ın bu protokol kullanarak Azerbaycan’a siyasi baskısını uygulayabilirdi. Tarihin 31 Ağustos seçilmesiyle Türkiye böylesine bir baskıyı da engellemiş oldu.⁵⁸³

10 Ekim 2009 tarihinde Türkiye ve Ermenistan Zürih’te iki uluslararası protokol imzaladı. Bunlar, “*Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol*” ve “*Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol*” dür.⁵⁸⁴ Bu belgeler Türk dış politikasında bir süredir uygulanan “komşularla sıfır sorun politikası” ve “proaktif barış diplomasisi” ilkelerinin bir uzantısıdır.⁵⁸⁵ 1 sayfadan oluşan ilk protokolde iki ülkenin iyi komşuluk ilişkileri kurarak, siyasi, ekonomik, kültürel ve diğer alanlarda iki taraflı ilişkilerini geliştirmek niyetleri belirtiliyordu. Böylece Türkiye, hem Ermenistan’a, hem de bütün dünyaya Ermenistan’a karşı herhangi bir kastı olmadığını, iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmek istediğini duyurmuş oldu. Neticede, Ermeni diasporasının ve Ermenistan’ın uzun

⁵⁸⁰ “Sarkisyan Israrlı: “Maça Gitmem İçin Sınırlar Açılmalı”, Ankara Haber Ajansı, 31 Ağustos 2009’dan aktaran Özdal, Türkiye-Ermenistan Diyalogu: Uzun Bir Sürecin Başlangıcı mı?”, op. cit., 71-72

⁵⁸¹ Ibid

⁵⁸² “Beş Aylık Çetin Pazarlık”, loc. cit.

⁵⁸³ Murat Yetkin, “Beş Aylık Çetin Pazarlık”, Radikal, 2 Eylül 2009’dan aktaran Özdal, Türkiye-Ermenistan Diyalogu: Uzun Bir Sürecin Başlangıcı mı?” s. 72

⁵⁸⁴ Protololler için bkz: <http://tabdc.org/protocols-agreements/protocol-on-development-relations-between-the-republic-of-armenia-and-the-republic-of-turkey> ‘den aktaran Ali Faik Demir, op. cit., s. 21

⁵⁸⁵ Özdal, “Türkiye-Ermenistan Diyalogu: Uzun Bir Sürecin Başlangıcı mı? Ortadoğu Analiz”. s. 70

yıllardır Türkiye’yi Ermenistan’ı ortadan kaldırmaya çalışan bir ülke olarak gösterme gayretleri boşa çıkmış oldu.⁵⁸⁶

Bir sayfadan oluşan ve on iki paragrafı içeren ilk protokol metninin hemen başında, “İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Hakkında”ki ikinci protokole atıf yapılarak, her iki düzenlemenin bir bütün olduğu belirtilmiştir.⁵⁸⁷ Protokolün 2 ve 3. paragrafında ise uluslararası hukuk (Birleşmiş Milletler Kurucu Andlaşması, Helsinki Nihai Senedi ve Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı) çerçevesindeki yükümlülükler hatırlatılarak hem Türkiye’nin hem de Ermenistan’ın: “ikili ve uluslararası ilişkilerinde, eşitlik, egemenlik, diğer ülkelerin iç işlerine müdahale etmeme, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerine saygı duyacakları ve bu ilkelere saygı gösterilmesini temin edecekleri yönündeki taahhütlerini teyit” ettikleri açıklanmıştır.⁵⁸⁸ Aktarılan ilkelere Türkiye açısından bakacak olursak, her iki ülke komşularının sınırlarını tanıdığını ve sınırların silah zoruyla değiştirilemeyeceğini kabullenmiş oluyor.⁵⁸⁹ Ermenistan her ne kadar dolaylı şekilde olsa da Türkiye ve Azerbaycan ile olan mevcut sınırları tanımaktadır. Bunu açıklayacak olursak Ermenistan, Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili BM tarafından alınmış olan kararlarda belirtilen Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünü açık şekilde olmasa da kabul etmiştir.⁵⁹⁰ Yani Ermenistan’ın, kendisi tarafınca ilan edilen ilkeler onun Azerbaycan’ın topraklarından çıkmasını zorunlu kılıyor.⁵⁹¹ Bu paragrafları Ermenistan tarafına soracak olursak onlar da kendilerince yorumlayacaklardır. Örneğin “böylece Türkler Ermenistan’a saldırmamayı kabul etmek zorunda kaldılar” söyleyebilirler. Çünkü Ermeniler büyük bir “Türk Saldırısı” korkusuyla yaşamaktadırlar.⁵⁹²

Protokolün 4. Paragrafında taraflar arasında güven atmosferi oluşturmanın ve bunu sürdürebilmenin önemine vurgu yapılmaktadır. Söz konusu paragrafta belirtilen bölgedeki barışa, güvenliğe ve istikrara yardım etmek,⁵⁹³ güç kullanımını ya da güç kullanma tehdidini reddetmek, anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümü, insan haklarının ve temel özgürlüklerin korunmasında istikrarlı olma ilkeleri, tarafların dolaylı şekilde olsa da kabul ettiği mevcut sınırların tanınması hususunu desteklemektedir. Şöyle söyleyecek olursak taraflar, sınır sorunları başta olmak üzere hem iki ülke arasındaki hem de bölge genelindeki

⁵⁸⁶ Laçiner, “Ermenistan-Türkiye Protokolleri: Kim Taviz Veriyor?”, loc. cit.

⁵⁸⁷ Özdal, “Türkiye-Ermenistan Diyalogu: Uzun Bir Sürecin Başlangıcı mı? Ortadoğu Analiz”. s. 72

⁵⁸⁸ Ibid., s. 72

⁵⁸⁹ Laçiner, “Ermenistan-Türkiye Protokolleri: Kim Taviz Veriyor?”, loc. cit.

⁵⁹⁰ Özdal, “Türkiye-Ermenistan Diyalogu: Uzun Bir Sürecin Başlangıcı mı? Ortadoğu Analiz”. s. 72

⁵⁹¹ Laçiner, “Ermenistan-Türkiye Protokolleri: Kim Taviz Veriyor?”, loc. cit.

⁵⁹² Ibid

⁵⁹³ Ibid

sorunları (Dağlık Karabağ uyuşmazlığı da bu çerçevede değerlendirilebilir) BM Kurucu Andlaşması'nın 6. Bölümünde belirtilen barışçıl yöntemlerle, yani haksız savaş fiiline başvurmadan çözüme meselesinde dolaylı bir şekilde anlaşmak zorunda kalmıştır.⁵⁹⁴ Burada bahsedilen ilkelerden her iki taraf kendine uygun farklı sonuca varabilir. Bu ilkeleri göz önünde bulunduran Türkiye Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardan çıkması gerektiğini iddia ederken, Ermenistan tarafı işgal ettiği topraklar meselesinin çözümü için Türkiye ve Azerbaycan'ın Ermenistan'ı silahla tehdit etmeyi bırakması gerektiğini ileri sürebilir.⁵⁹⁵

Analiz ettiğimiz protokolün 5. paragrafında yer alan düzenlemeler şüphesiz kamuoyları tarafından, özellikle de Türkiye açısından en çok ön plana çıkarılan hükümlerin başında gelmektedir. Şöyle ki bu düzenlemelere göre taraflar aralarındaki mevcut sınırı uluslararası hukukun ilgili anlaşmalarında tanımlandığı gibi karşılıklı olmak suretiyle tanıdıklarını açıklamışlardır. Bu düzenleme ile her iki taraf protokolün önceki paragraflarına nispeten daha net şekilde mevcut sınırları tanıdıklarını belirtmişlerdir. Ancak 1921 tarihli Kars Anlaşması'nın isminin metinde belirtilmemesi bir soyutluk yaratmaktadır. Böyle bir diplomatik dil kullanılmasını, Sarkisyan yönetimine karşı Ermenistan kamuoyundan ve diasporadan gelecek tepkilerin az da olsa önüne geçmeye çalışılması şeklinde yorumlaya biliriz. Sarf edilen diplomatik ifadeler karşın, mevcut sınırların karşılıklı olarak tanındığı hükmünün protokolde yer alması şüphesiz ki Türkiye adına avantajdır.⁵⁹⁶

Ermenistan'ın Türkiye sınırlarını tanıdığını açıkça ilan etmesi sınırların açılması için en temel şartlardan birisiydi. Böylece Ermenistan Türkiye'nin kırmızı çizgilerinden birisini kabul etmiş oldu. Bazı Ermeni siyasetçi ve akademisyenlerin mevcut sınırların Ermenilerin müdahalede bulunma imkanları olmadan Türkler tarafından zor uygulayarak çizildiğini, Ermenilerin anlaşmanın imzalandığı dönemde Türklere karşı koyabilecek güce sahip olmadıklarını iddia etmesi sınırların tanınması meselesini daha da önemli bir hale getiriyordu. Hatta Robert Koçeryan Cumhurbaşkanı olduktan kısa süre sonra "*Türkiye ile bazı sorunlarımız mevcut, örneğin sınır sorunları*" diyebilmiştir. Bir kesim Ermeni siyasetçi ve aydınlar ise aslında Ermenistan'ın Türkiye'den hiçbir toprak talebi olmadığını, bu meselenin sadece Ermeniler tarafından koz olarak kullandıklarını söylüyorlardı. Ancak Ermenistan oyun oynadığının farkında değildi. Çünkü Türkiye bölünme sendromuyla yaşayan ve sınırları

⁵⁹⁴ Özdal, "Türkiye-Ermenistan Diyalogu", op. cit., s. 73

⁵⁹⁵ Laçiner, "Ermenistan-Türkiye Protokolleri: Kim Taviz Veriyor?", loc. cit.

⁵⁹⁶ Paralel mahiyette bir yorum yapan Sedat Laçiner'de; Türkiye'nin, bu düzenleme ile Ermenistan'dan istediği 3 önemli önşarttan birini aldığını vurgulamaktadır. Bkz.; Sedat Laçiner, "Ermenistan-Türkiye Protokolleri: Kim Taviz Veriyor?" <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1042> (e.t. 10.09.2009) 'den aktaran Özdal, "Türkiye-Ermenistan Diyalogu", op. cit., s. 73

meselesinde bölgenin en hassas olan ülkesi. Böylesinde bir devletle sınırları tartışma konusuna çevirmek Ermenistan'ı güçlendirmek yerine sadece zayıflattı. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının işgali üzerine bir de Türkiye'nin resmi sınırlarını tanımadığını ima etmesi onun saldırgan bir devlet olarak kabul edilmesine yol açmıştır. İşte bu protokol sayesinde Türkiye tarafı Ermenistan'dan almak istediği üç mühim önşarttan birisini almış bulundu.⁵⁹⁷

6. paragrafta, taraf devletlerin ortak sınırın açılması konusunda aldıkları karar hiç şüphesiz Ermenistan için olumlu bir kazanımdı ve bu karar kamuoylarında en çok ses yapan hükümlerden bir diğerydi.⁵⁹⁸ Aslında bu Ermenistan'ın uzun zamandır Türkiye'den beklediği bir talepti. Böylelikle hem Ermenistan'ın, hem de Türkiye'nin en çok önem verdiği hususlarda adımlar atılmış oldu. Bu paragrafta üzerinde durulan başka bir konu ise iyi komşuluk ruhuyla uymayan hiçbir politikanın izlenmeyeceğidir. Böylece Ermenistan kendince, ileri zamanlarda Türkiye'nin sınır kapama, Ermenistan'ı tecrit etme gibi komşuluk ruhuyla uyumsuz politikalara geri dönmesini önlemeye çalışmıştır.⁵⁹⁹ Ancak, bu konuda unutulmaması gereken husus, sınır kapılarının açılmasının bir sürece tabi tutulmasıdır. Daha açık bir ifade ile belirtecek olursak Türkiye ve Ermenistan'ın anlaşmasına göre ikinci protokolün yürürlüğe girmesinden sonra iki ay içinde ortak sınırın açılması gerekiyordu. Bunun öncesinde ise Protokollerin yürürlüğe girmesi için her iki devletin ulusal parlamentolarının bunu onaylaması gerekmektedir. Diğer yandan Türkiye bir taraftan Ermenistan'la ilişkileri normalleştirmeye çalışırken, diğer yandan Dağlık Karabağ uyuşmazlığının çözüm sürecine etki yapabilecek aktörleri davet ederek üç ülke arasındaki sorunların birbirleri ile ilişkili bir şekilde çözümünü sağlamak politikası yürütüyordu.⁶⁰⁰

Sınır kapılarının açılması meselesinde belirtilmesi gereken son husus aynı protokolün 10. paragrafında atıfta yapılan 1961 tarihli Viyana Diplomatik İlişkiler Sözleşmesidir. Şöyle ki Türkiye ve Ermenistan arasındaki anlaşmaya göre bu Protokol yürürlüğe girdikten sonra diplomatik ilişki kurulacak ve karşılıklı olarak diplomatik temsilcilik açılacaktı. Diplomatik ilişkilerin kurulmasına ilişkin karar aynı zamanda taraf devletlerin mevcut sınırları ve sınır kapılarının açılmasını kabul ettikleri anlamına da gelmektedir.⁶⁰¹

⁵⁹⁷ Laçiner, "Ermenistan-Türkiye Protokolleri: Kim Taviz Veriyor?", loc. cit.

⁵⁹⁸ "Azerbaycan'dan da 'Karabağ Açılımı'", Radikal, 8 Eylül 2009'den aktaran Özdal, "Türkiye-Ermenistan Diyalogu", op. cit., s. 73

⁵⁹⁹ Laçiner, "Ermenistan-Türkiye Protokolleri: Kim Taviz Veriyor?", loc. cit.

⁶⁰⁰ "Azerbaycan'dan da 'Karabağ Açılımı'", Radikal, 8 Eylül 2009'den aktaran Özdal, "Türkiye-Ermenistan Diyalogu", op. cit., s. 73

⁶⁰¹ Ibid., s. 73

Protokolün 7, 8 ve 9. paragraflarında yer alan ilkeler ise “iyi komşuluk ilişkilerinin ruhu” kapsamında değerlendirilmelidir. Her iki tarafın, terör, şiddet ve aşırılığın kınanmasını, desteklenmemesini ve bu konularda işbirliği yapacaklarını taahhüt etmelerine, her ne kadar kısa vadede gerçekleştirmeleri mümkün olmasa da iyi niyet temennisi şeklinde bakılmalıdır. Erivan’ın uluslararası kamuoyunda sözde “soykırım” iddialarının tanınmasına devlet seviyesinde destek vermemesi Türkiye tarafından “iyi komşuluk ilişkileri ruhu” çerçevesinde değerlendirilen bir diğer konuydu. Yalnızca kısa bir süre içinde ikili ilişkilerin normalleşmesi sayesinde Ermenistan’ın bu unsuru uygulaması mümkün olabilirdi.⁶⁰² Artık iki ülke arasındaki ilişkilerin ortak çıkar, uyum ve iyi niyet zemininde olduğunu açıklamaları ister yayımladıkları ortak basın açıklamasındaki isterse de ikinci protokoldeki ilkeleri güçlendirici bir özelliğe sahiptir.⁶⁰³ Türklerin Ermenilerle terörizme karşı ortak işbirliği yapması teklifi özellikle Türkiye tarafından ileri sürülmüştü. Çünkü bir zamanlar Türkiye ASALA ve diğer terör örgütlerinden çok zarar gördü. Şu an ASALA teröristlerinin birçoğu Ermenistan’da koruma altındadır, hatta bazılarının devlet tarafından maaş bağlanmış, bazılarının ise heykel dikilmiştir. Bu madde üzerine Ermenistan tedbir alıp almayacağını bilemesek de protokoldeki bazı hususların en azından yakın vadede gerçekleşmeyeceğini söyleyebiliriz. Ermeni teröründen başka, Ermenistan uzun süredir ki PKK’nın kara para aklama ve diğer sofistik işlerinde en önemli ülkelerinden biri olduğundan Türkiye bu maddeyi PKK’ya yönelik de kullanabilir.⁶⁰⁴

Protokolün bir sonraki paragrafında ise “barış, ortak anlayış ve uyumu hedefleyerek ilişkilerinde ortak çıkarlar ve iyi niyet temelinde yeni bir içerik ve model oluşturma istekliliklerini teyit ederler” deniyor.⁶⁰⁵

Birinci Protokolün sonunda protokolün her iki ülke için de aynı gün yürürlüğe gireceği net bir şekilde ifade ediliyor, yani taraflardan birisi süreci erken bitirir ise diğerini beklemesi gerekmekteydi.⁶⁰⁶

“İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Hakkındaki Protokol” Eki kısmıyla birlikte üç sayfadan oluşan bir protokoldü. Bir bütün olarak incelendiği zaman; birinci protokolde yer alan hükümlerin sürecin işleyişini belirleyen, açıklayıcı düzenlemeleri içerdiği görülmektedir.⁶⁰⁷ İkinci protokolde ise ilişkilerin siyasi, ekonomik, enerji, taşıma, bilim, teknik, kültürel konular ve diğer alanlarda geliştirilmesinde her iki tarafın istekli olduğu belirtiliyor.

⁶⁰² Paralel mahiyette bir yorum için bkz.; Kamer Kasım, “Türkiye ve Ermenistan Arasındaki Protokollerin Analizi”, <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1036> (e.t. 10.09.2009) aktaran: Ibid., s. 73

⁶⁰³ Ibid., s. 73

⁶⁰⁴ Laçiner, “Ermenistan-Türkiye Protokolleri: Kim Taviz Veriyor?”, loc. cit.

⁶⁰⁵ Ibid.,

⁶⁰⁶ Ibid.,

⁶⁰⁷ Özdal, “Türkiye-Ermenistan Diyalogu”, op. cit., s. 73-74

Devamında uluslararası ve bölgesel örgüt ve kuruluşlara atıf yapılarak onlarda iki ülke arasındaki işbirliğinin destekleneceği ifade ediliyor.⁶⁰⁸

İkinci protokolde tarafların anlaştıkları ilk husus, ortak sınırın bu protokolün yürürlüğe girmesinden itibaren iki ay içinde açılacak olmasıdır.⁶⁰⁹Türkiye ve Ermenistan'ın anlaşmaya vardıkları ikinci husus ise iki ülke arasında karşılıklı güven ortamının sağlanması için işbirliği yapılacak alanların belirlenmesidir.⁶¹⁰

Tarafların anlaşmaya vardıkları üçüncü konu ise protokolde belirtilen işbirliği alanlarındaki taahhütlerin uygulanmasına imkan sağlamak için bir hükümetler arası komisyon ile 7 alt komisyonun oluşturulmasıydı. Hiç şüphesiz alt komisyonlar arasında en önemlisi “tarihi boyut alt Komisyonu”dur. Protokolün ilgili hükümlerinde belirtildiği üzere, ilişkilerin tarihsel boyutunu ele alacak olan bu komisyonda bir tek Ermeni, Türk değil, aynı zamanda İsviçreli ve diğer uluslararası uzmanlar da yer alacaktır. Komisyonun amacı ise şöyledir; “mevcut sorunların tanımlanması için tarihi kayıtların ve arşivlerin tarafsız ve bilimsel bir şekilde incelenmesini de içerecek iki toplum arasında karşılıklı olarak güvenin sağlanması amacıyla diyalogun tahsisini kurmak”.⁶¹¹

Türkiye “tarihi boyut alt Komisyonu”nun kurulması kararının alınmasını bir kazanç olarak değerlendiriyordu. Malum olduğu üzere, Türkiye tarafından ilk defa 2005’den yapılan ve zaman zaman yinelenen “tarihçiler ortak komisyonu” tesisi tekliflerini Ermenistan cevapsız bırakmıştır.⁶¹² Aslında Tarih komisyonunun kurulması sınırların açılması için Türkiye’nin bir önşartı değildi. Türkiye’nin bu konudaki önşartı soykırım iddialarının Türkiye’ye üçüncü ülkelerde hayati zararlar verecek biçimde kullanılmasından vazgeçilmesiydi. Kim bilir belki de bu komisyon sayesinde Türkiye karşıtı radikal Ermeni milliyetçiliğinin elinden çok önemli bir koz alınmış olacak ve soykırım iddialarının diğer ülke parlamentolarında önemszenmesinin önüne geçilecekti.⁶¹³ Ancak, emekli Büyükelçi Ömer Engin Lütem’in de belirttiği gibi, “hem Türkler hem de Ermeniler için duygusal yönün ağır basması karşısında alt komisyonun etkili bir şekilde çalışmasının ve özellikle uygulanabilir önerilerde bulunmasının gayet zor olacağı şimdiden söylenebilir”. Ayrıca, “...alt komisyonun kurulduktan sonra da bazı ülke parlamentolarının veya uluslararası kuruluşların soykırım

⁶⁰⁸ Laçiner, “Ermenistan-Türkiye Protokolleri: Kim Taviz Veriyor?”, loc. cit.

⁶⁰⁹Ortak sınırın açılması konusu çalışmanın bir üst başlığında analiz edildiği için burada tekrar irdelenmemiştir. Özdal, “Türkiye-Ermenistan Diyalogu”, op. cit., s. 73-74

⁶¹⁰ Ibid.

⁶¹¹ Ibid.

⁶¹² Ibid.

⁶¹³ Laçiner Ermenistan-Türkiye Protokolleri: Kim Taviz Veriyor? , loc. cit.

iddialarını kabul eden kararlar alması hem alt komisyonun çalışmalarını baltalayacak hem de kurulması istenilen karşılıklı güvenden...” uzaklaşılmasına sebebiyet verecekti.⁶¹⁴

Ermenistan Başbakanı Tigran Sarkisyan, “Ermenistan Cumhuriyeti’nin, Sovyet Ermenistan döneminden miras kalan sınırlarını fiilen ve hukuken tanıdığını” belirtmiş, Türkiye ile mevcut sınırları sorgulamanın “gerçekçi olmadığı”nı vurgulamıştı. Sınırın Ankara ile yürütülen uzlaşma müzakerelerinde tartışma konusu yapılmadığı gibi ileride de yapılmayacağını açıklayan Tigran Sarkisyan ayrıca, “Bu tür tartışmalar elbette ki devam edecek ancak biz, bize (Sovyetlerden) miras kalan gerçeği tercih ediyoruz” diye de belirtmişti.⁶¹⁵

The Independent yazarı Robert Fisk, 20 yıl önce Ermeni milislerinin Karabağ’a el koyarken “küçük bir etnik temizlik” yaptığından bahsederken, The Daily Telegraph gazetesi protokollerin “Yüzyıllık husumete son vereceğinden” yazıyordu. Paris’te UNESCO’nun Genel Konferansında konuşan Abdullah Gül; “Ciddi krizlerden öğrenilmesi gereken dersler var” dedi. Gül, mevcut krizin, iyi yönetimin anahtar önemde olduğunu açık olarak kanıtladığını ifade etmiş, “Geçmişteki çözümler şimdiki ekonomik, sosyal ve politik alanlara uygun değildir” demiştir.⁶¹⁶

Zürih’te imzalanacak Protokoller ilişkin bilgiyi, arabulucu ülke olan İsviçre geç açıkladığından “törene katılacak gözlemci ülkelerin kim olacağı konusundaki uzlaşmazlık” yaşanmıştır. İsviçre, törene ABD, RF, Fransa, AGİT, AB ve BM davet ettiği için Türkiye ile Ermenistan bazı konularda çekinceli davrandılar. Türkiye, AB ve BM’nin imza törenine katılımına çok da sıcak bakmazken, Ermenistan da Karabağ sorununu araştırarak Azerbaycan’ın görüşlerine yakın sonuçlara varan MİNSK Grubu’nu anımsattığından için ABD, Rusya ve Fransa’nın törene birlikte katılmasını istemedi. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, “Türkiye’nin katılım konusunda bir takım temel prensipleri var, bu da taraflarca bilinmektedir” dedi. Türkiye, İsviçre’ye, “Eğer Ermenistan’ın istemediği bazı ülke ve kuruluşlar varsa, o zaman sadece Türkiye, Ermenistan ve İsviçre’nin katılımıyla çok dar kapsamlı imza töreni yapılsın, ya da herkesin davet edildiği, dolayısıyla ülke ve kurumlar arası hiçbir birliktelik kurulamayacak kadar geniş katılımlı bir davet olsun” önerisinde bulundu. Ayrıca, Davutoğlu, anlaşma ilgili “Lozan’ı tüm genel konteksiyle teyit eden bir

⁶¹⁴Ömer Engin Lütem, “Protokollerin İçeriği (2)” AVİM, 8 Eylül 2009, <http://www.idizayn.com:80/avim/bultentekli.php?haberid=9022> (e.t. 10.09.2009) ‘den aktaran Özdal, Türkiye-Ermenistan Diyalogu: Uzun Bir Sürecin Başlangıcı mı? s. 74

⁶¹⁵Türkiye’nin Sınırlarını Tanıyoruz, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiye-nin-sinirlarini-taniyoruz-12652545> (e.t. 27.05.2018)

⁶¹⁶ Star Gazete 9 Ekim 2009

anlaşma. Yani Lozan'la Türkiye'nin sahip olduğu sınırları teyit eden bir boyutu var” yorumunda bulunmaktır⁶¹⁷.

Başbakan Sarkisyan, anlaşma sonrası planlarını ise şöyle açıklamıştı: *“Aramızdaki sınırı şimdiki haliyle tanıyıyor olmamız, Türkiye toprakları içinde yer alan ve 1915 öncesi Ermeni ahalinin mülkleri olan bölgeyle ilgili meseleyi bitirmiyor. Protokollerin imzalanmasından sonra, iki devlet arasındaki temaslarda konuyu muhakkak gündeme getireceğiz. Türk tarafından, arşivlerde bulunan tapu kütüklerini açmasını talep edeceğiz. Miras hakkına sahip Ermenilerin davasının arkasında durulacak.”*

Fakat bu protokoller beklenen sonucu vermedi, hatta beklenenin aksine işin başına dönülmüş oldu.⁶¹⁸ Protokoller hem kamunun desteğini almadı, hem de politik platformlarda tepkiyle karşılandı. 12 Ocak 2010 tarihinde Ermenistan Anayasa Mahkemesi kısa bir açıklama yaparak protokollere yeşil ışık yaktı ama daha sonra her ne kadar bu kararında gerekçeleri olsa da çekincelerinin olduğunu belirtti.⁶¹⁹ Böylece daha en başta yapılacaklar kilitlenmiş oldu.

Ermenistan'da 2012 yılında yapılan parlamento seçiminden sonra en çok oy almış Cumhuriyetçi Parti (69 sandalye) ve Hukuk Devleti Partisi (6 sandalye) Yukarı Karabağ Sorunu'nun Madrid ilkeleri çerçevesinde yani savaş yapmadan çözülmesini istedi. Türkiye'yle ilişkiler konusunda ise Daşnak (Ermeni Devrimci Federasyonu) (5sandalye) ve Miras Partisi protokollerden hemen vazgeçilmesi gerektiğini istedi. Bununla da Ermenistan'ın dış politikasıyla ilgili net bir tablo oluşmuş oldu.⁶²⁰

Protokollerin imzalamasından hemen sonra Ermeni tarafı, protokollerin önce Türkiye Parlamentosu tarafından imzalanmasını istemişlerdir.⁶²¹ Bu isteklerinde neden olarak, Ermenistan Parlamentosu'nun protokolleri onaylamasının zaten garanti olduğunu, bu yüzden önce Türk parlamentosunun onaylaması gerektiğini göstermişlerdir. Aksi takdirde, Ermenistan parlamentosunun onayladığı, Türk parlamentosunun ise reddettikleri bir duruma düşmek konusunda endişeli olduklarını ve bunu yaşamak istemediklerini dile

⁶¹⁷“Ermenistan'dan Türkiye Sınırı Açıklaması” http://www.zeynebiye.com/ermenistan-dan-turkiye-siniri-aciklamasi_d73542.html (e.t. 27.05.2018)

⁶¹⁸Protokoller için bkz: <http://tabdc.org/protocols-agreements/protocol-on-development-relations-between-the-republic-of-armenia-and-the-republic-of-turkey> ‘den aktaran Ali Faik Demir, op. cit., s. 21

⁶¹⁹“Armenie: la Cour constitutionnelle valide l'accord historique”, <http://www.armeniandiaspora.com/showthread.php?210565-Armenie-la-Cour-constitutionnelle-valide-l'accord-historique> ‘den aktaran Ali Faik Demir, op. cit. s. 21

⁶²⁰nathanR.Grison,”Armenie: les limites d'une politique étrangère consensuelle”, *La Documentation française*, 17 septembre 2012, <http://www.ladocumentationfrancaise.fr/pages-europe/d000599-armenie-les-limites-d-une-politique-etrangere-consensuell-par-nathan-r-grison/article> ‘den aktaran Ali Faik Demir, op. cit. s. 21-22

⁶²¹ <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=16013485>(e.t. 17.01.12) ‘den aktaran Ibid., s. 318

getirmişlerdir.⁶²²Buna yanıt olarak Türkiye tarafı bunun yalnızca Dağlık Karabağ meselesinde bir ilerleme kaydedilmesiyle mümkün olacağını bildirmiştir.⁶²³

Türkiye'nin oyaladığını düşünen Ermenistan hükümeti de bazı tedbirlerde bulundular. Şöyle ki Sarkisyan'a, yani Ermenistan hükümetinin Cumhurbaşkanı uluslar arası anlaşmaları iptal etme yetkisi tanındı. Böylece Sarkisyan, protokoller meclisin onayından geçtikten sonra bile olsa iptal edebilme yetkisine sahip oldu.⁶²⁴ Ermeni tarafını endişelendiren diğer bir konu ise, tarihsel kaynak ve arşivlerin tarafsız bir şekilde incelemesinin Ermenilerin her zaman "tarihsel bir gerçek" olarak gördükleri "soykırım" meselesinin tartışmaya açılmasıydı. Ermeni lobisi sözde "soykırımı" tanıtmak için her zaman bir sıra uluslar arası tedbirler gerçekleştirmiştir. İkinci protokole göre "tarihsel boyutun" incelenmesi için bir alt komisyonun kurulması gerekiyordu. Bu komisyonun kurulması ve de tarihsel incelemeler bu tedbirleri sekteye uğratabilirdi. Bu nedenle de Ermeniler, özellikle de lobi kendini tehdit altında hissediyordu.⁶²⁵ Diğer taraftan, Ermenistan Anayasası'nın 13.maddesinde devlet armasında Ağrı Dağı'nın bulunması ve Ermenistan'ın Türkiye ile sınırlarını belirleyen Gümrü ve Kars Anlaşmalarının tanınmaması yer almaktadır. Yani Ermenistan'ın Türkiye ile olan şu anki sınırları tanımaması protokollerin Ermenistan tarafından kabulünü engelleyen bir diğer sebep olmuştur.⁶²⁶

Kimileri protokollerin imza aşamasına ulaşmasını AK Parti döneminde Türkiye'nin AB ve ABD ile ilişkilerindeki ciddi bir sorundan kurtulma çabası olarak değerlendirse de Azerbaycan faktörü yani Karabağ sorunu ve 1915 Olayları ile ilgili ortaya atılan iddialar Türkiye dış politikasını kilitlemektedir.⁶²⁷ İlham Aliyev'e göre "*her konuda anlaşma sağlanmadan hiçbir konuda anlaşma sağlanamaz*" yani Azerbaycan tarafı anlaşmalı barış planını kabul etmemektedir.⁶²⁸

Ermenistan'la Türkiye arasında değişen ilişkiler her iki tarafın karlı çıkmasıyla sonuçlanabilir. Özellikle bu durum Ermenistan için çok ihtiyaç duyduğu başarılı dış politika ve yeni bir ekonomik fırsat sunuyor. Ancak, iki ülke arasındaki sınırın açılması, uzun süreli

⁶²² <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=950231&keyfield=65726D656E692070726F746F6B6F6C> (e.t. 22.01.12) 'den aktaran Ibid., s. 318

⁶²³ <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=16013485>(e.t. 17.01.12) 'den aktaran Ibid., s. 318

⁶²⁴ <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=16013485>(e.t. 17.01.12) 'den aktaran Ibid., s. 318

⁶²⁵ Ömer Engin Lütem, "Türkiye-Ermenistan: Varılan Nokra", <http://www.avim.ogr.tr/> (e.t. 4 Aralık 2010) 'den aktaran Ibid., s. 319

⁶²⁶ Haluk Selvi, "Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Halihazır Durumu ve Geleceği", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, "Türkiye Cumhuriyeti'nin 80. Yılı Armağanı" Özel Sayısı, 2003, S. 2, s. 141 'den aktaran Ibid., s. 319

⁶²⁷ Hugh Pope, "Pax Ottomana? The Mixed Success of Turkey's New Foreign Policy", *Foreign Affairs*, Vol:898, November/December 2010, pp.164-165 'den aktaran , op. cit. s. 22

⁶²⁸ Sinan Oğan, "Türkiye-Ermenistan Maçı, Protokol ve Açılım", <http://www.turksam.org:80/tr/a1819.html>

bir ilerlemenin ilk şartıdır; aylar süren diplomasi ve kamuoyu beklentileri hiçbir şey için geçerli olmayacaktır.⁶²⁹

2.3. ZÜRİH PROTOKOLLERİ'NE AZERBAYCAN TARAFININ TEPKİLERİ

Özellikle 2008 Gürcistan Savaşı'ndan sonra Azerbaycan Türkiye ve ABD'ye karşı önemli oranda güvensizlik yaşıyordu. Sürecin başlarında Azerbaycan abartılı tepki vererek neredeyse Türkiye'nin kendisine ihanet ettiğini iddia etmiştir. Aslında Bakü'nün o zamanki tepkilerinin altında başka nedenler yatmaktadır. Örneğin, Ermenistan'la görüşmeler Türkiye'ye satılan gazın fiyatlarının yükseltilmesinde pazarlık unsuru olarak kullanıldı. Öte yandan, Rusya ve ülkedeki Rus yanlı kesim Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini zayıflatmak için Türkiye'nin Azerbaycan'a ihanet ettiği iddialarını medya aracılığıyla sıklıkla dillendirdiler. Onlara göre Azerbaycan Rusya'yı ihmal etmemesi gerekiyordu. Maalesef Azerbaycan'ın seçenezsiz olmadığını göstermek için İlham Aliyev Rusya seçeneğine çok önem vererek ABD' ile Türkiye'ye adeta mesaj göndermeye çalışmıştır. Oysaki Türkiye en başından Azerbaycan'ı bilgilendiriyordu ve Karabağ meselesi de sınırların açılması için ön şartlardan birisiydi.⁶³⁰

Halbuki 28 Ağustos'ta Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'i telefonla arayan Başbakan Tayyip Erdoğan son gelişmeleri aktarmıştır. Bir sonraki gün Dışişleri Müsteşarı Büyükelçi Feridun Sinirlioğlu ve Müsteşar Yardımcısı Büyükelçi Ünal Çeviköz'de Bakü'yü ziyaret ederek yetkili makamlara detaylı bilgiyi ulaştırmıştır.⁶³¹ Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu 31 Ağustos 2009 tarihinde geç saatlerde, Ermenistan Dışişleri Bakanı ile gerçekleştirdiği ortak açıklamanın peşinden, NTV'nin sorularını yanıtlarken, sürecin tüm aşamalarında Azerbaycan'ın çıkarlarının göz ardı edilmeyeceğini, Ermenistan'la sınırların bu aşamada açılmayacağını ifade etmiştir.⁶³² Türkiye'nin 3 önşartından ikisine büyük oranda yanıt veren protokollerde Karabağ meselesi zikredilmese de gölgesi her kelimesinde hissedilmiş, Türkiye görüşmelerin her safhasında Karabağ konusunu karşı tarafa belirtmiştir.⁶³³ Hatta elde edilen bilgilere göre protokoller topluma duyurulmadan önce

⁶²⁹ Richard Giragosian, "Changing Armenia-Turkish Relations", *Friedrich Ebert Stiftung*, February 2009, s. 5. <http://library.fe.s.de/pdf-files/bueros/georgien/06380.pdf> (e.t. 23.07.2018)

⁶³⁰ Laçiner Ermenistan-Türkiye Protokolleri: Kim Taviz Veriyor?, loc. cit.

⁶³¹ "Başbakan Erdoğan Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev İle Telefonla Görüştü", ANKA, 29 Ağustos 2009'den aktaran Özdal, "Türkiye-Ermenistan Diyalogu", op. cit., s. 71

⁶³² Sinan Oğan, "Ermenistan Açılımı Tam Gaz Devam Ediyor: Türkiye – Ermenistan İlişkilerinde Perde Arkası Gelişmeler", <http://turksam.org/ermenistan-acilimi-tam-gaz-devam-ediyor-turkiye-ermenistan-iliskilerinde-perde-arkasi-gelismeler> (e.t. 23.07.2018)

⁶³³ Laçiner, "Ermenistan-Türkiye Protokolleri: Kim Taviz Veriyor?", loc. cit.

Ermenistan tarafı “iki devlet hiçbir önşart olmaksızın sınırları açmak istemektedir” gibi bir ibareyi koydurmak istemiş, fakat Türkiye önşartı olduğu için buna kesinlikle razı olmamıştır.⁶³⁴ Türkiye hükümetinin Dağlık Karabağ çözüm sürecini Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşme sürecine bağlaması muhalefet ve Türkiye’deki kamuoyu tarafından da teyit edilmiştir. ⁶³⁵ Kısacası Ermenistan da Karabağ’ın Türkiye için ne kadar önemli olduğunu çok iyi biliyordu. Peki, neden bu kadar önemli bir konu protokollerde zikredilmiyordu? Çünkü Erivan’da bu protokolleri hazırlayanların işleri Karabağ’ın ismi geçtiği anda imkansız hale gelirdi. Karabağ bir ön şart olsa da Ermenistan Karabağ sorununu Türkiye’yle ilişkiler sürecinde değil, Minsk sürecinde müzakere etmeyi tercih ediyor. Karabağ Sorunu’nun Türkiye’yle ilişkiler sürecinde çözüme kavuşturulmaya çalışılması Sarkisyan ve Ermeni heyeti ülkelerinde kısa sürede hain ilan ediliverirlerdi.⁶³⁶ Diğer taraftan, uluslararası toplum ve Ermenistan bu iki konu arasında herhangi bir bağa karşı çıkmakta ve bu ikisinin ayrı süreçler olduğunu iddia etmekteydi. RF Dışişleri Bakanı Lavrov, Dağlık Karabağ Sorunu’nun çözülmesi ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi arasında hiçbir bağ bulunmadığının altını bir kez daha çizmişti.⁶³⁷

Türkiye Ermenistan’la protokoller konusunu ilk görüştüğü zamanlarda İlham Aliyev bu konuda olumsuz fikirler söylemiştir. Aliyev’in bu tepkisine karşın Ermenistan’la görüşmelere devam edilmesine tepki olarak Bakü’de Şehitlik Meydanı’nda Türkiye Diyanet İşleri Bakanlığı tarafından yapılan cami tadilat bahanesiyle ibadete kapatıldı. ABD Başkanı Barak Obama’nın Nisan başında Türkiye’ye ziyareti sırasında İstanbul’da bir araya gelen Medeniyetler İttifakı’na davet edilmesine rağmen Ankara’ya karşı tavrını ortaya koymak adına davete katılmamıştır. Temmuz’un ortasında ise Ankara’da Nabucco Projesi imza törenine katılmayı reddeden Aliyev, bu sefer İngiltere’ye gitmeyi tercih etmiştir. Bunun üzerine Azerbaycan’a ziyarete giden Erdoğan Azerbaycan Parlamentosunda iki ülke arasındaki ilişkileri bozmaya çalışan kişilerin olduğuna vurgu yaparak bu oyunlara gelinmemesini istemiştir. Ayrıca, Erdoğan Dağlık Karabağ sorunu çözüme varmayıncaya kadar Türkiye’nin sınır kapılarını açmayacağını da vurgulamıştır. Ancak bunun üzerine

⁶³⁴Ibid

⁶³⁵ “Nagorno-Karabakh Peaceful Settlement Agreement Cannot Not Consider Karabakh People’s Position.” (Dağlık Karabağ Barış Antlaşması Karabağ Halkı’nın Pozisyonunu Göz önünde Bulundurmamazlık Yapamaz). Sergey Lavrov’un 14.01.2010 tarihli açıklaması (e.t. <http://tert.am/en/news/2010/01/14/response/>)’den aktaran Görgülü, op. cit., s. 11

⁶³⁶ Laçiner, “Ermenistan-Türkiye Protokolleri: Kim Taviz Veriyor?” , loc. cit.

⁶³⁷ “Nagorno-Karabakh Peaceful Settlement Agreement Cannot Not Consider Karabakh People’s Position.” (Dağlık Karabağ Barış Antlaşması Karabağ Halkı’nın Pozisyonunu Göz önünde Bulundurmamazlık Yapamaz). Sergey Lavrov’un 14.01.2010 tarihli açıklaması (e.t. <http://tert.am/en/news/2010/01/14/response/>)’den aktaran Görgülü, op. cit., s. 11

Zürih'te protokollerin imzalanması, ardından 14 Ekim'de Gül'ün davetiyle Sarkisyan'ın Türkiye-Ermenistan milli maçını izlemek üzere Bursa'ya gelmesi ve Azerbaycan bayraklarının açılmasının yasaklanması ilişkileri iyice bozdu. Buna cevap olarak ise Azerbaycan Bakü'deki Türk Şehitliği'ndeki bayrakları kaldırmış ve direkleri sökmüştür.⁶³⁸

2013 Ermenistan Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde Abdullah Gül'ün daha seçim sonuçları açıklanmadan Sarkisyan'a tebrik mesajı göndermesi Azerbaycan'da tepki gören başka bir olay olmuştur. Ayrıca, Karabağ Sorunu'nun mutlak çözümü sürecinde sınırların açılması için Ermenistan işgali altındaki sadece birkaç Azerbaycan şehrinin boşaltılması gerektiğinin belirtilmesi Azerbaycan'ı endişelendiren bir diğer olay olmuştur. İlk defa Zürih Protokolleri sırasında gündeme getirilmiş olan bu indirgemeci yaklaşım 2012 sonrasında Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu tarafından yeniden dillendirilmiştir. 2013'te Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün toplantısına katılmak amacıyla gittiği Erivan ziyaretinde Ahmet Davutoğlu'nun benzer bir yaklaşımla nabız yoklaması, "adil hafıza" yaklaşımını gündeme getirmesi, Başbakan seçildikten sonra ise Ermeni kökenli Türk vatandaşı olan Etyen Mahçupyan'ı başdanışmanı yapması gerginliği artıran diğer adımlar oldu. Suriye'deki Ermenilere yardım götürmek amacıyla Ermenistan tarafından Türkiye üzerinden bir güzergah oluşturulmasına yönelik talepler sınırların açılmasına yönelik gayri resmi bir girişimdi ve Azerbaycan'da kuşkuyla karşılandı. İnsani amaç gerekçe gösterilerek böyle bir adımın atılması sonrasında uzun vadede Türkiye-Ermenistan sınırlarının açık kalmasına neden olabilirdi. Aynı zamanda Van-Erivan arasında doğrudan uçuşların başlatılması yönündeki girişimler her ne kadar sonuçsuz kalsa da Azerbaycan'da aynı kaygıyla karşılandı. Her iki adım dolaylı yolla sınırların açılmasına yönelik girişimler olarak değerlendirilebilir.⁶³⁹

Türkiye 2009'da Ermenistan'la imzaladığı protokollerle soykırım iddiaları, sınırların tanınması meselesi ve Karabağ meselelerinin çözümü açısından önemli bir aşama kaydettiğini ifade etmiştir. Fakat protokollerde yer alan maddelerde bu olaylara doğrudan atıfta bulunulmaması, yalnızca metinde genel ibrelerin yer alması nedeniyle protokollerinde gerçekten çözüm getirip getirmeyeceği tartışma konusu olmuştur. Ermeni tarafının hem protokoller sırasında hem de sonrasında, bu protokollerin Dağlık Karabağ'a yönelik her hangi

⁶³⁸ <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=12720855>(e.t. 17.01.12) 'den aktaran Yeşilot, op. cit., s. 325

⁶³⁹ Zaur Shiriyev, "Zürih Sonrası Azerbaycan'ın Türkiye-Ermenistan İlişkilerine Yaklaşımı", *Analist*, Nisan 2015'den aktaran Ibid., s. 326

bir maddeyi kapsamadığı, Dağlık Karabağ'ın Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde hiçbir önkoşul olamayacağı şeklindeki açıklamaları bu tartışmaları sonlandırmıştır.⁶⁴⁰

3. TÜRKİYE'NİN YUMUŞAK GÜÇ POTANSİYELİ

Türkiye'den Almanya'ya iş gücü gönderilmesi sonucunda başlayan, Soğuk Savaş Dönemi'nin bitmesiyle hız kazanan Türklerin dışa açılım süreci Türk diplomasisinde dönüşümün de başlangıcı olmuştur.⁶⁴¹ Diplomasideki değişimlere rağmen günümüzde de Atatürk'ün "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesi Türk Dış Politikasının temel dayanağını oluşturmakta ve yönünü belirlemektedir.⁶⁴² Laiklik ve demokrasiye olan bağlılığının yanı sıra, ekonomik dinamizmdeki başarısı, Türkiye'nin İslama yönelik önemli bir tarihsel deneyime sahip olması, demokrasi ve liberalleşmenin bir arada yaşanması yumuşak güç için Türkiye'nin dünyadaki en başarılı örnek olmasının kanıtıdır.⁶⁴³ Davutoğlu'na göre Türkiye'nin en önemli yumuşak güç kaynağı demokrasidir.⁶⁴⁴

1990'lı yılların başlarında Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın yanı sıra yeni oluşturulan devlet kurumlarının da dış politikada etkisi hissedilmeye başlanmıştır. Türki Cumhuriyetlerin bağımsızlığını kazanması, Balkanlar, Karadeniz bölgelerindeki gelişmelerin etkisiyle 1992 yılında T.C. Dışişleri Bakanlığı bünyesinde bağımsız bir birim olarak TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı) yaratılmıştır. İlerleyen dönemlerde Başbakanlık'a bağlı faaliyet göstermeye başlayan TİKA 2012 senesinde Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı adı altında yeniden yapılandırılmıştır. TİKA kalkınma yardımlarının yanı sıra çok sayıda kültürel ve sosyal projeler de gerçekleştirmiştir. TİKA Afrika, Asya Pasifik, Orta Doğu gibi coğrafyaları da kapsayan beş kıtada proje yürütmektedir. Bu projelerinin %80'i ortak kültürel mirasa sahip Balkanlar, Orta Doğu, Kafkasya ve Orta Asya'da hayata geçirilmektedir.⁶⁴⁵ "TİKA Dünyası" Dergisi 2012'den yayınlanmaya başlamasıyla Türk dış politikasına yeni bir kavram

⁶⁴⁰ Ibid., s. 317-318

⁶⁴¹ Çavuş, op. cit., s. 7

⁶⁴² T.C. Dışişleri Bakanlığı, AtatürkDöneminde Türk Dış Politikası, 2018 <http://www.mfa.gov.tr/ataturk-doneminde-turk-dis-politikasi.tr.mfa> (e.t. 21.07.2018)

⁶⁴³ Fuat E Keyman, "Globalization, Modernity and Democracy Turkish Foreign Policy 2009 and Beyond", *Perceptions*, Autumn-Winter 2010, Vol.XV, No.3-4, s. 10 http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2011/12/efuat_keyman.pdf (e.t. 21.07.2018)

⁶⁴⁴ Ahmet Davutoğlu, "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007", *Insight Turkey*, Vol.10, No.1, s. 77-96, 2008, s. 84 <http://file.setav.org/Files/Pdf/ahmet-davutoglu-turkeys-foreign-policy-vision-an-assessment-of-2007.pdf> (e.t. 21.07.2018)

⁶⁴⁵Bkz. Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2011, TİKA, <http://store.tika.gov.tr/yayinlar/kalkinma-yardimi/KalkinmaYardimlariRaporu2011.pdf> 'den aktaran Purtaş, op. cit., s. 7-8

kazandırılmış oldu. TİKA'nın amacı öncelikle ecdat yadigarı topraklar olmakla bütün dost, akraba ve kardeş adlandırılan topraklarda bir barış kuşağı oluşturmaktır.⁶⁴⁶

Türkiye siyasi entegrasyon alanındaki başarısızlıklarını, ideolojik, kültürel ve eğitimsel cepheyle telafi etmeye çalışmıştır.⁶⁴⁷ Milli Eğitim Bakanlığı'nın 1992 yılından itibaren gerçekleştirdiği öğrenci değişim projesi onu önemli bir kültür diplomasisi kurumuna çevirmiştir. Büyük öğrenci projesi 2010 yılında Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı tarafından devralınmıştır. Türkiye'de yükseköğretimin geniş çapta tercih edilmesine ise Türk okullarının 2010'lu yıllarda dünyanın 135 ülkesinde faaliyet göstermesi önemli katkı sağlamıştır. 1990'lı yıllarda ilk olarak Türki cumhuriyetlerde faaliyete başlayan ve 20 yıl içerisinde devamlı büyüyerek bütün dünyada yaygınlaşan Türk liselerinin de Türkiye'nin yumuşak gücünün artmasında hizmeti göz ardı edilemez. Eğitim hareketine destek veren gönüllü kişiler, STK'lar ve şirketler de zamanla Türk okullarının faaliyet gösterdiği ülkelerde ekonomik, ticari, kültürel ve sosyal girişimlerde bulunmuşlardır. Türk okulları faaliyet gösterdikleri ülkeler ile Türkiye arasında bir gençlik hareketliliği başlatarak 2003 yılından itibaren Uluslararası Türkçe Olimpiyatları adlı uluslararası bir organizasyon düzenlemişlerdir. Kültürel etkileşim ve yakınlaşma bakımından geniş çaplı başarı elde eden Türkçe Olimpiyatları Türkiye'nin tanıtımında gözle görülebilir derecede faydalı olmuştur. Türkçe Olimpiyatları'yla, tüm dünyadan çocukların Türkiye'de bulunduğu 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, ayrıca Dünya Gençlerinin Anadolu Buluşması adı altında organize edilen 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı etkinliklerinden sonra Türkiye'nin kültürel diplomasisinde yeni bir aşama başlamıştır.⁶⁴⁸

Diyanet İşleri Başkanlığı, Türk Kızılay'ı gibi kamu kuruluşları da 1990'lar sonrasında Türkiye'nin dış politikasının saklı gücü olarak uluslararası düzeyde etkinlikler düzenlemişlerdir. AFAD, Türk Kızılay' gibi devlet kuruluşlarının yanı sıra, İHH (İnsani Yardım Vakfı), Can Suyu, Kimse Yok mu, gibi farklı STK'lar da yürüttükleri doğal afet diplomasisi ve insani diplomasiyle Türk dış politikasına hizmet etmişlerdir.⁶⁴⁹

30 Ocak 2010 tarihinde TC Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü oluşturulmuştur.⁶⁵⁰ Yurtdışında bulunan vatandaşlar, kardeş topluluklar ile Türkiye'de eğitim

⁶⁴⁶ TİKA, 2018 <http://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649> (e.t. 21.07.2018)

⁶⁴⁷ Kurtulus B. Cooperation in the Fields of Education and Science Between Turkey and the Turkish Republic s. // Eurasian Studie s. Ankara, № 17, Spring – Summer 2000. P. 44'den aktaran Надеин-Раевский, op. cit., s. 148

⁶⁴⁸ <http://turkokullari.net> (e.t. 02.02.2013) 'den aktaran Purtaş, op. cit., s. 8

⁶⁴⁹ Ibid., s. 9

⁶⁵⁰ T.C. Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, 2018 <https://kdk.gov.tr/kurumsal/kurulus/7> (e.t. 21.07.2018)

gören uluslararası burslu öğrencilere yönelik çalışmalar düzenlemek, amacıyla 6 Nisan 2010 tarihinde Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) kurulmuştur.⁶⁵¹

Türkiye’de Kamu diplomasisi bir yandan kitle iletişim araçlarına, öte yandan ise yabancı ülke vatandaşlarına yönelik olarak uygulanmaktadır.⁶⁵² Yabancı ülkelerde kamu bilgilendirmesi sözkonusu olduğunda TRT’nin dış yayın kuruluşları da bu açıdan değerlendirilmektedir. TRT-6, TRTTÜRK, TRT-AVAZ, TRT- BELGESEL, TRT-Ettürkiye bu çerçevede sayılan televizyon yayınlarıdır. Ayrıca TRT trt.net.tr ve 41 dilde hazırlanan www.trtvotworld.com web siteleri, 5 basılı dergisiyle hem Türkiye’de hem de dünyaya yayın yapmaktadır.⁶⁵³

Türk kültürünü, dilini ve sanatını yabancı ülkelere tanıtarak Türkiye ile başka ülkeler arasındaki ilişkilere destek çıkmak ve Türk vatandaşlarının yaşadıkları ülkelere uyum sağlamasına yardım etmek amacıyla birçok ülkede Türk Kültür Merkezleri oluşturulmuştur. Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından desteklenen Yunus Emre Türk Kültür Merkezleri bilim, kültür, sanat alanlarında faaliyet göstermektedir. Yunus Emre Enstitüsü sayesinde farklı ülkelerde Türkoloji Bölümünün ve Türkçe kursların açılması sağlanmıştır.⁶⁵⁴

Türk “Yumuşak gücü”ne diğer bir örnek ise 2009–2013 yılları arasında Türk Hava Yolları ile FC Barcelona takımı arasında sponsorluk anlaşmasının imzalanmasıydı.⁶⁵⁵ Anlaşma şartlarına göre Türk Hava Yolları FC Barcelona’nın kendi sahası olan Nou Camp stadında reklam ve logolarını kullanabilecek, Barcelonalı futbolcularla reklam filmi çekerek tüm dünyada bu sponsorluğun iletişim ve reklamını yapabilecekti. Barcelona’nın İspanya dışında düzenlenen turnuvalara ve kamlara taşınması görevini de Türk Hava Yolları üstlenmişti. Ayrıca Facebook ve Twitter gibi sosyal paylaşım siteleri üzerinden ortak kampanyalar organize edildi. Barcelona tarafından THY’ye, üzerinde futbolcuların imzası bulunan 20 adet forma verildi ve bu formalar Uzak Doğu ülkelerinde açık artırma ile satışa sunuldu. Toplanan gelir sosyal sorumluluk projelerine aktarıldı. Bu ortaklık Türkiye’nin imajına çok büyük fayda sağlamıştır.⁶⁵⁶

⁶⁵¹ YTB, 2018 <https://www.ytb.gov.tr/kurumsal/baskanligimiz-2> (e.t. 21.07.2018)

⁶⁵² Ibid., s. 29

⁶⁵³ TRT, 2018 <http://www.trt.net.tr/Kurumsal/TelevizyonTanitim.aspx> (e.t. 21.07.2018)

⁶⁵⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Yurt Dışındaki Türk Kültür Merkezleri, Türkçe Ve Türkiye Çalışmaları”, <http://www.mfa.gov.tr/turk-kultur-merkezleri-turkce-egitim-merkezleri.tr.mfa> (e.t. 21.07.2018)

⁶⁵⁵ Milliyet, “THY’nin Sponsorluk Anlaşması Sona Eriyor”, 16 Kasım 2012, <http://www.milliyet.com.tr/thy-nin-barcelona-sponsorlugu-sona-eriyor---1628084-skorerhaber/> (e.t. 23.07.2018)

⁶⁵⁶ THY Barcelona’ya Resmen Sponsor 18.01.2010 https://www.fotomac.com.tr/avrupadanfutbol/2010/01/18/thy_barcelona_ya_resmen_sponsor (e.t. 21.07.2018)

Spor faaliyetleri de kamu diplomasisi uygulama yöntemi olarak ele alınabilir. Avrupa Olimpiyat Komitesi tarafından kırk dokuz ülkenin katılımıyla Trabzon'da düzenlenen ve Avrupa Gençlik Olimpik Oyunları olarak da bilinen EYOF 2011, olimpiyat düzeyinde Türkiye tarafından organize edilen etkinlikti ve ortaklık yaratma özelliğinden dolayı bu başlıkta ele alınmıştır.⁶⁵⁷

Rusya'nın Türkiye'ye yönelik NATO'nun piyonu ve Pantürkist ülke olma düşünceleri ikili ticari ilişkiler, turizm ve insani ilişkiler sayesinde değişmiştir. Bu süreç kapsamında 2007'de Türkiye'de Rusya kültür yılı, 2008'de ise Rusya'da Türkiye kültür yılı ilan edilmiş, Kremlin Sarayı'nda Kızıl Ordu Korosu ile Mehter Takımı'nın beraber verdikleri konser hafızalarda unutulmayacak izler bırakmıştır. Rusya ile Türkiye arasında vizesiz geçiş rejiminin uygulamaya konması ise iki ülke arasında karşılıklı güveni sağlamıştır. Rusya, bu sayede 1990'larda resmi ziyaretlerin yapılmasına müsaade etmediği, Türk dilli halkların yaşadığı Tataristan Özerk Cumhuriyeti gibi bölgeleri de Türkiye'ye açmış ve böylece işbirliğini güçlendirmeye imkan sağlamıştır.⁶⁵⁸

“Kültür diplomasisi” kavramsal anlamda yakın tarihte ortaya çıksa da yüzyıllardır var olmuştur ve tarih boyunca birçok kanıtı görülebilmektedir. Kaşifler, gezginler, tüccarlar, öğretmenler ve sanatçılar, “gayri resmi elçiler” veya erken “kültürel diplomatlar”ın canlı örnekleri olarak kabul edilmekteler. Gerçekten de (şu anda veya geçmişte) farklı kültürlerle etkileşime giren herhangi bir kişi, sanat, spor, edebiyat, müzik, bilim, işletme, ekonomi ve ötesindeki alanlarda yer alarak kültürel alışverişi kolaylaştırmaktadır.⁶⁵⁹

Kültür diplomasisinin Türk siyasetinde ön plana çıkması sonucunda Türkiye Cumhuriyeti kültürel mirasını Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde olumlu bir imaj oluşturmak amacıyla kullanmıştır. Yurt dışında tarihsel karakterli sergi açmakla beraber *Türk Yılı*, *Türk Mevsimi*, *Türk Haftası* adları altında uzun bir süreli etkinlikler de organize edilmiştir. Bu amaç doğrultusunda gerçekleştirilen Fransa'da Türk Mevsimi etkinliğinde Eiffel Kulesi Türk bayrağının renklerine donatılmıştır.⁶⁶⁰

Öte yandan 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye Türk Cumhuriyetlerine ve Türk kökenli halkalara yönelik bir kültürel diplomasi yürütülmüştür. Türk Dünyası'nın UNESCO'su olarak

⁶⁵⁷ <http://www.taf.org.tr/2010/04/19/eyof-2011-trabzon/> (e.t. 21.07.2018)

⁶⁵⁸ Purtaş, op. cit., s. 11-12

⁶⁵⁹ “What is Cultural Diplomacy?”, http://www.culturaldiplomacy.org/index.php?en_culturaldiplomacy(e.t. 23.07.2018)

⁶⁶⁰ Seyda Barlas Bozkuş, “Kültür Diplomasisinin Sınırları: Türk Kültür ve Sanatının Uluslararası Platformlarda Tanıtımı (e.t. 1980-2010)”, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, s. 16-17 http://globalmediajournaltr.yeditepe.edu.tr/sites/default/files/S%CC%A7eyda%20BARLAS%20BOZKUS%CC%A7_0.pdf (e.t. 21.07.2018)

anılan, Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan Kültür bakanlarının 1993 yılında imzaladıkları anlaşma ile kurulan TÜRKSOY'a sonradan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu'na bağlı Tataristan, Başkurdistan, Altay, Saha, Tıva, Hakas Cumhuriyeti ve Moldova'ya bağlı Gagavuz Yeri gözlemci üye olarak katılmışlardır. Bu platform 1990'larda ülkelerarası tanışıklığı artırmaya destek olmuş, 2000'li yıllarda ise Türk kültürünün dünyaya tanıtılmasında etkili olmuştur. TÜRKSOY'a ev sahipliği yapan ülke Türkiye Cumhuriyeti, resmi dili Türkçe, yönetim merkezi ise Ankara'dır.⁶⁶¹

Medya günümüz toplumunu yönlendiren dördüncü kuvvet sayılmaktadır.⁶⁶² Türk dizileri yabancı ülkelerle kültürel ilişkilerin geliştirilmesine önemli katkı sağlamaktadır. Suudi Arabistan'da Büyükelçilik de yapmış olan Naci Kuru'nun ifadesiyle söyleyecek olursak "*on milyonlarca dolar harcayarak yaptırılmayacak bir tanıtım kampanyası iki ya da üç tane diziyile yapılmaktadır.*"⁶⁶³ İzleme oranı yüksek olan bu diziler Türkiye ve Türk toplumunun tanıtımına katkıda bulunurken Türkiye'yi ziyaret eden turist sayısının da artışına fayda sağlıyor. Ancak Türk dizileri hakkında farklı görüşler olduğu da göz ardı edilmemelidir.⁶⁶⁴ Türk dizilerindeki doğal, tarihsel ve ileri teknoloji görüntüleri Türkiye'nin modern yapısını gözler önüne sererek gelişmişliğini gösteriyor. Fakat dizilerde ağır basan Batılı yaşam tarzı ve serbestliği ise özellikle Müslüman olan Arap toplumlarında Türkiye'nin fazla Batılılaşmış bir ülke olması algısını yaratıyor.⁶⁶⁵

Türkiye'nin diğer bir yumuşak güç kaynağı ise ekonomik durumudur. Türkiye'nin yabancı ülkelerde bulunan Türk malları, Türkiye'nin tanıtımı ve imajının oluşturulması bakımından önemli bir yere sahiptir.⁶⁶⁶ Eğer Yumuşak güç kavramında amaç cazip edici ve çekici görünebilmekse ve ülkelerin veya örgütlerin askeri kapasiteleri diğerlerine cazip geliyorsa, askeri kapasite, yumuşak güç kaynağı olarak kabul edilebilir. Çekicilik unsuru olarak da Türkiye'nin askeri kapasitesi yumuşak güç kaynakları arasında yer alabilir.⁶⁶⁷

⁶⁶¹ TÜRKSOY. <https://www.turksoy.org/turksoy/about> (e.t. 21.07.2018)

⁶⁶² A. Çağlar Deniz, "Gümüş Dizisinin Arap Kamuoyuna Etkileri Bir Sosyal Medya İncelemesi", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (2010) 3/1, 50-67, s. 51

⁶⁶³ Kuru ile mülakat'den aktaran Dinçer, op. cit., s 31

⁶⁶⁴ Radikal, "Arap Dünyasında Türk Dizileri Ses Getirdi", 14 Ocak 2010. <http://www.radikal.com.tr/hayat/arap-dunyasinda-turk-diziler-ses-getirdi-974525/> (e.t. 21.07.2018)

⁶⁶⁵ Uysal çalışmasında Türk dizilerinin Türkiye algısının oluşumundaki etkisini de anlamaya çalışmaktadır. Özellikle bkz: Ahmet Uysal, Ortadoğu'da Türkiye Algısı: Mısır Örneği, SDE, Ankara, 2011, s s. 41, 82-6'den aktaran Dinçer, op. cit., s. 32.

⁶⁶⁶ Kemal Kirişçi (2011), "Turkey's 'Demonstrative Effect' and the Transformation of the Middle East", *Insight Turkey*, Vol.13, No.2, s. 37 'den aktaran Çavuş, op. cit., s. 30

⁶⁶⁷ Ibid., s 30

Son dönemlerde Türkiye aktif şekilde arabulucu faaliyetlerde bulunmaktadır. Arabuluculuk çabaları sonucunda ülkemizin uluslararası çatışmaların barışçıl çözümünde oynamakta olduğu rol uluslararası düzeyde fazlasıyla bilinmektedir.⁶⁶⁸ Suriye ve İsrail, Afganistan ve Pakistan, ABD ve İran arasında arabuluculuk yaparak yumuşak güç olmayı hedefleyen Türkiye'nin bu çabaları 2008 RF - Gürcistan Krizi sırasında öne sürülen Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu girişimi, Ermenistan'la yakınlaşma işaretleri, Kürt sorununun çözümüne yönelik atılan adımlar, Sudan'daki rolü, Çin'i Uygurlara karşı "soykırım" yapmakta suçlamalarında da görülmektedir.⁶⁶⁹

Dünyanın Müslümanlar ve Türkler yaşayan farklı bölgelerinde yaşanan insani krizler döneminde Türkiye büyük duyarlılık sergiliyor. Türkiye'nin bu adımı ister yardıma muhtaç halklar isterse de uluslararası toplum tarafından olumlu karşılanmaktadır. Somali'de yaşanan iç savaş ve kuraklık dolayısıyla ülkedeki açlık, kıtlık ve göç tehlikesine yardım seferberliği ve en son Myanmar'da Arakanlı Müslümanların dramı karşısında gösterilen duyarlılık, bu bölgelerde Türkiye'nin manevi etkisini fazlasıyla hissettirmesine en iyi örneklerdir.⁶⁷⁰

2000'li yıllardan itibaren uluslararası medya, fuarlar ve kongreler (kongre turizmi) iyi şekilde kullanılarak Türkiye'nin tanıtım politikası geliştirildi. Türkiye'nin uluslararası düzeyde tanınırlığı ve itibarı arttı. Bu gelişmelerin pozitif yansımaları turizm sektöründe rahatlıkla sezilmektedir.⁶⁷¹ Hatta Türkiye'nin tanıtım filmi olan "Turkuaz", Uluslararası Turizm Filmleri Festivalleri Komitesi tarafından 2016 senesinde dünyanın en iyi turizm tanıtım filmi olarak seçildi.⁶⁷² Türkiye'de turizm sektöründe son zamanlar yaşanan gelişmelerle ilgili önem verilmesi gereken bir diğer alan ise sağlık turizmidir. Sağlık turizmi hem Türkiye'nin tanınırlığının artmasına yardımcı oluyor, hem de ekonomiye katkı sağlıyor.⁶⁷³

⁶⁶⁸T.C Dışişleri Bakanlığı, "Uyuşmazlıkların Çözümü ve Arabuluculuk", 19.02.2012 <http://www.mfa.gov.tr/uyusmazliklarin-cozumu-ve-arabuluculuk.tr.mfa> (e.t. 21.07.2018)

⁶⁶⁹ Fotiou & Dimitrios Triantaphyllou "Assessing Turkey's "Soft Power" Role: Rhetoric versus Practice", *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 45:1, s s. 99-113, 2010, s. 99 https://www.researchgate.net/publication/232936010_Assessing_Turkey's_Soft_Power_Role_Rhetoric_versus_Practice (e.t. 21.07.2018)

⁶⁷⁰Karagül, op. cit., s. 87

⁶⁷¹ Ibid., s. 3

⁶⁷² " "Turkuaz" Dünyanın En İyi Turizm Tanıtım Filmi Seçildi"

<http://basin.kulturturizm.gov.tr/TR,165132/turkuaz-dunyanin-en-iyi-turizm-tanitim-filmi-secildi.html> (e.t. 21.07.2018)

⁶⁷³ Karagül, op. cit., s. 4

SONUÇ

İki bin beş yüz yıl önce Sun Tzu “*Savaşırsan insan öldürmek şart olur. Ancak en iyisi savaşmadan kazanmaktır*” demiştir.⁶⁷⁴ Gücün bu tanımını Joseph Nye 1990 yılında “*yumuşak güç*” olarak adlandırmıştır.⁶⁷⁵ Yumuşak güç olgusu, gücün bir tek askeri araçları içeren sert güçten ibaret olmadığını ortaya koymuştur.⁶⁷⁶ Yani aslında en eski dönemlerde bile insanlar “*yumuşak güç*”ün unsurları üzerinde düşünmüşlerdir. Nye yalnızca Soğuk Savaş’ın sona erdiği zamanlarda bu olguya dikkat çekerek güce sahip olabilmek için alternatif ortaya koymuştur.

I. Dünya Savaşı, II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş Dönemi’nin özellikle ideolojik gerginliğini yaşamış, test etmiş devletler Soğuk Savaş sonrasında süper güç olma amaçlarına, daha az maliyetli fakat daha geniş kitleye hitap edecek, onları daha kolay şekilde yönetebilecek “*yumuşak güç*” unsurları sayesinde ulaşmayı hedeflemişlerdir.

Çağdaş toplumlar, özellikle de Batı’nın gelişmiş toplumları, savaşın mümkün olduğunu bilmelerine rağmen, artık savaşmayı, savaşmak için yabancı ülkelere asker göndermeyi tercih etmemektedirler. Hatta yumuşak güç son dönemler o kadar önemsenmektedir ki dünya devletlerinin bir yumuşak güç endeksi dijital kullanım, girişimcilik, eğitim, kültür, sorumluluk/yükümlülük, hükümet ve seçimler olmak üzere başlıca yedi başlık üzerinden hesaplanmaya başlanmıştır. 2015 yılından beri ise Portland Communications araştırma şirketi bu kıstaslarla dünya üzerinde yumuşak güç kullanımı bakımından otuz ülkeyi sıralayan bir endeks oluşturmaktadır. Son üç yılın listesinde ilk beşlikte hep aynı ülkeleri görebiliyoruz: ABD, Birleşik Krallık (İngiltere), Kanada, Almanya ve Fransa. Bu beş ülke arasında en başarılı olanı ise Birleşik Krallık yani İngiltere olarak görülmektedir.⁶⁷⁷

Günümüzde birçok ülkeler futbol, basketbol maçları, olimpiyatlar (örneğin: Rio Olimpiyatları), şarkı yarışmaları (Eurovision), TV programları vb. bir yumuşak güç aracı

⁶⁷⁴ Sancak, , op. cit.

⁶⁷⁵ Güç Kavramı, <http://www.tuicakademi.org/guc-kavrami/> (07.07.2018)

⁶⁷⁶ Bilal Karabulut, “Uluslararası İlişkilerde Yumuşak Güç Olgusu: Kamu Diplomasisi Örneği”, *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*; ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2017; Cilt: 9/YAZ, Sayı: 35 file:///C:/Users/turkan/Downloads/YUMUAK.pdf (07.07.2018)

⁶⁷⁷ Ünal Çeviköz, “Türkiye'nin eriyen yumuşak gücü”, 2017 <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/unal-cevikoz/turkiyenin-eriyen-yumusak-gucu-40538852> (07.07.2018)

olarak kullanılmaktalar.⁶⁷⁸ Örneğin, Fildişi Sahili'nden olan Didier Yves Drogba'nın 2006 senesinde maç sonrası yaptığı konuşma ülkesinde iç savaşı durdurmaya yetmiştir.⁶⁷⁹

Türkiye de birçok ülke gibi dış politikasında “yumuşak güç” uygulamalarına yer ayırmakta, önem vermektedir. Türkiye büyük oranda “yumuşak güç” potansiyeline sahiptir ve doğru biçimde değerlendirdiği takdirde özellikle komşularına yönelik politikalarında geniş çapta bir başarı elde edebilir. Örneğin Türkçe'nin kullanımı, Türk mutfağının zenginliği, zengin etnik yapıya sahip olması ve etnik grupların kendi kültürlerini yaşatıyor olması, İslami değerlere sahip çıkılması, bunun yanı sıra diğer dinlere duyulan saygı ve hoşgörü Türkiye'nin çekiciliğini sağlayan unsurlardır.

Bilindiği üzere Türkiye'nin komşuları arasında en çok sorun yaşadığı ülkelerden birisi de Ermenistan'dır. Bu tez çalışması kapsamında Türkiye'nin Ermenistan'la sorunlarını çözme yönünde başvurduğu yumuşak güç uygulamaları analiz edilmiştir.

Yapılan analiz sonucunda ise Türkiye'nin genelde Ermenistan'a yönelik yumuşak güç potansiyelini iyi amaçlar doğrultusunda kullansa da Ermenistan'dan istediği politik karşılığı alamadığı tespit edilmiştir. Bunun en son örneğini Ermenistan, “Genealogy” (Şecere) Grubunu “Face the Shadow” şarkısıyla Eurovision'a göndererek göstermiştir. Şarkının nakaratı şu şekildedir: ⁶⁸⁰

“İnkar etme / İnkar etme / Dinle inkar etme” (İnkar etmek istemiyorum)

Sen ve ben hakimler arasında daha az başarılı olmasak ta

Ermenilerin çektiği acıları tanımak isteyenler arasında bir darbe olabiliriz”.

Benzer bir biçimde 1915 Olaylarına ilişkin Ermeni iddialarının (soykırım iddialarının) sembolü olarak kabul edilen “unutmabeni çiçeği” de 24 Nisan 2015 tarihi sonrasında Ermenistan'da unutulmaya başlansa da 19 Mayıs'ta ki 2015 Eurovision Şarkı yarışmasında RF'yi temsil eden katılımcının elinde yer almıştır. 19 Mayıs'taki bu gösteri aslında Türkiye - Ermenistan ilişkilerinin akıbetinin kimin ellerinde şekilleneceğini simgesel bir şekilde ortaya koymaktadır. Zira iki devlet arasında ki ilişkilerin tarihinde olduğu gibi bugün de mühim bir

⁶⁷⁸WAYNE MADSEN, “The West’s Soft Power Aggression”, 2016, <https://www.strategic-culture.org/news/2016/05/17/the-west-soft-power-cultural-aggression.html> (07.07.2018)

⁶⁷⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=KAW7DF1Ufek> (07.07.2018)

⁶⁸⁰ <https://www.politico.eu/article/13-times-eurovision-song-contest-got-political/> (07.07.2018) Ermenistan'ın 2010 yılında ki seçimi olan “Apricot Stone,” (“Kayısı Çekirdeyi”) şarkısında aynı konuyla ilgilidir ve benzer bir tepki almıştır.

rol oynamış RF ikili ilişkilerin geleceği açısından kilit taşı rolünü üstlenmektedir. Bu gücü ise yumuşak gücü de kullanarak bir kez daha dünyaya duyurmaktadır.⁶⁸¹

1 Nisan 2015'dan itibaren 21 ülkeden #AG kampanyasında yer alanlar, Ermeni Soykırımı'nın baş harflerinden oluşan (Armenian Genocide) AG dövmeleriyle Facebook, Instagram ve Twitter üzerinden #AG, #AG1915, #AG100 gibi hashtag'lerle paylaşımlarda bulunanlar ise Ermenilerin “yumuşak güç” potansiyellerini ne şekilde değerlendirdiklerine örnek teşkil etmektedir.⁶⁸²

Aslında Türk-Ermeni ilişkilerinde Yumuşak Güç uygulanması konusunda bir tutarsızlık mevcuttur. Yani Türkiye yumuşak gücü Ermenistan devleti yönümlü gerçekleştirdiği halde Türkiye'ye karşı yumuşak güç uygulayan diaspora Ermenileridir. Bu yüzden de Türk-Ermeni ilişkilerinde yumuşak güce yönelik atılan adımlarla her hangi bir ilerleme kaydedilememektedir.

Bu sebeple yumuşak gücün 21. yüzyıl dünyasında öneminin artmasına paralel olarak, Türkiye'nin kültür-sanat politikalarını yeniden gözden geçirmesi ve sadece Ermenistan devletini değil, diaspora Ermenilerini de dikkate alarak yeni bir yumuşak stratejisi belirlemesi gerekmektedir.⁶⁸³

⁶⁸¹ Hakob Badalyan, Geçmişin sorunları ve belirsiz bir gelecek arasında yeni bir yüzüncü yıl başlıyor, 2015 <https://repairfuture.net/index.php/tr/ermeni-soykirimi-tanima-ve-tazminatlar-ermenistan-dan-bakis/gecmisin-sorunlari-ve-belirsiz-bir-gelecek-arasinda-yeni-bir-yuzuncu-yil-basliyor> (09.07.2018)

⁶⁸²Facebook'un “Minnettar” simgesi sözde ermeni soykırımını mı temsil ediyor? 2017 <https://yenidenergenekon.com/911-facebookun-minnettar-cicegi-ermeni-soykirim-simgesi-mi/> (09.07.2018)

⁶⁸³Örmeci, , loc. cit.

KAYNAKÇA

ARI Tayyar, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 5. b., İstanbul: Alfa Yayınları, 2004
Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi (1906-1918),Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:23, Tercüme eden: M.Fethi Atay, Özlem Ertug (Eraydın)

AVCI Cemal, "Türk-Ermeni İlişkileri", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı:16, Kış 2008

ATEŞ Davut, "Uluslararası İlişkiler Disiplinin Oluşumu: İdealizm / Realizm Tartışması ve Disiplinin Özerkliği", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10 (1) 2009, ss. 11-25

ALTUN Salih, "Yeni İşgal Stratejisi: Yumuşak Güç ve Occupy", *İdarecinin Sesi*, 2013.

ALEMDAR Ahmet, "Uluslararası İlişkilerde "Güç"",
[https://www.kreatifbiri.com/uluslararasi-iliskilerde-guc/\(07.07.2018\)](https://www.kreatifbiri.com/uluslararasi-iliskilerde-guc/(07.07.2018))

AKÇADAĞ Emine, "Yumuşak Güç Japonya'nın Sert Güç Arayışları", *Bilge Strateji*, Cilt 2, Sayı 3, Güz 2010

AKÇADAĞ Emine, "ABD'nin Kamu Diplomasisi Stratejisi: Akıllı Güç...",
<http://www.kamudiplomasisi.org/pdf/abdkdstratejisi.pdf> (03.07.2018)

AKGÜN Mensur, Sylvia Tiryaki, Diaspora için değil Türkiye için, Küresel Siyasal Eğilimler Merkezi (GPoT Center). İstanbul, <http://www.gpotcenter.org/dosyalar/diaspora-icin-degil-Turkiye-icin.pdf> (05.07.2018)

AKBAŞ Zafer, Hakan Tuna, "Bir Dış Politika Aracı Olarak Yumuşak Gücün Turizm Sektörüne Etkisi: Türkiye Örneği Üzerinden Bir Değerlendirme", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, Cilt: 49, Sayı : 571, 2012

AKYILMAZ Gül, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin (Ve Ermenilerin) İdari ve Siyasi Hakları", *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, I. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007

ASHLEY Richard K., "The Poverty of Neorealism", *International Organization*, 1984, 38/2: s.272. <https://people.ucsc.edu/~rlipsch/migrated/Pol272/Ashley.pdf> (24.06.2018)

ARMITAGE Richard L., Joseph S. Nye, Jr., "CSIS Commission on Smart Power: A Smarter, More Secure America", Washington, DC: *Center for Strategic and International Studies*, 2007. s. 6 <https://carnegieendowment.org/files/csissmartpowerreport.pdf> (24.06.2018)

ARİF Emin (Şihaliyev), “Ermenistan-Azerbaycan Sorununun Perde Arkası: Rusya-Türkiye Çatışması”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007, ss. 1068-1072.

ANAS Omair, “Türkiye’nin Arap Dünyasındaki Yumuşak Gücü: Yükselen Trendler ve Beklentiler”, *ATCOSS Kongresi’nde sunulan bildiri*, Ankara, 2010

AYDOĞAN Bekir, “Rapor: Güç Kavramı ve Kamu Diplomasisi”

ATAR Zafer, Kurtuluş Demirkol, “Azerbaycan’da Ermeni Katliamlarını Araştırmak Üzere Oluşturulan “Fevkalade Soruşturma Kurulu” ve Raporlarından Bazı Örnekler (1918-1920)”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007

ATALAR Münir, “Sözde Ermeni Soykırımı İddiasına Reddiye”, *Ermeni Araştırmaları, 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, III Cilt ASAM-Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları No.3, Ankara 2003

AYKUN İbrahim, “Tokat ve Çevresinde Ermeni Olayları (1894-1897)”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, I. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007

BAYRAKTAR Zülfikar, “Türkiye’nin Balkanlar’daki Yumuşak Gücü Türk Kültürü”, *Karadeniz Araştırmaları* , Sayı 35, 2012, ss.181-189

BAYRAK Sabahat, “Yönetimde Bir İhmal Konusu Olarak Güç ve Güç Yöntemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, Y.2000, C. 5, S. 2.

BACHRACH Peter, Morton Baratz, “Two Faces of Power”, *The American Political Science Review*, Volume 56, Issue 4 (Dec., 1962) <http://www.columbia.edu/itc/sipa/U6800/readings-sm/bachrach.pdf> (24.06.2018)

BERRIDGE G. R., Alan James, *A Dictionary of Diplomacy*, Second Edition, Hampshire, UK: Palgrave Macmillan, 2003. http://kamudiplomasisi.org/pdf/kitaplar/___adictionaryofdiplomacy.pdf (23.06.2018)

BALDWIN David A, “Interdependence and Power: A Conceptual Analysis”, *International Organization*, 34/4: the Board of Regents , Autumn 1980 <https://pdfs.semanticscholar.org/ad09/3115ce753d6932dc7ae0f145887224050f0c.pdf> (24.06.2018)

BARDAKÇI Murat, “İşte, 1915 tehcirinin il il dökümü”

<http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/4303304.asp> (06.07.2018)

BARTHOLOMEES J. Boone, Jr., *The U.S. Army War College Guide To National Security Issues Volume II: National Security Policy And Strategy*, 4th Edition, 2010

BOZKUŞ, Seyda Barlas, “Kültür Diplomasisinin Sınırları: Türk Kültür ve Sanatının Uluslararası Platformlarda Tanıtımı (1980-2010)”, İstanbul: *Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*
http://globalmediajournaltr.yeditepe.edu.tr/sites/default/files/S%CC%A7eyda%20BARLAS%20BOZKUS%CC%A7_0.pdf (21.07.2018)

BADALYAN Hakob, Geçmişin sorunları ve belirsiz bir gelecek arasında yeni bir yüzyüncü yıl başlıyor, 2015 <https://repairfuture.net/index.php/tr/ermeni-soykirimi-tanima-ve-tazminatlar-ermenistan-dan-bakis/gecmisin-sorunlari-ve-belirsiz-bir-gelecek-arasinda-yeni-bir-yuzuncu-yil-basliyor> (09.07.2018)

БАРАЦ Аръе. “Там и всегда” <http://abaratz.com/tam.htm> (26.06.2018)

BOZKUŞ Yıldız Deveci, “Normalleşme Sürecinde Gözden Kaçan Önemli Bir Parametre: Tarih Ders kitaplarının Revizyonu”, Türk Ermeni İlişkilerinin Yarını, *Yeditepe*, 2015.ss. 283-284

BOZKIR Müzeyyen, “Uluslararası Politikada Güç Analizi“, *TUIC Akademi*, 2012, <http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/diger/3152-uluslararasi-politikada-guc-analizi> (28.01.2015)

BOZDAĞLIOĞLU Yiicel, Çınar Özen, “Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 4, 2004.

BOLLIER David, “The Rise of Netpolitik. How the Internet is Changing International Politics and Diplomacy”, Washington D.C.: *A Report of the Eleventh Annual Aspen Institute Roundtable on Information Technology*, 2003.
http://www.bollier.org/files/aspen_reports/NETPOLITIK.PDF (25.06.2018)

BRESLİN Shaun, “The Soft Notion of China’s ‘Soft Power’”, London: *Chatham House*, Asia Programme Paper: ASP PP 2011/03, ss. 1-18.
http://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Asia/0211pp_breslin.pdf (06.06.2018)

BİLGİN Nuri, “Sosyal Temsiller Açısından Soykırım İddiaları ve Tarihin İnşası”, *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, I. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayını, Ankara, 2003, ss. 6-10

BİLDİRİCİ Yusuf Ziya, “Soykırım Edebiyatı”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri II. Cilt*, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007

BİLGİ Nejdet, “Türkiye’nin Ermeni Meselesinde Bilgilenme ve Bilgilendirme Problemleri”, *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri I. Cilt*, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayını, Ankara, 2003

BİNARK İsmet, Devlet Arşivleri Genel Müdürü , Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar’da ve Anadolu’da Ermeni Mezalimi I 1906–1918 (Armenian Violence and Massacre in The Caucasus and Anatolia Based on Archives, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 23, Ankara–1995 , Sunuş.

BEYOĞLU Süleyman, “Ermeni Tehciri’ne Dair Araştırmalara Toplu Bir Bakış”, *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, I. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayını, Ankara, 2003.

CALLAHAN William A., “Tianxia, Empire and the World: Soft Power and China’s Foreign Policy Discourse in the 21st Century”, *BICC Working Paper Series, No. 1*, University of Manchester, 2007.

CANKARA Yavuz, Pınar Özden, “Dağlık Karabağ Sorunu’nun Uluslararası Hukuk İlkeleri Çerçevesinde Analizi”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007

CABBARLI Hatem, “Sözde Ermeni Soykırım Propagandası ve Türkiye”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri II. Cilt*, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007.

CAYCI Sadi, “Ermeni Sorunu: Türkiye Özür Dilemeli Mi?” 26 Eylül 2008

CULL Nicholas J., *Public Diplomacy: Lessons from the Past*, Los Angeles : Figueroa Press, 2009, s.12. <http://kamudiplomasisi.org/pdf/kitaplar/PDPerspectivesLessons.pdf> (25.06.2018)

CENGİZ Recep, “Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşu/Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, *Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi II. Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS-II)* , Cilt 4. 22-24 Mayıs 2008. ss.19-20

ÇAYCI Sadi, “Ermeni Sorunu: Temel Belgeler Üzerinde Bir Değerlendirme”, Türk Ermeni İlişkilerinin Yarını, *Yeditepe*, 2015.

ÇAMAN Efe, “Uluslararası İlişkilerde (Neo)Realist Paradigmanın Almanya’daki Gelişimi ve Evrimi: Kindermann ve Münih Okulu”, Cilt 2, No: 8 ss. 36-52 2007.

ÇAVUŞ Tuba, “Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye’nin Yumuşak Güç Kullanımı” <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/download/article-file/107654> (05.07.2018)

Çandar: “Karabağ Duygusal Bir Konu”. <http://bianet.org/bianet/siyaset/7461-candar-karabag-duygusal-bir-konu> (05.09.2016)

ÇAĞLAR Ali, “Güç: Sert Güç, Yumuşak Güç ve Akıllı Güç” <http://www.alicaglar.net.tr/StaticFiles/file/guc-sert-yumusak-ve-akilli-guc.pdf> (07.07.2018)

ЦЗАЙЦИ Лю, ““МЯГКАЯ СИЛА” В СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ КИТАЯ” http://www.polisportal.ru/files/File/puvlication/LZ_soft_power.pdf (09.14.2015)

ÇİÇEK Kemal, “Osmanlı Ermenilerinin 1915’teki Tehciri: Bir Değerlendirme (Ottoman Armenians and The 1915 Event of Displacement: A Criticism)” *Akademik Bakış*, Cilt 3, Sayı 6, 2010.

ÇELİK Hacer, “Ermeni Tehciri ve Tehcirden Dönen Ermenilerin İskan Sorunu”. ÇTTAD, VII/16-17, (2008/Bahar-Güz), ss.143-163 <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/233366> (05.07.2018)

ÇEVİKÖZ Ünal, “Türkiye’nin eriyen yumuşak gücü”, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/unal-cevikoz/turkiyenin-eriyen-yumusak-gucu-40538852> (07.07.2018)

DARICILI Ali Burak, “*Siber Uzay ve Siber Güvenlik Nedir?: ABD’nin Siber Güvenlik Stratejisi Rusya Federasyonu’nun Siber Güvenlik Stratejisi*”, Bursa: Dora, 2017. ss. 51-54

DAVUTOĞLU Ahmet, “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”, *Insight Turkey*, Vol.10, No.1, s.77-96, 2008 <http://file.setav.org/Files/Pdf/ahmet-davutoglu-turkeys-foreign-policy-vision-an-assessment-of-2007.pdf> (21.07.2018)

DAVUTOĞLU Ahmet, “Türkiye Merkez Ülke Olmalı”, 26 Şubat 2004 <http://www.radikal.com.tr/yorum/turkiye-merkez-ulke-olmalı-702116/> (22.07.2018)

DALYAN Murat Gökhan, Adıyaman’da Protestanlık Faaliyetleri ve Protestan Ermeni Kilisesinin Kurulması, Hoşgörülen Yol Ayrımına Ermeniler, Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi II. Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS-II) , Cilt 3. 22-24 Mayıs 2008.

DENİZ A. Çağlar, “Gümüş Dizisinin Arap Kamuoyuna Etkileri Bir Sosyal Medya İncelemesi”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (2010) 3/1, ss. 50-67.

DEMİR Ali Faik, “XXI. Yüzyılda Ermeni Faktörünün Türkiye’nin Dış Politikasına Yansımaları ve Etkileri, Türk Ermeni İlişkilerinin Yarını, Yeditepe, 2015.

DEMİR Necati, “Ermeni Hareketlerinde Sivas”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, I. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007.

DEMİR Vedat, “Kamu Diplomasisi ve Türkiye’nin Komşu Ülkelerle İlişkilerine Katkısı”

DEMİRCİOĞLU Cemalettin, “Siberuzayda Güç ve Güvenlik”, *İdarecinin Sesi*, 2014.

DEMİRTEPE M. Turgut, Hasan Selim Özertem, “Yükselen Tehdit Algısı Karşısında Çin’in Yumuşak Güç Siyaseti: Politikalar ve Sınırlılıkları”, *Bilig*, BAHAR 2013 / SAYI 65, ss. 95-118.

DEANNA Spingola, “The Ruling Elite: Death, Destruction, and Dominatio”. *Trafford Publishing*, 2014. USA.

DİLEK Mehmet Sait, Evren Küçük, “San Remo Konferansı’nda İngiltere’nin Ermeni Politikası (18-26 Nisan 1920)”, *Turkish Studies*, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/3, Summer, 2012. <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423933558.pdf> (05.07.2018)

DİLER Fatih Gökhan, “100. yılın simgesi, pasta ve dövme oldu”,2015 <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/11305/100-yilin-simgesi-pasta-ve-dovme-oldu> (09.07.2018)

DİNÇER Emine, “Amerika’nın Osmanlı Devleti İle İlgilenmesi ve Okulların Açılması”,Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, *Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi II. Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS-II)* 22-24 Mayıs 2008.

DİNÇER Osman Bahadır, Mustafa Kutlay, “Türkiye’nin Ortadoğu’daki Güç Kapasitesi Mümkünün Sınırları Ampirik Bir İnceleme”, *USAK Raporları* NO: 12-03 2012.

DUMAN Sabit, “Teheir Sırasında Doğu Anadolu”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, I. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007.

DURAN Burhanettin, *Türk Dış Politikası Ortadoğululaşılıyor mu?*, Editörler: İNAT, K., M. Ataman ve B. Duran, Ortadoğu Yıllığı 2008, İstanbul: Küre yayınları, 2009 <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/117/2009-BDuran.pdf?sequence=5&isAllowed=y> (21.07.2018)

EREN Özgül, *Strateji Yazıları-I Milli Güvenlik Perspektifinden İç ve Dış Meseleler:*

Günümüzde Küresel Güç Dengesi ve Güçler Arası İlişkiler, Ankara: Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, 2014.

https://www.mgk.gov.tr/kaynaklar/yayinlar/strateji_yazilari_1/strateji_yazilari_1.pdf
(03.07.2018)

ESEN Kasım, Orhan Gafarlı, “Yumuşak Güç Olarak Sivil Toplum Örgütleri”

ERDAL İbrahim, “Amerikan Belgelerine Göre Ermeni Milliyetinin Oluşumunda Yabancı Devletlerin Ve Yardım Kuruluşlarının Rolü”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, *Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi II. Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS-II)*, 22-24 Mayıs 2008.

ERAT Muhammet, “Kazım Karabekir ve Ermeni Meselesi”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007.

ERASLAN Cezmi, “II. Mesrutiyet’ten Tehcire Osmanlı Devletinin Ermenilere Yönelik Politikası”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, I. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007.

EYİCİL Ahmet, “Maraş ve Zeyton Ermenileri”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, I. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007.

European Stability Initiative (ESI), ‘Noah’s Dove Returns: Armenia, Turkey and the Debate on Genocide’, 21 April 2009, s.12
https://www.esiweb.org/pdf/esi_document_id_108.pdf (24.07.2018)

ГАСАНОВ Ильхам, “Геноцид армян: Факты и Мифы”.
<http://maxpark.com/community/4765/content/5797530> (20.06.2018)

GİRAGOSIAN Richard, “Changing Armenia-Turkish Relations”, *Friedrich Ebert Stiftung*, February 2009. <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/georgien/06380.pdf>
(23.07.2018)

GRIFFITHS Martin, Terry O’Callaghan, *International Relations: The Key Concepts*, London and New York: First published 2002 by Routledge, Taylor & Francis Group

file:///C:/Users/turkan/Downloads/epdf.tips_international-relations-the-key-concepts-routledge.pdf (23.06.2018)

GÜR Nurullah, “Yeni Türkiye’nin Yumuşak Güç Unsuru: Turizm”, *SETA Perspektif*, Sayı:58, 2014.

GÜRÜN Kamuran, “İngiliz Mavi Kitabı ve İstanbul Divanı Harbi”, *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, I. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayını, Ankara, 2003.

GÜNEŞ Ergin, “Tehdit Algılamaları Ekseninde Rusya’nın Yakın Dönem Kafkasya ve Orta Asya Politikası”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* (27) 2013.

GÖRGÜLÜ Aybars, Alexander Iskandaryan, Sergey Minasyan, “Türkiye-Ermenistan Diyalog Serisi: Yakınlaşma Sürecini İncelemek, *TESEV Yayınları*, 2010.

GÜSTEN Usanne, “Using Cheese to Bridge the Turkey-Armenia Gap”, OCT. 24. 2012, <https://www.nytimes.com/2012/10/25/world/middleeast/25iht-m25-turk-armenia.html> (23.07.2018)

GÖZLER Kemal, “Devletin Bir Unsuru Olarak ‘Millet’ Kavramı”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 64, Kış 2001, ss.108-123 (www.anayasa.gen.tr/millet.htm; 1.5.2004). <http://www.anayasa.gen.tr/millet.htm> (05.07.2018)

GÖKIRMAK Mert, “Batının Ermenistan’a Yönelik Politikası”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Mayıs 2009 Sayı 13, ss. 137-143

HÜLAGÜ Metin, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Misyoner, Ermeni, Terör ve Amerika Çerçevesinde Türkiye”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, *Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi II. Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS-II)*, Cilt 3. 22-24 Mayıs 2008.

İBRAHİMOV Rövsen, “Uluslararası İlişkilerde Realistler ve Realizm Paradigması”, Baku: *Qafqaz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, ss. 6-7.

İBADOV Adalet, “Ermeni Meselesi ve Azerbaycan’da Ermeni Sorunu”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007.

İNCE Dilşen, “XIX. Yüzyılda Amerikan Okullarının Ermeni İsyanlarındaki Etkileri: Merzifon Anadolu Koleji Örneği”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri I*. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007.

KANTARCI Şenol, “Ermeni iddiaları Karşısında Türkiye: Türkiye Meselesinin Siyası ve İlmi Boyutunun Neresinde?” *Türk Ermeni İlişkilerinin Yarını, Yeditepe*, 2015.

KANTARCI Şenol, “Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı ‘Koalisyonlar Dönemi mi?’”, *Güvenlik Stratejileri* Yıl: 8 Sayı: 16. <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423902038.pdf> (07.07.2018)

KANAT Selim, “Uluslararası İlişkiler Yaklaşımları Açısından Dijital Medya ve Savaş”, *TRT Akademi*, Dijital Medya Sayısı, Cilt 1, Sayı 2, 2016. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/218548> (25.06.2018)

KAPLANOĞLU Raif, Turgay Akkuş, “Bursa’dan Ermeni Tehciri”, *Bursa Araştırmaları Vakfı*, 2005, Sayı 9, ss. 5-6
file:///C:/Users/turkan/Downloads/Bursadan_Ermeni_gocurulmesi_sureci.pdf (05.07.2018)

KASYMOV Shavkat, *Conflict for Space: A Focus on Identity Duality*, Hamilton Books, New York, 2017.

KASIM Kamer, “Türkiye-Ermenistan İlişkileri”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri II. Cilt*, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007.

KALIN İbrahim, “Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi”
<https://kdk.gov.tr/sag/turk-dis-politikasi-ve-kamu-diplomasisi/20> (25.06.2018)

KALAFAT Yaşar, “Ortak Türk Kimliğinde Önemi Yeterince Kavranılmamış Bir Köprü Halk İnanmaları Kültürü”.
<http://www.yasarkalafat.info/index.php?l=newsdetails&w=1&yid=468> (11.02.2015)

KALAYCI Hüseyin, “Komşuların Gölgesinde ABD-Ermenistan İlişkileri”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri, II. Cilt*, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007.

KAVAKLI Nurhan, “The New York Times Gazetesi 1915 Ermeni Olaylarının yansımaları”.
file:///C:/Users/turkan/Downloads/The_New_York_Times_Gazetesi_1915_Ermeni.pdf
(05.07.2018)

KARAGÜL Soner, “Türkiye’nin Balkanlar’daki “Yumuşak Güç” Perspektifi: Türk İşbirliği Ve Kordinasyon Ajansı”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi* (8:1), 2013.

KARABULUT Bilal, “Uluslararası İlişkilerde Yumuşak Güç Olgusu: Kamu Diplomasisi Örneği”, *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*; ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2017; Cilt: 9/YAZ, Sayı: 35
file:///C:/Users/turkan/Downloads/YUMUAK.pdf (07.07.2018)

КАРА-МУРЗА Владимир, “Геноцид армян: признание век спустя... “

<https://www.svoboda.org/a/27777197.html> (19.06.2018)

KURLANTZICK Joshua, “China’s Charm: Implications of Chinese Soft Power”.
Carnegie Endowment Policy Brief. 47, 2006, ss. 1-7.
http://carnegieendowment.org/files/PB_47_FINAL.pdf (06.06.2018)

KUGELMAN Michael S., “Winning Hearts and Minds Through Actual Deeds: U.S. Public Diplomacy During the Occupation of the Philippines in Comparison With the

American Involvement in Iraq Today”, Boston: Tufts University, The Fletcher School, 7 February 2005. <https://dl.tufts.edu/bookreader/tufts:UA015.012.DO.00092#page/3/mode/2up> (04.07.2018)

KUTALMIŞ Mehmet, Ermenistan ve Ermeni Diasporasında Türkçe Türkiye’de Ermenice, ss. 51-52

KÜÇÜKVATAN Mahir, “Tehcir Kararı Üzerine Amerika Kamuoyunda Ermeni Propagandası”, ÇTTAD, XII/24, (2012/Bahar), ss.87-107.

KÜÇÜK Abdurrahman, “Ermeni Kilisesi ve Terör”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007.

KEYMAN Fuat, “ABD’nin Yumusak Gücüne Ne Oldu?”, *Söyleşi, NPQ Sosyal ve Politik Yorum Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 2005.

KEYMAN Fuat E, “Globalization, Modernity and Democracy Turkish Foreign Policy 2009 and Beyond”, *Perceptions*, Autumn-Winter 2010, Vol.XV, No.3-4 http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2011/12/efuat_keyman.pdf (21.07.2018)

KESER Ulvi, “Uluslar arası Petrol Rekabeti Bağlamında Fransa’nın Ortadoğu Politikası ve Ermeni Yaklaşımı”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, *Erciyes Üniversitesi-Neşehir Üniversitesi II. Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS-II)*, Cilt 4. 22-24 Mayıs 2008.

KOLASİ Klevis, “Soğuk Savaş’ın Barışçıl Olarak Sona Ermesi ve Uluslararası İlişkiler Teorileri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 68, No. 2, 2013, s. 149 – 179. <http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/68/2/6.-Klavis-Kolasi.pdf> (07.07.2018)

KOÇLAR Bekir, “Lozan Barış Görüşmelerinde Ermeni Sorunu”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007.

KILIÇ Ahmet Faruk, “Azınlıklar Problemi Bağlamında Atatürk ve Ermeni Sorunu”, *Ermeni Araştırmaları, 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, I. Cilt ASAM-Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları No.3, Ankara 2003.ss. 598-613

KİTSOU Sofia, “The Power of Culture in Diplomacy: The Case of U.S. Cultural Diplomacy in France and Germany”, *Exchange: The Journal of Public Diplomacy*, V.2, 2011,s. 22

LAÇİNER Sedat “Ermenistan-Türkiye Protokolleri: Kim Taviz Veriyor?” <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1042>

LAÇİNER Sedat, “Ermeni Sorunu’nun Temel Unsurları olarak Ermeni Kimlik Bunalımı ve Güç Politikaları”, *Ermeni Araştırmaları, 1. Türkiye kongresi Bildirileri*, III. Cilt. ss. 14-17

LUTHANS Fred, *Organizational Behavior: An Evidence-Based Approach*, 12th Edition, New York, NY: Published by McGraw-Hill/Irwin, Inc., 2011.

LUKES Steven, *Power: A Radical View*, Second Edition, London: Palgrave Macmillan. 2005. <http://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/09/Power-A-Radical-View-Steven-Lukes.pdf> (24.06.2018)

LEMKIN Raphael, *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation - Analysis of Government - Proposals for Redress*, Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1944, ss. 79 - 95. <http://www.preventgenocide.org/lemkin/AxisRule1944-1.htm> (19.06.2018)

LI Xin, Verner Worm, “Building China’s soft power for a peaceful rise”, Asia Research Centre, CBS, *Copenhagen Discussion Papers*, 2009 – 28, ss. 7-8.

LÜTEM Ömer E., “Türkiye ve Ermenistan’ın Güncel İlişkileri”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007.

ЛЮТЕМ Омер - директор Института армянских исследований, “Турция отвергает обвинения в геноциде Армян”. http://www.ng.ru/polemics/2001-09-05/10_turku.html (26.06.2018)

MADSEN WAYNE, “The West’s Soft Power Aggression”, 2016, <https://www.strategic-culture.org/news/2016/05/17/the-west-soft-power-cultural-aggression.html> (07.07.2018)

MULLEN M. G., Joint Publication (JP) 1, *Doctrine for the Armed Forces of the United States*, Washington, DC: Joint Chiefs of Staff, May 2, 2007 Incorporating Change 1, March 20, 2009, ss. I8-I10. http://www.apexnet.org/docs/joint_publication_1.pdf (24.06.2018)

МУСТАФА Назим, “Вымышленный геноцид армян” http://genocide.preslib.az/ru_a2-11.html (20.06.2018)

MÜEZZİNOĞLU Ersin, “Ermeni Azınlık Okullarının Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşundaki Rolü”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, *Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi II. Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS-II)*, 22-24 Mayıs 2008.

MERCAN M. Salih, “Hocalı Katliamı ve Ermeni-Rus İşbirliği”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007.

НАДЕИН-РАЕВСКИЙ Виктор, *Пантюркизм: идеология, история, политика, Экспансионистская доктрина: от Османской империи до наших дней и судьбы Турции, России и Армении*, Москва: Русская панорама, 2017. <https://roskav.ru/wp-content/uploads/2017/11/2017-Nadein-Raevskij-V.A.-Pantyrkizm.pdf>. (20.06.2018)

NYE Joseph, “The Changing Nature of World Power,” *Political Science Quarterly*, 105/2

NYE Joseph., “Soft Power”, *Foreign Policy*. No. 80, Twentieth Anniversary (Autumn, 1990), pp. 153-171. http://lionelingham.com/560_Nye%20Soft%20Power%20Foreign%20Policy.pdf (11.06.2018)

NYE, Jr Joseph S., Soft Power, *Foreign Policy*, No. 80, Twentieth Anniversary (Autumn, 1990), ss. 153-171, Washingtonpost.Newsweek Interactive, LLC. https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/joseph_nye_soft_power_journal.pdf (25.06.2018)

NYE, Jr. Joseph S., “Soft power: the means to success in world politics”, *Yew York: Public Affairs*, 2004. file:///C:/Users/turkan/Downloads/Joseph_S._Nye_Jr._Soft_Power_The_Means_T.pdf (26.06.2018)

NYE, Jr. Joseph S., “Gücün Geleceği (The Future of Power)”. http://www.ozetkitap.com/kitaplar/gucun_gelecegi.pdf (03.07.2018)

NYE Joseph, “The Changing Nature of World Power”, *The Academy of Political Science*, Political Science Quarterly, Vol. 105, No. 2 Summer, 1990, ss. 177-192. https://kwilliamson3.weebly.com/uploads/8/9/9/1/89912375/nye-_changing_nature_of_world_power-_reading.pdf (25.06.2018)

NYE, Jr. Joseph S. “Askeri gücün geleceği”, Twitter, @Joe_Nye, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/askeri-gucun-gelecegi> (08.06.2015)

NOGAYEVA Ainur, “Orta Asya’da ABD, Rusya ve Çin Stratejik Denge Arayışları”, Ankara, *USAK Yayınları* 2. Baskı, 2011.

NOYA Javier, “The Symbolic Power of Nations”, *Real Instituto Elcano*, Working Paper (WP) 35/2005.

<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download;jsessionid=3C41913064508172F8C4F4BDBC685D23?doi=10.1.1.612.4927&rep=rep1&type=pdf> (25.06.2018)

ORTAYLI İlber, “Soykırım İddialarının Arkasındaki Gerçekler”, <http://www.hayyam.com/basin/ntvmsnbc/soykirimiddialari.html> (18.01.2001)

OĞAN Sinan, “Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Yeni Açılım Olasılıkları”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri II. Cilt*, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007.

OĞAN Sinan, “Türkiye-Ermenistan Maçı, Protokol ve Açılım”, <http://www.turksam.org:80/tr/a1819.html>

OĞAN Sinan, “Ermenistan Açılımı Tam Gaz Devam Ediyor: Türkiye – Ermenistan İlişkilerinde Perde Arkası Gelişmeler”, <http://turksam.org/ermenistan-acilimi-tam-gaz-devam-ediyor-turkiye-ermenistan-iliskilerinde-perde-arkasi-gelismeler> (23.07.2018)

OĞUZ Ahmet, “Meşrutiyet’in Ermeni Milliyetçiliğinin Doğmasına Etkisi ve Bu Dönemde Türk-Ermeni İlişkileri ve Bu İlişkilerin Basına Yansıması”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi II. Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS-II), Cilt 1. 22-24 Mayıs 2008.

ÖRMECİ Ozan, Türkiye’nin Yumuşak Güc’ü? 2014 <http://politikaakademisi.org/2014/01/16/turkiyenin-yumusak-gucu/> (07.07.2018)

ÖZCAN Mehmet, *Bundan sonrası?: senaryo analizleriyle Türkiye, AB ilişkileri*, Ankara: USAK Yayınları, 2009, https://books.google.com.tr/books?id=HrzCL9uPnRQC&pg=PA192&lpg=PA192&dq=t%C3%BCrkiye+ermenistan+yumu%C5%9Fak+g%C3%BC%C3%A7&source=bl&ots=cWrRYFq mzs&sig=aGBWLIQg6XutZ0jR8vk_wl-D2KA&hl=az&sa=X&ved=0ahUKEwiMl9HdiYzcAhWiAJoKHZiNAFsQ6AEIhgEwDQ#v=onepage&q=t%C3%BCrkiye%20ermenistan%20yumu%C5%9Fak%20g%C3%BC%C3%A7&f=false (07.07.2018)

ÖZDAL Barış, “Ermeni Sorunu’nun Analizinde Önemli Bir Parametre: Tehcir Kavramı”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, I. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007.

ÖZDAL Barış, “Avrupa Parlamentosu’nun Ermeni Sorununa İlişkin Aldığı Kararlar İtibariyle Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri”, *Değişen Dünyada Türkiye’nin Önemi, Uludağ*

Üniversitesi I. Ulusal Genç Bilim Adamları Sempozyumu, 6-7 Mayıs 2004, Cilt II; Bursa: Uludağ Üniversitesi Kültür ve Sanat Kurulu Yayınları No:7, 2004, ss.617-640

ÖZDAL Barış, “Türkiye-Ermenistan Diyalogu: Uzun Bir Sürecin Başlangıcı mı?”, *Ortadoğu Analiz*, Ekim 2009. Cilt 1 - Sayı 10. ss. 68-69

ÖZDEMİR Haluk, “Uluslararası İlişkilerde Güç: Çokboyutlu Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63-3..

ÖZDEEMİR Zafer, “ Neorealizm Ve Sosyal İnşacılık Kuramları Işığında Bosna-Hersek Savaşı”, *İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*. <http://akademikperspektif.com/2014/07/11/neorealizm-ve-sosyal-insacilik-kuramlari-isiginda-bosna-hersek-savasi/#> (11.02.2015)

ÖZTÜRK Tuğçe Ersoy, “ABD’nin “Yumuşak Güç” Kullanımı: Barack Obama İmajı Üzerinden Amerikan Dış Politikasının Yeniden İnşası”, *TASAM*, 2009. file:///C:/Users/turkan/Downloads/ABD%20nin%20Yumu%20%20Fak%20G%C3%BC%C3%A7%20Kullan%C4%B1m%C4%B1_%20Barack%20Obama%20%C4%B0maj%C4%B1%20%C3%9Czerinden%20Amerikan%20D%C4%B1%20%20F%20Politikas%C4%B1n%C4%B1n%20Yeniden%20%C4%B0n%C5%9Fas%C4%B1%20Tu%C4%9F%C3%A7e%20Ersoy%20%C3%96zt%C3%BCrk.pdf (03.07.2018)

ÖZUYAR Ali, “İlk Ermeni Propaganda Filminin Ermeni Milliyetçiliğinin Gelişimindeki Rolü ve Bern Maslahatgüzarı Münir Süüreyya Bey’in olağanüstü Mesaisi”, *Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS-II)* , Cilt 1. 22-24 Mayıs 2008. ss. 212-213

PALABIYIK Mustafa Serdar, “Parlamento Kararlarına Karşı Mahkeme Kararları: 1915 Olaylarının Soykırım Olarak Değerlendirilmesine Uluslar arası Hukuk Açısından Bir Bakış” *Türk Ermeni İlişkilerinin Yarımı, Yeditepe*, 2015.ss. 170-171.

PURTAŞ Fırat, “Türk Dış Politikasının Yükselen Değeri: Kültürel Diplomasi”, *Akademik Bakış*, Cilt 7, Sayı 13, 2013.

PEHLİVAN Oğuz Kaan, “Siber Güç Kapasitesi Asimetrik Savaşın Parametreleri”, 2013. <http://www.usakanalist.com/detail.php?id=716> (08.06.2015)

PEHLİVANLI Hamit, “Ermeni Terörü: Tehcire Giden Yol”, <http://archive.is/N125q> (05.07.2018)

RAPPAPORT Julia, “Where Did the Word “Genocide” Come From?”

<http://facingtoday.facinghistory.org/where-did-the-word-genocide-come-from>
(19.06.2018)

RİVERO Oswaldo, *The Myth of Development: Non-viable Economies and the Crisis of Civilization*, New York: published by Zed Books, 2010

SAGLAM Zeliha, “Güç Kavramı ve Ortadoğu’da Değişen Dengeler Üzerinden Güç Okuması”, *İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*.

SARINAY Yusuf, “Ermeni Meselesi ve Gerçekler”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri II. Cilt*, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007.

SARKESİAN Sam, “Robert Connor, The US Military Profession into the 21st Century: War, Peace and Politics”, Routledge Taylor & Francis Group, Second Edition, London and New York, 2006.

SANCAK Kadir, *Uluslararası İlişkilerde Güç Kavramı Ve Yumuşak Güç*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016, (Tanıtım Bülteninden)
<https://www.dr.com.tr/Kitap/Uluslararası-İlişkilerde-Güç-Kavramı-Ve-Yumuşak-Güç/Kadir-Sancak/Araştırma-Tarih/Politika-Araştırma/Türkiye-Politika-/urunno=0000000700199>
(07.07.2018)

SÜSLÜ Azmi, Tehcir Olayındaki Gerçekler. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/188243> (05.07.2018)

SİLİNİR Murat, *ABD Gücünün Geleceği*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2007
<https://docplayer.biz.tr/11963422-Abd-gucunun-gelecegi.html> (03.07.2018)

SEYDİ Süleyman, “Sovyetler Birliği’nin Ermeniler İçin Başlattıkları “Anavatana Dönüş Projesi””, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri, II. Cilt*, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007.

SÖYLEMEZ Yüksel, “Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan; Bir Üçlü Etkileşim”, *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri, II Cilt*, ASAM-EREN, Ankara, 2003, ss. 300-304

ŞENER Bülent, “Dış Politikada Yumuşak Güç Olgusu”, *Politik-Sosyal-Kültürel Araştırmalar Merkezi*, 2014 <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/politik-sosyal-kulturel-arastirmalar-merkezi/2014/02/10/7423/dis-politikada-yumusak-guc-olgusu#> (16.06.2015)

ŞİHALİYEV Emin, “24 Nisan 1915: soykırım mı, Göç mü?” *Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nahçıvan Şubesi*, s. 7 www.irs-az.com

ŞİHALİYEV Emin, “Ermeni Soykırımının İç Yüzü”

<http://www.internethaber.com/ermenistan-sozde-umudunu-kim-kardashiana-bagladi-foto-galerisi-1209584.htm?page=9> (26.06.2018)

ŞEHİRLİ Okutman Atila, “Ermeni Tehciri”, *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri II Cilt*, ASAM-EREN, Ankara, 2003.

SHENG-KAI Charles Chia, “Higher education scholarships as a soft power tool: an analysis of its role in the EU and Singapore”, *EU Centre in Singapore*, Working Paper No. 23, March 2015, s. 3. <http://aei.pitt.edu/63496/1/WP23-HigherEducation-EUSG.pdf> (23.07.2018)

TACAR Pulat, “Uluslar arası Adalet Divanı’nın Hırvatistan-Sırbistan Kararının Türk-Ermeni Gerginliğine Etkisi”, *Türk Ermeni İlişkilerinin Yarını, Yeditepe*, 2015.

TUNCEL Turgut Kerem, *Armenian Diaspora*, Terazi Publishingi Ankara, 2014.

TÜRKDOĞAN Berna, *Türk-Ermeni İlişkileri (Thcirden Günümüze)*, Ankara: T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Türkiye Cumhuriyeti) Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2006.

TÖRE Enver, “Bozulan Kardeşliğin Hikayesi Yahut Ermeni Bozgunculuğunu Yaşayan Yukarışehi”, *Ermeni Araştırmaları, 1. Türkiye Kongresi Bildirileri, III Cilt ASAM-Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları No.3*, Ankara 2003.

TRİANTAPHYLLOU Fotiou & Dimitrios, “Assessing Turkey’s “Soft Power” Role: Rhetoric versus Practice”, *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 45:1, ss. 99-113, 2010 https://www.researchgate.net/publication/232936010_Assessing_Turkey's_Soft_Power_Role_Rhetoric_versus_Practice (21.07.2018)

UĞRASIZ Bülent, “Uluslararası ilişkilerde İki Farklı Yaklaşım”, *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı:2, 2003.

URAL Selçuk, 12 Şubat 1919 Tarihli Muhtıradan Vilayet-ı Şarkıye Meselesi, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri II. Cilt*, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007.

UYGUN Coşkun, “Facebook’un “Minnettar” simgesi sözde ermeni soykırımını mı temsil ediyor?”, 2016 <https://www.yerliteknoloji.net/facebookun-minnettar-simgesi-sozde-ermeni-soykirimini-mi-temsil-ediyor.html> (09.07.2018)

VIOTTI Paul R., Mark V. Kauppi, *International Relations and World Politics*, 5th Edition, Pearson Education, 2012.

VUVİNG Alexander L., “How Soft Power Works”, Paper presented at the panel “Soft Power and Smart Power,” *American Political Science Association annual meeting*, Toronto, September 3, 2009. <http://apcss.org/Publications/Vuving%20How%20soft%20power%20works%20APSA%2009.pdf>, (25.06.2018)

YAĞMURLU Aslı, “Halkla İlişkiler Yöntemi Olarak Kamu Diplomasisi”, *İletişim : araştırmalar*, 2007, ss. 9-38. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/23/1819/19187.pdf> (05.07.2018)

YAKUT Kemal, “1909 Adana İsyanı ve Bölgenin Kalkındırılmasına Yönelik Osmanlı Hükümeti’nin Aldığı Önlemler”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, I. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007.

YALÇINKAYA Alaeddin, “Ermenistan Hazar-Karadeniz Enerji Sistemi İçindeki Gecik(tir)ilmiş Yerini Almalıdır”, *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri II Cilt*, ASAM-EREN, Ankara, 2003.

YEŞİLOT Okan, “Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Azerbaycan Faktörü”, Türk Ermeni İlişkilerinin Yarını, *Yeditepe*, 2015.

YEŞİLTAŞ Murat, Ali Balcı, “AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita, Bilgi” (23), 2011 Kış: 9-34.

YEL Selma, Ahmet Gündüz, “Ermeni İsyanlarının Meydana Gelmesinde İngiltere’nin Rolü ve Sebepleri (1890-1895)”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, *Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi II. Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS-II)*, Cilt 4. 22-24 Mayıs 2008.

YETKİN MURAT, “Beş Aylık Çetin Pazarlık”, *Radikal* 2 Eylül 2009

YILMAZ Sait, “Yumuşak Güç ve Evrimi”, *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, C.3, S.12, 2011.

YILMAZ Sait, “Uluslararası İlişkilerde Güç ve Güç dengesinin Evrimi”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2008.

YILMAZ Sait, “Kamu Diplomasisi: Başka Halklara Angaje Olmak, Ayaklandırmak”, *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler*, Sayı: 1 / Eylül-Ekim-Kasım 2012.

YILMAZ Sait, “Avrupa Birliği ve Postmodern Jeopolitik”, *KAÜ-İİBF Dergisi*, CİLT: 3, SAYI: 3, YIL: 2012. WEB: <http://iibfdergi.kafkas.edu.tr> (03.07.2018)

YILDIRIM Engin, “Güç Kavramı ve İstihdam İlişkisi”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 31, Sayı 4, 1998.

YILDIRIM Leyla, “Dış Politikada Yumuşak Güç ve Seçili Örnek Hindistan” *Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

YUSUBOV İsmihan, “Ermeni Yayılmacılığına Karşı Mütakabiliyet”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri II*. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2007,ss. 1133-1134

ZEYREK Yunus, “Esat Uras ve Ölümsüz Eseri Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, *Yeni Türkiye* 60/2014.

THUSSU Daya, *De-Americanizing Soft Power Discourse?*, Los Angeles: Figueroa Press, 2014 ss.12-14
http://uscpublicdiplomacy.org/sites/uscpublicdiplomacy.org/files/useruploads/u20150/CPDPerspectives2_2014_SoftPower.pdf (06.06.2018)

WENDT Alexander, *Social Theory of International Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999

WALLERSTİN Immanuel, *Tarihsel Kapitalizm*, çev. Necmiye Alpay, İstanbul: Metis Yayınları, 2006, ss. 28-30.

WALTZ Kenneth “Realist Thought and Neorealist Theory”, *Journal of International Affairs*, ss. 29-30

<http://lib.jnu.ac.in/sites/default/files/RefrenceFile/realist%20thought.pdf> (25.06.2018)

ХЕЛЕМЕНДИК Сергей, “Soft Power-мягкая сила „made in USA”“, <http://www.chelemendik.ru/ShowDoc.php?d=620> (09.14.2015)

Elektronik Kaynaklar

HÜR Ayşe, “1915’e ad ver(eme)mek: Aghed, Medz Yeghern, Soykırım”, 2014
<http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/1915e-ad-verememek-aghed-medz-yeghern-soykirim-1187604/> (21.07.2018)

<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/11289/ermenistandan-kardashianlar-gecti> (26.06.2018)

<http://askerigucu.com/> e.t. 08.06.2015

Askeri Güç Nedir? <http://www.delinetciler.org/bilgi-merkezi/160122-askeri-guc-nedir.html> (08.06.2015)

“American “Smart Power”: Diplomacy and Development Are the Vanguard”, US Department of State: 4 May 2009, <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/162459.pdf> (25.06.2018)

<https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiye-bolgesinde-yumusak-guc-olmaktan-uzaklasiyor-mu/4053390.html> (07.07.2018)

<http://www.bilgisevdasi.org/tarih/1232-ekonomik-guc-nedir-kisaca-bilgi.html> (08.06.2015)

“Bir Siber Güç Olarak İran”, 2014, <http://www.ankarastrateji.org/haber/bir-siber-guc-olarak-iran-1367/> (08.06.2015)

<http://www.bersay.com.tr/assets/images/dergiler/NPQ-c7-s1.pdf> (25.06.2018)

<https://bianet.org/biamag/diger/163892-100-yilda-ermeni-soykirimi-nin-sembolu-unutma-beni-cicegi> (09.07.2018)

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/52840/TRT__Ermenice_yayina_basladi.html (26.06.2018)

“ДЕНЬ ПАМЯТИ ЖЕРТВ ГЕНОЦИДА АРМЯН (24 АПРЕЛЯ)” <http://www.genocide.ru/enc/commemoration.htm> (16.06.2018)

Ekonomik Güç Nedir? <http://www.habercil.com/ekonomik-guc-nedir/> (08.06.2015)

Ermenistan Cumhuriyeti, <http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/ermenistan.htm> (05.07.2018)

“Ermenistan’dan Türkiye Sınırı Açıklaması” http://www.zeynebiye.com/ermenistan-dan-turkiye-siniri-aciklamasi_d73542.html (27.05.2018)

Ermenistan okullarında öğrenciler “Unutmabeni” çiçeğini hazırlayacak, 2015 <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2015/04/10/Ermenistan-okullar%C4%B1nda-%C3%B6%C4%9Freciler-%E2%80%9CUnutmabeni%E2%80%9D-%C3%A7i%C3%A7e%C4%9Fini-haz%C4%B1rlayacak-video/55337> (09.07.2015)

Геноцид: Определение термина «Геноцид» <http://genocid.net/terminol.php> (09.09.2016)

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/trt-nin-ermenice-yayini-basladi-11353753>
(26.06.2018)

Facebook'un "Minnettar" simgesi sözde ermeni soykırımını mı temsil ediyor? 2017
<https://yenidenergenekon.com/911-facebookun-minnettar-cicegi-ermeni-soykirim-simgesi-mi/>
(09.07.2018)

Hay Social,
<https://www.facebook.com/HaySocial/photos/a.301383303295004.53243.294790963954238/621948837905114/?type=1&theater> (09.07.2018)

Güç Kavramı, <http://www.tuicakademi.org/guc-kavrami/> (07. 07. 2018)

İletişim ve Diplomasi, *Yeni Medya ve Kamu Diplomasisi Aktörü Olarak BYEGM*, s. 6.
<http://www.iletisimvediplomasi.com/wp-content/uploads/2013/10/1-%C4%B0leti%C5%9Fim-ve-Diplomasi.pdf> (05.07.2018)

Имел ли место геноцид в Османской империи? IslamNews:
<https://www.islamnews.ru/news-ime-li-mesto-genocid-v-osmanskoj-imperii/> (20.06.2018)

Мурхед А. Борьба за Дарданеллы. http://militera.lib.ru/h/moorehead_a/05.html
(26.06.2018)

Milliyet, "THY'nin Sponsorluk Anlaşması Sona Eriyor", 16 Kasım 2012,
<http://www.milliyet.com.tr/thy-nin-barcelona-sponsorlugu-sona-eriyor---1628084-skorerhaber/> (23.07.2018)

“Переселение армян и «Закон о переселение» от 24 апреля 1915 года”

<http://1905.az/ru/%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%B5%D0%B%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D0%B0%D1%80%D0%BC%D1%8F%D0%BD-%D0%B8-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD-%D0%BE-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD/>
(20.06.2018) (20.06.2018)

<https://www.politico.eu/article/13-times-eurovision-song-contest-got-political/>
(07.07.2018)

“Report of the Advisory Committee on Cultural Diplomacy U.S. Department of State”, *Cultural Diplomacy The Linchpin of Public Diplomacy*, September 2005, s. 4.
<https://www.state.gov/documents/organization/54374.pdf> (25.06.2018)

Radikal, “Arap Dünyasında Türk Dizileri Ses Getirdi”, 14 Ocak 2010.
<http://www.radikal.com.tr/hayat/arak-dunyasinda-turk-diziler-ses-getirdi-974525/>
(21.07.2018)

Star Gazete 9 Ekim 2009

“Soft Power”, <http://internationalrelations.org/soft-power/> (06.06.2018)

Sözde Soykırım İddialarına Tarihi Belgeyle Yanıt,
http://www.tpb.org.tr/tpb/index.php?option=com_content&task=view&id=164&Itemid=37
(20.12.2005)

TAİT Robert, “Old foes Armenia and Turkey put faith in football diplomacy”, 2008,
<http://www.theguardian.com/world/2008/sep/05/turkey.armenia> “ (22.07.2018)

Türkiye'nin Sınırlarını Tanıyoruz, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiye-nin-sinirlarini-taniyoruz-12652545> (27.05.2018)

“Türk-Ermeni İlişkilerindeki Tarihsel Gerçeklikler”, *Talat Paşa Komitesi Yayını -I*,
İstanbul. <http://www.ozelburoistihbarat.com/Content/images/archieve/turk-ermeni-iliskilerindeki-tarihsel-gercekler-turkce-27bdce08-a6a8-4720-ae3f-9989cddf76f3.pdf>
(05.07.2018)

Türkiye - Ermenistan Siyasi İlişkileri, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (07.07.2018)

Türk - Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi, “Sevk ve İskanın Tanımı”,
<https://atauni.edu.tr/sevk-ve-iskanin-tanimi> (05.07.2018)

TÜRKSOY. <https://www.turksoy.org/turksoy/about> (21.07.2018)

““Turkuaz” Dünyanın En İyi Turizm Tanıtım Filmi Seçildi”

<http://basin.kulturturizm.gov.tr/TR,165132/turkuaz-dunyanin-en-iyi-turizm-tanitim-filmi-secildi.html> (21.07.2018)

“Turkish president attends soccer match in Armenia”, 2008
<https://www.nytimes.com/2008/09/07/world/europe/07iht-turk.4.15954387.html> (21.07.2018)

T.C Dışişleri Bakanlığı, “Uyuşmazlıkların Çözümü ve Arabuluculuk”, 19.02.2012
<http://www.mfa.gov.tr/uyusmazliklarin-cozumu-ve-arabuluculuk.tr.mfa> (21.07.2018)

T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Yurt Dışındaki Türk Kültür Merkezleri, Türkçe Ve Türkiye Çalışmaları”, <http://www.mfa.gov.tr/turk-kultur-merkezleri-turkce-egitim-merkezleri.tr.mfa> (21.07.2018)

THY Barcelona'ya Resmen Sponsor 18.01.2010
https://www.fotomac.com.tr/avrupadanfutbol/2010/01/18/thy_barcelonaya_resmen_sponsor
(21.07.2018)

TRT, 2018 <http://www.trt.net.tr/Kurumsal/TelevizyonTanitim.aspx> (21.07.2018)

T.C. Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, 2018
<https://kdk.gov.tr/kurumsal/kurulus/7> (21.07.2018)

TİKA, 2018 <http://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649> (21.07.2018)

T.C. Dışişleri Bakanlığı, AtatürkDöneminde Türk Dış Politikası, 2018
<http://www.mfa.gov.tr/ataturk-doneminde-turk-dis-politikasi.tr.mfa> (21.07.2018)

Uluslararası İlişkilerde Temel Metnler, “Davranışsal Güç Yaklaşımı”, 20 Ekim 2010,
<http://temelmetnler.blogspot.com.tr/2010/10/devlet-ve-otesi-1hafta-sunulari.html>
(10.02.2015)

Uluslararası İlişkilerde Temel Metinler, “Çoğulcu Güç Anlayışı”, 20 Ekim 2010,
<http://temelmetnler.blogspot.com.tr/2010/10/devlet-ve-otesi-1hafta-sunulari.html>
(10.02.2015)

Uluslararası İlişkilerde Temel Metinler, “Yapısalcı Güç Anlayışı”, 20 Ekim 2010,
<http://temelmetnler.blogspot.com.tr/2010/10/devlet-ve-otesi-1hafta-sunulari.html>
(10.02.2015)

Uluslararası İlişkilerde Temel Metinler, “Siyasal Realist Güç Anlayışı”, 20 Ekim 2010,
<http://temelmetnler.blogspot.com.tr/2010/10/devlet-ve-otesi-1hafta-sunulari.html>
(10.02.2015)

Uluslararası İlişkilerde Temel Metinler, “Neorealizm ve Neoliberal Kurumsalcılık”, 20 Ekim 2010,
<http://temelmetnler.blogspot.com.tr/2010/10/devlet-ve-otesi-1hafta-sunulari.html>
(10.02.2015)

<https://www.youtube.com/watch?v=KAW7DF1Ufek> (07.07.2018)

<http://www.taf.org.tr/2010/04/19/eyof-2011-trabzon/> (21.07.2018)

YTB, 2018 <https://www.ytb.gov.tr/kurumsal/baskanligimiz-2> (21.07.2018)

Yeni Şafak, “Peynir Diplomasisi”, 24 Mayıs 2008,
<https://www.yenisafak.com/dunya/peynir-diplomasisi-118877> (23.07.2018)

“What is Cultural Diplomacy?”,
http://www.culturaldiplomacy.org/index.php?en_culturaldiplomacy(23.07.2018)

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Turkan Asgurova
Tez Adı	"Soğuk Savaş Sonrası Dönem'de Türkiye - Ermenistan İlişkilerinde "Yumuşak Güç"
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Tez Türü	Yüksek lisans
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. Boris Özdal
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☐ Genel Kısıt (6 ay) ☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 23.10.2018.

İmza :